

R i m u t ē R i m a n t i e n ē

Lietuva iki KRISTAUS

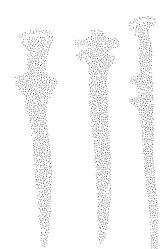

R i m u t ė
J a b l o n s k y t ė -
R i m a n t i e n ė
gimė Kaune, kur, baigusi
Kauno "Aušros" mer-

gaičių gimnaziją, įstojo į Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą. Lietuvai atgavus Vilnių, studijas tęsė Vilniaus universitete, kurį baigė 1942 m. Tuoju teko vėl grįžti į Kauną ir 18 metų dirbti Kultūros muziejuje, vėliau pavadintame M. K. Čiurlionio dailės muziejum. Dirbo įvairiose pareigose - archeologijos skyriaus darbuotoja, skyriaus vedėja, liaudies meno skyriaus vedėja, vyriausiąja fondų saugotoja. Lygiagrečiai visą laiką tyrinėjo archeologinius paminklus, rašė straipsnius. Nuo 1960 m. dirba Vilniuje Lietuvos istorijos instituto Archeologijos skyriuje vyriausiąja mokslo darbuotoja. Apsigynė mokslų daktarės ir habilituotos mokslų daktarės disertacijas, parašė 10 knygų ir paskelbė daug straipsnių bei straipsnelių lietuvių ir užsienio spaudoje. Nuolat dalyvauja konferencijose, ruošia doktorantus ir kasmet bent po porą mėnesių tyrinėja archeologinius paminklus. Daugiausia kasinėjo Kauno apylinkėse, Merkio upės baseine ir pajūryje, iš kurių žymiausi yra - Nidos ir Šventosios paminklai.

Rimutė
Rimantienė

Lietuva iki
KRISTAUS

VILNIAUS
DAILĖS
AKADEMIJOS
LEIDYKLA

VILNIUS
1995

Rimutė Rimantienė
**Lietuva iki
KRISTAUS**

UDK 947.45.01(075.8)
Ri71

Archeologinių
radinių piešiniai
ir fotografijos
parengtos pagal
originalus,
daugiausia
saugomus
Lietuvos
Nacionaliniame
muziejuje
Vilniuje, po keletą
Gintaro muziejuje
Palangoje ir
Nalšios muziejuje
Švenčionyse.

Piešiniai
Virginijos Gudauskaitės-Rimantienės

Fotografijos
Kazimiero Vainoro

Knyga išleista
Atviros Lietuvos fondo
lėšomis

„Lietuvos Respublikos
Švietimo ir mokslo
ministerijos rekomenduota“

ISBN 9986-571-05-7

© Vilniaus dailės akademija, 1995
© Rimutė Rimantienė

Leidėjų žodis

Lietuvoje ir Europoje plačiai žinoma archeologė habil. dr. Rimutė Rimantienė mokslininkės kelią į Lietuvos proistorę pradėjo dar būdama moksleivė. Su tėveliu, žymiu istoriku akademiku Konstantinu Jablonskiu, kiekvieną atostogų vasarą keliaudavo Nemuno, Neris, Merkio pakrantėmis rinkdami titnago įrankius, pasižymėdami akmens amžiaus medžiotojų bei žvejų stovyklų liekanas. Gal todėl ir visam gyvenimui buvo pasirinktas kelias į pačią seniausią, mažiausiai tyrinėtą ir ilgiausiai trukusį Lietuvos istorijos laikotarpį – akmens amžių. Šį laikotarpį ji atvėrė Lietuvos ir pristatė pasaulio mokslui išleidusi ir parengusi 10 mokslinių knygų – monografijų, skirtų tyrinėtojams, istorikams ir visiems, kas domisi seniaisia mūsų krašto praeitimi.

Daugiau kaip 60 vasarų, praleistų archeologinėse ekspedicijose, beveik visomis Europos kalbomis studijuotos proistorės knygos ir specialūs veikalai lėmė tai, kad šis ilgas, 10 tūkstantmečių ankstyviausios istorijos tarpsnis tapo neatskiriama Rimutės Rimantienės gyvenimo dalimi. Senujų mūsų krašto protėvių kasdieninis gyvenimas – butis ir tikėjimai, po kruopelytę rankioti ilgame mokslininkės kelyje, į skaitytojo rankas atiduodami jau sujungti į vientisą, aiškią ir paprastą sistemą. Ši moksleiviams skirta knyga, gimusi iš meilės praeičiai ir didžiulės mokslininkės patirties, ne vienam taps pirmąja rimta kelione į praeities atradimo ir rekonstrukcijos džiaugsmą, įves į konkrečią to meto aplinką, padarys archeologijos – kantriųjų ir atkakliųjų mokslo – mylėtoju, o gal ką nors net paskatins tapti aktyviu archeologų talkininku.

Mokymo priemone galima naudotis istorijos, etikos pamokose – ir aukštesnėse pagrindinės ir vidurinės mokyklos klasėse. Gal šio leidinio paskatintos kai kurios mokyklų bendruomenės imsis ir papildomo, laisvai pasirenkamo archeologijos mokomojo dalyko.

Ši knyga atskleidžia ir daugelį mūsų senosios kultūros raidos dėsningumą: kiekvieną reiškinį autorė seka nuo pat jo atsiradimo mūsų žemėje iki Kristaus gimimo (be akmens amžiaus įjungia ir ankstyvųjų metalų epochą). Tai leidžia suprasti visą reiškinio raidą, kitimo priežastis, ugdo sąmoningą žvilgsnį į istorijos eigą, kviečia susimąstyti apie žmogaus vietą joje. Kartu su autore keliaudami į praeitį pajuntame: gyvenusieji anais laikais yra mūsų protėviai, šioje mums skirtoje Europos dalyje pamažu kūrė baltų kultūros pamatus.

Dr. Adomas Butrimas

Pratarmė

Nemaža žmonių į archeologiją žvelgia dar XVIII a. žvilgsniu ir mato tik „senienas“, įdomias retenybes. Todėl šioje knygoje archeologinius radinius stengiasi parodyti kaip istorijos šaltinį, kartu išryškinti ir archeologo darbo specifiką. Taip pat rūpėjo Lietuvos laikotarpio iki Kristaus kultūrą atskleisti neatsietą nuo visos Europos kultūros raidos, todėl pateikta nemaža papildomos medžiagos. O kad skaitytojui būtų aiškiau, Lietuvos radiniai nupiešti spalvoti, o papildomi – juodi. Tik nuotraukose ne visur pavyko išlaikyti šį principą.

Knyga skiriama pirmiausia pagrindinės ir vidurinės mokyklos mokinių žinioms, kurių jie gauna istorijos pamokose, papildyti. Taip pat ji galėtų tikti archeologijos fakultatyvui arba archeologijos būreliui. Čia papildomos medžiagos rastų ir istorijos bei visuomenės, net gamtos mokslų mokytojas. Ji pravers pasiskaityti ir pradedantiems studijuoti istoriją, ir visiems, ką domina Lietuvos praeitis.

Tikiuosi, knyga paskatins ne tik geriau įsisąmoninti Lietuvos praeitį ir labiau gerbti bei saugoti jos paminklus, bet ir giliau pažvelgti į save, savo vietą visuomenėje. Padės skirti iš amžių glūdumos ateinančias amžinąsias vertybes, kaip, pavyzdžiui, prisitaikymas prie gamtos ar mūsų kalba, ir jas puoselėti. Ir skaitytojas gal susimąstys, kad dalis reiškinių buvo tik kultūros raidos pakopos, kurias išgyveno visos pasaulio tautos ir į kurias negrįžtama, kaip, sakykim, trejetainis skaičiamas ar pagonybė.

Ši knyga nebūtų pasirodžiusi be daugelio žmonių paramos. Dėkoju recenzentams Adomui Butrimui, Albinui Kuncevičiui, Dariui Kuoliui, skaičiusiems rankraštį, daug ką patarusiems ir skatinusiems tęsti darbą. Dėkoju Virginijai Gudauskaitei-Rimantienei, su meile iliustravusiai knygą, ir Kazimierui Vainorui, papuošusiam ją nuotraukomis. O kad tokio pavidalo knyga pasiektų skaitytoją, visi turime būti dėkingi Atviros Lietuvos fondui.

Turinys

LEIDĖJŲ ŽODIS 5
PRATARMĖ 6

ĮVADAS 9

Kodėl archeologija? 9
Paslaptingoji ir suprantamoji 12

ŽMONĖMS REIKIA
PASTOGĖS 18

PALAPINĖS IR NAMAI 19
Medžiotojų būstai 19
Sėšlių gyventojų namai 22
Ar statėsi trobesius virš vandens? 26
Ką saugojo aptvarai? 27

PILIAKALNIAI 29

KAPAI – MIRUSIŲJŲ NAMAI 32
Atskirieji kapai 32
Šeimos pilkapiai 36

NUO MEDŽIOTOJO
IKI KALVIO 41

MEDŽIOTOJAI 42

Ledlaikio medžiotojai 43
Miško žvėrių medžiotojai 45
Piliakalnių gyventojų medžioklė 49

ŽVEJAI 49
Žvejoja bendruomenė 49
Tinklai 52
Bučiai ir užtvankos 59
Badmečio žvejai 65
Žvejai išranda ir luotus 68
Žvejai medžioja ruonius 72

ARTOJAI 76
Žvejai pradeda arti 76
Pirmieji javai 77
Kaplys ir arklas 79
Jautis tarnauja žmogui 83
Kiti artojų darbai 90

GYVULIAI – ŽMONIŲ
VERGAI 91

VARKALIAI IR LIEJIKAI 97

KAS SKATINA PAŽANGĄ 100
Mainai 101
Vedybos 104
Naujovių siekimas 105
Pažangos pavojai 106

VYRŲ DARBAI IR GINKLAI 107 7

TITNAGO KASIMAS 108	Žalvaris kaip auksas 150
STALIAI IR DAILIDĖS 109	PASAULIO VIEŠPAČIAI 152
Darbo įrankiai 109	TIKĖJIMAS IR MAGIJA 153
Medžio darbai 111	ŽVĖRIŲ VIEŠPATS 155
Rago ir kaulo apdirbimas 113	VIEŠPATS ŽMOGUS 160
GINKLAI 113	Gyvulių augintojų požiūris 160
Akmeniniai 113	Žvejai perima naują požiūrį 160
Žalvariniai 116	Artojų pasaulėžiūra 166
MOTERŲ DARBAI IR	PASAULIO SANDARA 168
PAPUOŠALAI 119	Pasaulio ašys ir dangus 168
DARBŠČIOSIOS	Nespinduliuojanti saulė 170
RANKIOTOJOS 120	Žemė motina 173
NAMŲ ŠEIMININKĖS 122	Dangaus palaima 175
Virtuvė 122	DANGAUS DIEVAS 177
Puodai, puodeliai ir dubenėliai 125	AUKOS IR ALKAI 178
VERPĖJOS, AUDĖJOS,	Ką ir kaip aukojo 178
SIUVĖJOS 132	Alkai 180
Nuo kailių iki pluošto 132	„AR GALIMA ŠNEKĖTIS
Ką žinome apie drabužius	MAN SU JAIS?“ 182
ir apavą 137	Pagrindinis tautos požymis 183
PAPUOŠALAI 145	Mūsų protėviai baltai 186
Kodėl puošėsi? 145	TERMINŲ ŽODYNĖLIS 193
Žvilgantys žvėrių dantys 146	
8 Gintaro papuošalai 147	

Įvadas

*„Ar esam tos pačios tėvynės?
Ar galima šnekėtis man su jais?“*

Jonas Strielkūnas „Klausimai“

KODĖL ARCHEOLOGIJA?

Iš seno žmonės žemėje aptikdavo archeologinių radinių, tačiau negreit pradėjo juos įvertinti. XVI a. raštuose dar skaitome, kad pasitaikantys puodai-urnos savaime dygstantys, o žalvario dirbiniai juose atsirandantys Dievo valia. Dar XVIII a. net į apsišvietusių žmonių rankas patekę radiniai buvo laikomi gamtos ar retenybių rinkiniuose. Akmeninius kirvukus vadino Perkūno kulkomis ir tikėjo jų gydomąja galia. Tik XIX a. mokslininkai susidomėjo radiniais kaip istorijos šaltiniais ir ėmė kelti klausimus, kas tuos dirbinius padarė, kokios tautos žmonės. Tai ir buvo archeologijos kaip istorijos mokslo pradžia.

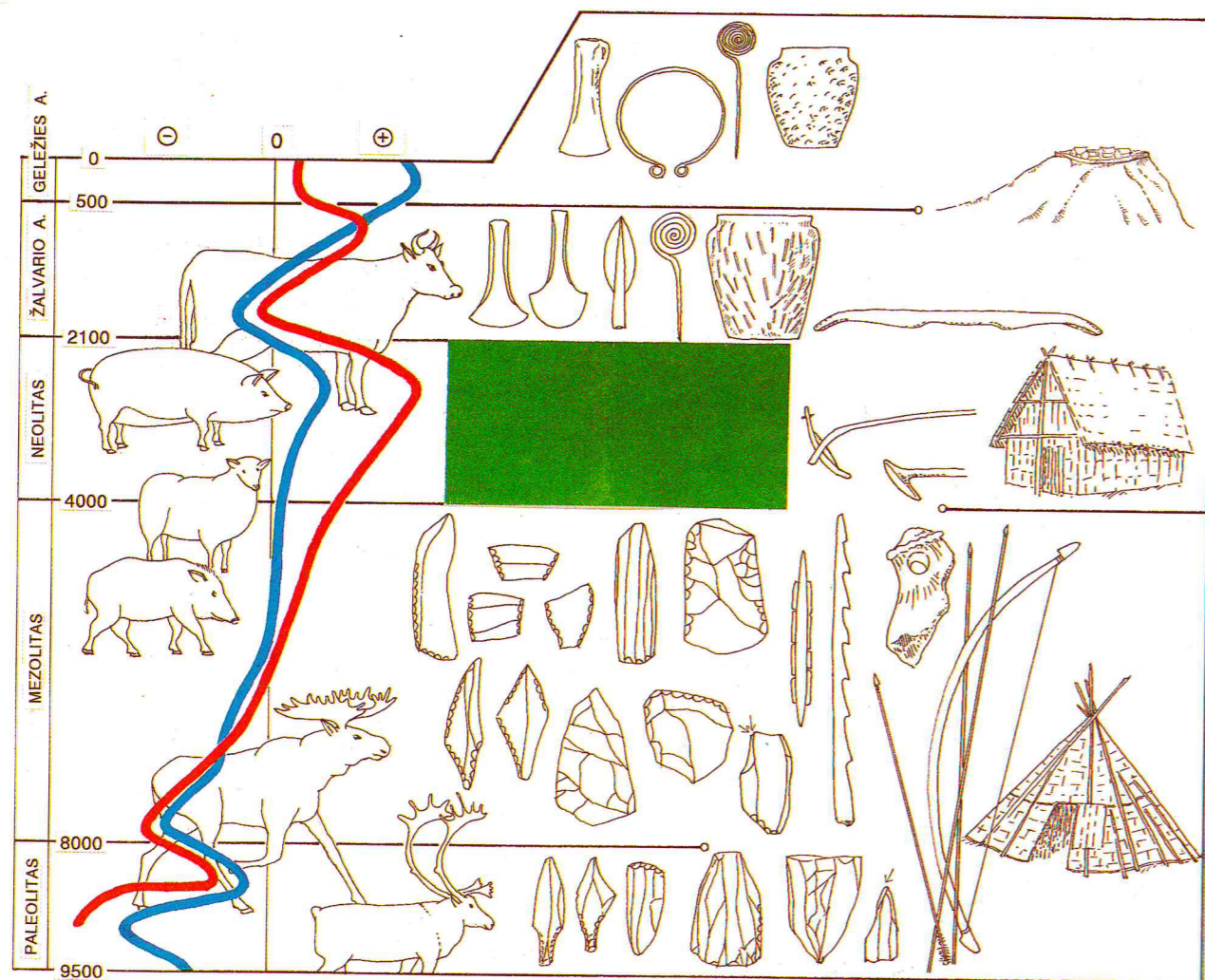
Dabar archeologija laikoma viena labai svarbių istorijos mokslo šakų, tiriančių tą laikotarpį, kuris seniau buvo paliekamas legendoms.

Įrankius gaminantis žmogus pasaulyje gyvena jau porą milijonų metų. O rašytinės istorijos laikotarpis Lietuvoje sudaro tik kruopelę visos žmonijos istorijos, kitaip sakant, ne daugiau kaip 40 kartų. Be to, Lietuvoje, lyginant su kitomis šalimis, žmogus apsigyveno neseniai – vos prieš 12 tūkstančių metų, t. y. X tūkstantmetyje prieš Kristaus gimimą (toliau – pr. Kr.). Pats svarbiausias žmogaus gyvenimo laikotarpis buvo kaip tik senasis – iki Kristaus gimimo, lygiai kaip kiekvienam svarbiausia yra tai, 9

1 pav. Kultūros raidos apžvalga nuo pirmųjų gyventojų isikūrimo iki Kristaus gimimo. Atskirai neolitas.

ko išmoksta pradžios mokykloje: skaityti, rašyti, skaičiuoti, pažinti pasaulį ir save. Vėliau teks mokytis daugelio dalykų: vieniems prireiks vienu, kitiems – kitų, o pradžios mokslo, kaip paties svarbiausio, žmogus niekad neužmirš. Taigi pirmokėliai mokosi

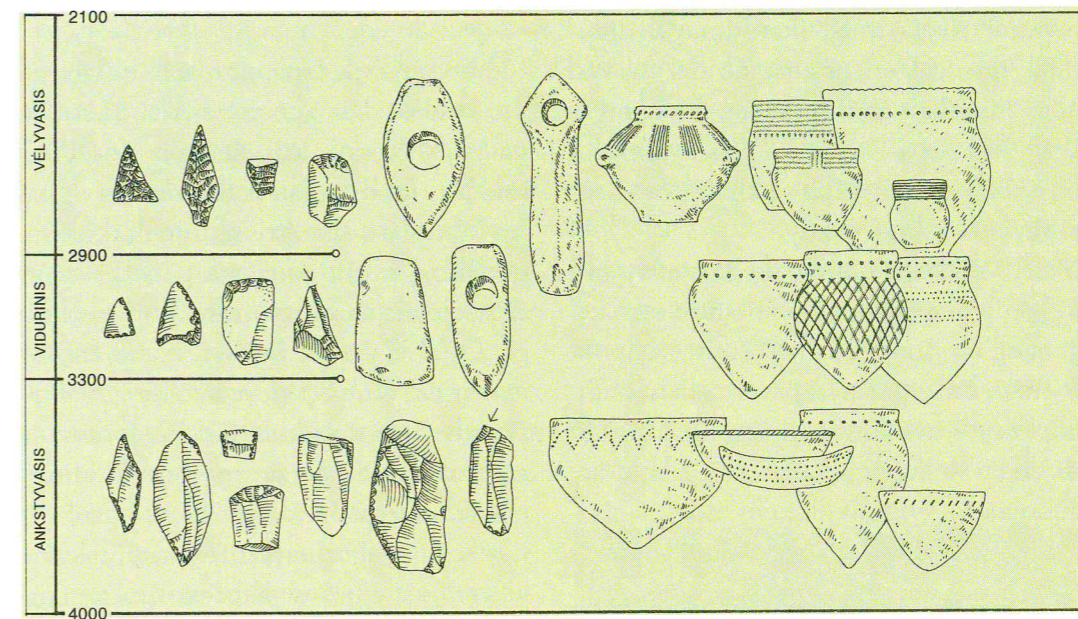
svarbiausių dalykų. Šitai supranta visos valstybės, todėl visur pradžios mokslas yra privalomas ir nemokamas. Ir žmonijos istorijoje svarbiausias yra tas *pradžiamokslio laikotarpis*. Pirmasis amžius po Kristaus žymi tam tikrą natūralią laiko ribą, nes jau nuo

tada ir mūsų šalis buvo įtraukta į vis greičiau besisukantį istorijos ratą. Priartėjo Romos imperijos provincijos, išsiplėtė ryšiai su kitomis šalimis, vėliau neaplenkė ir Didysis tautų kraustymasis, vikingų keliai... Žmonės susipažino su Europos kultūros laimėji-

nija, vėliau Graikija ir kt. Tik tų karalysčių šviesa dar nepasiekė tolimų Šiaurės gyventojų.

Tebebūdamas gamtos dalis, čia, Šiaurėje, žmogus nesąmoningai palaikė tą gyvenimui būtiną gamtos pusiausvyrą, kurią dabartinis

mais. Taigi pirmasis amžius po Kristaus gimimo yra ryški kultūros riba, nuo kurios prasideda nauja epocha ir krašte, vėliau pavadintame Lietuva.

Kol Lietuvoje, kaip, beje, visoje Vidurio ir Šiaurės Europoje, žmonija ėjo pradžiamokslį, taigi buvo dar akmens bei žalvario amžiuje ir tik nedrąsiai prisilietė prie geležies, kitur, Pietuose, jau kūrėsi aukštos civilizacijos valstybės: Egipto karalystė, Babilo-

trumparegiškais ekonominiais sumetimais taip dažnai sutrikdo, pasitikėdamas sugebėsią viską vėl grąžinti į savo vėžes. O taip nebūna. Archeologija mus moko, kaip žmogus tūkstantmečiais taikėsi prie natūralios aplinkos ir kokios nelaimės jį ištikdavo, ėmus to nepaisyti.

Ir tikras nesusipratimas būtų manyti, jog esame aukštesnėje žmonijos raidos pakopoje negu akmens amžiaus medžiotojai. Ho-

mo sapiens – protingasis žmogus, kurio giminei ir mes priklausome, jau prieš 35 tūkstančius metų buvo lygiai taip pat fiziškai, psichiškai ir protiška išsivystęs kaip ir mes. Nuo tų žmonių mus skiria tikrai patirtis, kaupiama ir perduodama iš kartos į kartą.

Archeologija mus įtikina, kad įvairūs bendravimo reikalavimai, skatinimai ir draudimai ne sugalvoti, o atsirado dėl to, kad kitaip žmonija nebūtų išlikusi, nes žmogus negali išsilaikyti vienas, kaip, sakykim, lokys, o tik bendraudamas su kitais. Ir to bendrabūvio negalima trikdyti.

Per 10 tūkstančių metų iki Kristaus gimimo Lietuvos gyventojai turėjo rasti savo kelią, daug ko išmokti ar net išrasti. Kaip tik tuo metu buvo padaryti patys didieji išradimai, kurie žmonijos istorijai tokie pat svarbūs kaip ir vaikui pradžiamokslis. Jais iki šiol naudojames. Didysis akmenis amžiaus išradimas buvo kirvis su kotu, kurį turime ir dabar, tik akmeninius ašmenis pakeitę plieniniai. O akmenis amžiuje išrastu žvejų mazgu rišami juk ir dabartiniai kaproniniai tinklai. Akmenis ir žalvario amžiuje žmogus išmoko apdoroti pluoštą, pinti, austi, siūti, apdirbti medį ir kaulą, statyti nuolatinis būstus. Pagaliau pradėjo vartoti ir pirmuosius metalus. Nieko iš tų senųjų išradimų nebuvo galima atmesti, reikėjo tik tobulinti.

Tad pažvelkime į mūsų visuomenės pradžiamokslį, kuris iš tolo gali atrodyti skurdus ir primityvus, tačiau tuomet pasiekta

nesugriaunamų dalykų. Pabandykime suprasti mūsų protėvius ir kartu pasidžiaugti jų atradimų džiaugsmu (pav. 1).

PASLAPTINGOJI IR SUPRANTAMOJI

Žmogaus siela iš paprastos ribotos gyvenimo kasdienybės nuolat veržiasi į neribotas *paslaptis*. Nors ir kaip žmogus, pasitelkdamas įvairius metodus ir atrasdamas vis naujų, stengiasi išvelgti senojo laikotarpio gyvenimą ir jau daug yra pasiekęs, tačiau archeologija niekad nenustos būti paslaptiną. O tai ir yra jos žavesys. Nauji kasinėjimai ar net senų rinkinių peržiūrėjimai muziejuose – tai susitikimas su paslaptimi: mat archeologijoje nėra antro radinio, kiekvienas yra pirmas ir vienintelis. Archeologinė kolekcija – tai ne pavyzdžių, kaip, sakykim, koks mineralų ar augalų rinkinys, nes kiekvienas radinys yra originalas. Tik neišmanėlis laiko paslėpęs kokį kirvuką, manydamas, kad muziejuose jų ir taip daug. O paslėptas daiktas gal sukliudys mokslui rasti kokį svarbų atsakymą, į kurį gali atsakyti tik drauge su kitais radiniais. Mokslui jis žuvęs, o laikytojui irgi jokios naudos.

Ir vis dėlto archeologijos tikslas yra atskleisti kiek galima tikresnę *nerašytą žmonijos istoriją*, kiekvieną kartą laukiant susitikimo su nauja paslaptimi. Kartais žmonės

klausia, ar įmanoma atskleisti istoriją be jokios rašytinės žinėlės, gal viskas pagrįsta tik spėliojimais? Gamta juk irgi bežodė, tačiau išmokome ją suprasti: nustatomas ir tolimų žvaigždynų susidarymas, ir mūsų pačių šalies praeitis. Galime tiksliai papasakoti apie ledynų atslinkimą ir pasitraukimą, upių ir ežerų susidarymą, klimato kaitą, tiksliai nusakyti laiką, kada ir kodėl tai įvyko. Yra būdų ir archeologiniam palikimui suprasti, nors jis toks pat bežodis kaip gamta, tačiau drauge ir žmogiškas kaip ir kiti istorijos mokslai. Taigi ir archeologija pasidaro daug aiškesnė, kai bendrauja su gamta. Mat žmogus niekaip nebus suprantamas be jį supusios gamtos.

Antra vertus, istoriniai dokumentai dažnai būna daug mažiau patikimi už archeologinius. Tarp istorinių yra tikrų dokumentų – pirminių šaltinių, tačiau pasitaiko ir atpasakojimų, ir prisiminimų, ir net padirbinių, kurių tikslas buvo nušviesti įvykius taip, kaip norėjo užrašytojas. O archeologijos šaltiniai visi yra tikri, taigi patikimesni už rašytinius ir turtingesni. Štai iš Egipto ar Babilonijos rašytinių šaltinių sužinome tų šalių politinę istoriją, tačiau visą jų gyvenimo spalvingumą atskleidžia tik archeologija. Iš jos šaltinių sužinojome apie žmonių kasdieninę buitį, net iš dalies ir apie dvasinę kultūrą, iš rastų kaulų buvo galima atkurti, kaip atrodė žmonės, kokio amžiaus žuvo ar mirė, kuo sirgo.

Archeologijos šaltinius reikia išversti į mums suprantamą kalbą: juos aprašyti ir paaiškinti tarpusavio ryšius. Taip atsakysim į klausimą, kas buvo. Lieka sunkiausias – kodėl taip buvo. Tik pažindami labai daug šaltinių ne tik čia, pas mus, bet ir pas kaimynus, dar toliau, galėsime atsakyti ir į šį klausimą. Todėl archeologai labai plačiai bendrauja ir dalijasi savo sukauptais duomenimis. Kad galėtų vienodai vieni kitus suprasti, kad nereikėtų klaidžioti, spėliojant, ką tuo aprašymu norėta pasakyti, archeologai turi savo terminiją. Šioje knygoje pasistengsime viską rašyti paprastai, o kai kuriuos terminus, kurių nepavyks supaprastinti, paaiškinsim.

Archeologijos medžiaga paprastai kaupiama *ekspedicijoje*, kasinėjant archeologijos paminklus (pav. 2; 3). Tai labai atsakingas

2 pav. Nidos akmenis amžiaus gyvenvietė (R. Rimantienės tyrinėjimai 1977 m.)

3 pav. Kasinėjimų metu valomi ir tvarkomi Šventosios 6-os gyvenvietės radiniai (R. Rimantienės tyrinėjimai 1985 m.)

darbas, nes iškasinėtas paminklas drauge amžiams palaidojamas. Todėl taip atkakliai kovojama su nepasirengusiais mėgėjais, kurie nori tik radinį rasti. Kiek paminklų jie yra pražudę! Archeologui rūpi ne tik radiniai, bet ir viskas – augalų ir gyvulių liekanos, žemės rūšis, paminklo padėtis gamtoje, net mažiausi žemės patamsėjimai ar pašviesėjimai. Sujungę radinius, pastebėsime, kad ta visuma būdinga tik tam tikram laikotarpiui ir paplitusi tam tikrame plote. Ji gali daug ką reikšti. Gal šitaip išsiskyrė atskira gentis ar tauta su savo kalba? Gal tai kokia ūkinė ar religinė bendruomenė? Stengiamasi įminti, ką reiškia radinių visuma. Pradžioje archeologas paprastai dar nežino, kas tai yra, ir vadiną *kultūra*. Taip patogiau dar ir dėl to, kad kartais abejojama ir gali keistis prasmė.

14 Kultūros vadinamos įvairiais vardais. Daž-

nai tai būna vietovių pavadinimai, kuriose pirmąkart pastebėta ši kultūra, arba kur ji buvo geriausiai apibūdinta. Taip elgiasi ir geologai bei geografs. Antai Biolingo ir Aleriodo vietovardžiais pavadinti du ledynų laikotarpio atšilimo periodai. O atšalimo laikotarpiai tarp jų pavadinti dryasais (tai labai gražios baltai žydinčios gėlės (*Dryas octopetalia*) vardas, tačiau ji žydi tiktai šaltoje tundroje). Taip ir archeologijoje ankstyvajame neolite aptiksime Nemuno ir Narvos (Estijos miestas) vardus, tačiau nereikia manyti, kad ši kultūra atėjusi iš šiaurės Estijos. Kai kurias kultūras pavadino pagal būdingus dirbinius ar keramikos ornamentus, pavyzdžiui, Virvelinės keramikos kultūra, Brūkšniuotosios keramikos kultūra. Be tų vardų neišsiversime ir šioje knygoje.

Kokius darbus dirbo įvairiais dabar jau nevartojamais įrankiais, geriausiai paaiškina liaudies amatai, ypač iš to paties krašto arba kaimynų, o jau labai seniai išnykusiems ieškome panašių kitose, labiau atsilikusiose bendruomenėse. Tik jau nepasitikėkim fantazija, nes mus „slegia“ XX a. patirtis, ir visada reikia prisiminti, kad mąstome kaip XX a. žmonės. Čia ir slypi pavojus. Tačiau lygindami tik spėliojame, todėl visų spėliojimų neturime priimti kaip tikrovės. Kiekvienas archeologas tikrina toliau, dar lygina, gretina. Pagaliau pasitelkia eksperimentus. Nors tai ne pats patikimiausias būdas – vėl turim prisiminti, kad mus „slegia“ ilga-

metė protėvių patirtis. Ir vis dėlto archeologai jau daug ką yra išsiaiškinę apie chronologiją, ekonomiką, technologiją, meną ir kt.

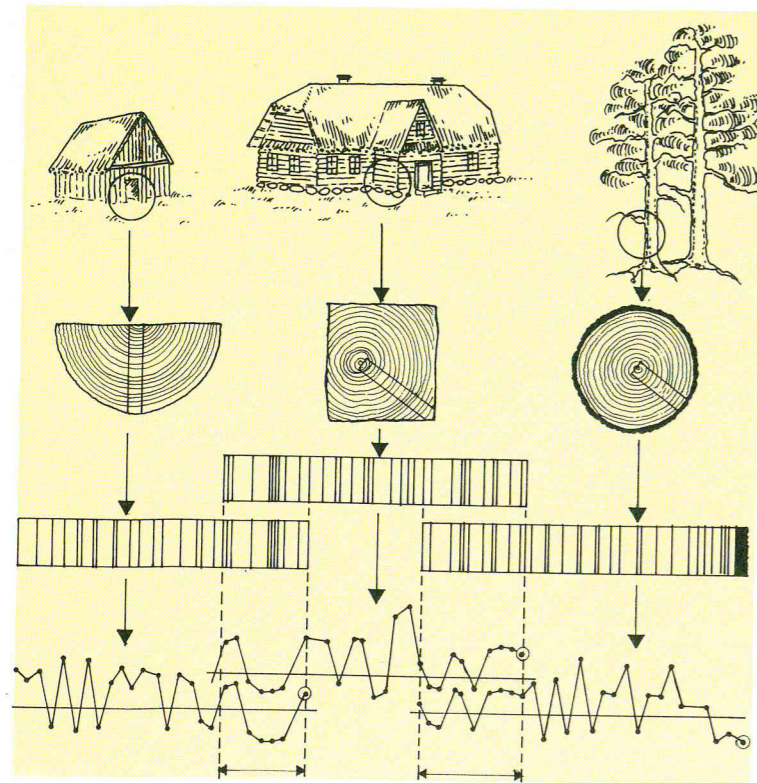
Seniau vienas neaiškiausių klausimų atrodė dirbinių datavimas. Ir dabar dažnas smalsuolis, užėjęs pasižiūrėti kasinėjamos akmens amžiaus gyvenvietės, niekaip nepatiki, kai mes sakom, kokio amžiaus šie ką tik iškasti irklai, nes, vos išimti iš dumblo, jie būna šviesūs ir tokie gražūs, lyg vakar pagaminti (nors pabandyk bent trumpam palikti neapsaugojęs nuo saulės ir oro, jie pajuos ir susitrauks). Ne vienas net pasijuokia. Neišmanėliai tegu juokiasi, o išmanančiam galim paaiškinti, kaip nustatomas radinių amžius.

XIX a. pirmiausia buvo siekiama nustatyti, kuris dirbinys senesnis, o kuris naujesnis. Gilesniuose sluoksniuose randami, aišku, senesni, o arčiau žemės paviršiaus – naujesni. Tik XIX a. pabaigoje švedų archeologas O. Montelijus (Montelius) įvedė jau archeologinį metodą, kuris vadinamas *tipologiniu*. Radinius grupuoja į ilgą raišą grandines ir taip nustato, kurie iš jų senesni, o kurie naujesni. Tai nėra paprastas darbas, reikia didelės patirties ir mokėjimo įvertinti ano meto žmonių galvosėną, nes nebūtinai patys gražiausi dirbiniai ar papuošalai būna vėlyviausi – dažnai pasitaiko atvirkščiai. Beje, nežinom, koks laikotarpis skiria primityvesnius nuo sudėtingesnių dirbinių. Tačiau tai jau buvo rimta archeolo-

ginių radinių datavimo pradžia, ypač, jei pavykdavo kai kurias grandis susieti su Antikinio pasaulio istorinėmis datomis.

Geologai ir geografs turi įvairių tikslų metodų. Ir kai archeologai ėmė su jais bendrauti, susilaukė rimtos pagalbos. Aptikus radinį pelkėje, pagal žiedadulkes, išlikusias kultūriniam sluoksnyje, galima nustatyti, kokiu klimato laikotarpiu jis ten patekęs. Žiedadulkės yra labai atsparios ir geromis sąlygomis tūkstantmečiais išlieka nepakitusios. Tyrimams pavyzdžių imama vienodais tarpais iš įvairių žemės sluoksnių, ir duomenys pateikiami diagramose. Datuoti pagal žiedadulkes pradėjo švedų gamtininkas G. Lagerheimas 1905 m., o šį metodą 1920 m. išplėtojo L. fon Postas (von Post). Visą priešistorinį laikotarpį jis suskirstė į 9 klimato zonas. Trys pirmosios apima ledynų laikotarpį su arktiniu klimatu (aleriodo ir dryaso laikotarpiai), tolimesnės – poledynmetį. Poledynmečio klimatas skirstomas į penkis periodus: preborealį, borealį, atlantį, subborealį, subatlantį. Archeologai dažnai vartoja šiuos pavadinimus laikotarpiui apibūdinti, nes kiekvienas žino, kad, pasakius „aleriodas“, reikia suprasti X tūkstantmetį pr. Kr., „vėlyvasis drysas“ – IX tūkstantmetis, „preborealis“ – VIII tūkstantmetis ir t.t.

Laikotarpio amžių nustatyti padeda *radio-karbono* metodas, kuris dažnai, kad būtų trumpiau, vadinamas tiesiog C14 metodu. Kosminiam spinduliavimui patekus į žemės

4 pav. Kaip datuojama pagal medžių rievės (dendrochronologinis metodas)

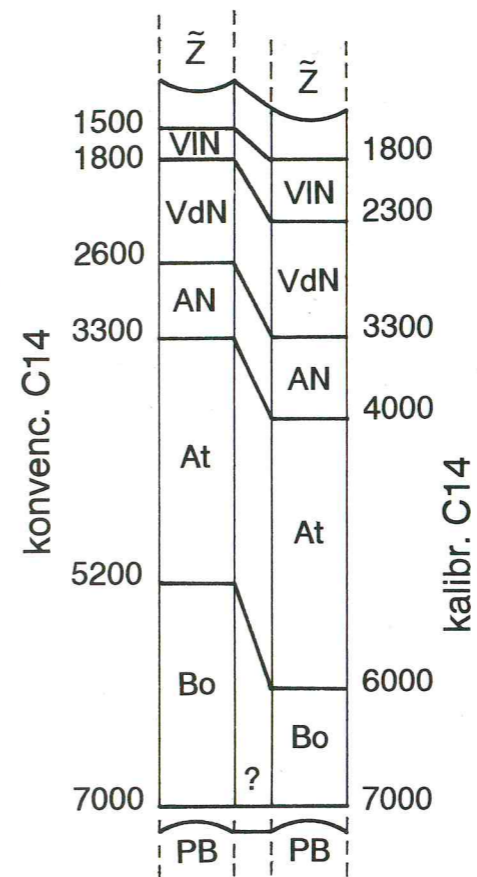
atmosfera, susidaro C14 radioaktyviosios anglies atomas. Jo gauna visi gyvi padarai: žmonės, gyvuliai, augalai. Kai organizmas nustoja gyventi – žmogus miršta arba medis nukertamas, C14 atomas ima nykti ir per 5790 metų jo belieka pusė buvusio kiekio. Taigi kuo radinys senesnis, tuo jame mažiau C14 atomo. Iš medienos, anglių, kaulų jo kiekį tam tikrais prietaisais laboratorijoje galima apskaičiuoti. Tai ilgas ir brangus darbas. Šį metodą apie 1946 m. atrado JAV chemijos profesorius V. F. Libis (Libby), kuris už tai buvo apdovanotas Nobelio pre-

mija. Praktiškai pasaulyje jis pradėtas taikyti 1951 m., ir Pabaltijy jau 1959 m. nustatytos pirmosios datos.

Iš karto juo visi labai apsidžiaugė ir ėmė vadinti net absoliučiu datavimu. Tačiau paaiškėjo, kad yra dar tikslesnių datavimo būdų. Tai medžių rievėlių skaičiavimas (pav. 4).

Dėl klimato svyravimų medžiai kasmet užaugina kitokio storio rievės. Įdomu, kad visame pasaulyje klimatas keitėsi vienodai. Todėl kur nors Švedijoje ar Šveicarijoje sudarytą dendrochronologinę skalę, rodos, galėtume pritaikyti ir mes: juk turime nemažą medžių iš pelkių gyvenviečių. Tačiau blogiausia, kad tam tinka tik ąžuolai ir pušys. Ir jie turi būti augę sausoje vietoje. Tad nei Šventosios, nei kitų pelkių gyvenviečių medžių tuo tarpu negalime panaudoti tokiam datavimui, nes visiems statiniams kirto paprastai beržus, alksnius ir lazdynus, be to, augusius prie pat vandens.

Iš plono irklo, kuriame belikusios kelios rievės, nieko negalėsime pasakyti. Tačiau iš labai storų medžių, kurie auga iki dabar, galima susidaryti visą rievėlių pasikeitimo vaizdą ir pasakyti, kurios rievės užaugo kuriais metais. Storiausi labai seni medžiai yra milžiniškos Šiaurės Amerikos sekvojos. Jų rievės buvo datuotos C14 metodu. Ir tai priverstė mokslininkus suabejoti vadinamojo „absoliutaus“ datavimo patikimumu. Pabandyta datuoti įvairiais būdais senojo Egipto sarkofagus. Jie turi savo istorines datas, bu-

vo galima nustatyti medžio rievėlių amžių ir pagaliau C14 datą. Ir, visų nuostabai, paaiškėjo, kad C14 data nesutampa su istorine, o medžio rievėlių datavimas kaip tik atitinka. Tai jau XX a. septintajame dešimtmetyje nepriklausomai vienas nuo kito pastebėjo du amerikiečių tyrinėtojai Ziusas (Suess) ir Vrisas (de Vries). Vadinasi, iš kosmoso sklindantis radioaktyvumas ne amžinai buvo vienodas, o patys didžiausi svyravimai – kaip

tik mūsų nagrinėjamojo akmens amžiaus laikotarpiu. Prasidėjo didelis datų derinimo darbas. Gaunamos C14 metodu datos dabar vadinamos sutartinėmis (konvencinėmis), o jau pervedtos į tikras kalendorines datas – kalibruotomis. Kaip jos skiriasi, matyti iš 5 paveikslo. Šioje knygoje visur bus remiamasi kalendorinėmis kalibruotomis datomis. Tačiau jos nebus smulkiai žymimos, pasitikrinti galėsite nurodytoje lentelėje, kurioje rasite ir laikotarpių pavadinimus, ir klimato bei gamtos pakitimus, ir pagrindinius tų laikotarpių radinius (pav. 1).

Mūsų aptariamasis laikotarpis dar skirstomas į *akmens*: senąjį, arba paleolitą (X - IX tūkstantmetis pr. Kr.), vidurinį, arba mezolitą (VIII - V tūkstantmetis pr. Kr.), ir naująjį, arba neolitą (IV - III tūkstantmetis pr. Kr.), *žalvario* arba *bronzos*: senąjį ir naująjį (II tūkstantmetis - I tūkstantmečio pr. Kr. antroji pusė) ir *ankstyvąjį geležies* amžių (I tūkstantmečio pr. Kr. antroji pusė). Kiekvieną archeologinį reiškinį stengsimės parodyti per visą ilgą laikotarpį, kad išryškėtų jo raida.

5 pav. Radiokarbo-
ninių (C14) ir
kalendorinių datų
santykis.
PB – preborealis,
Bo – borealis,
At – atlantis,
AN – ankstyvasis
neolitas,
VdN – vidurinis
neolitas,
VIN – vėlyvasis
neolitas,
Ž – žalvario amžius.

Palapinės ir namai

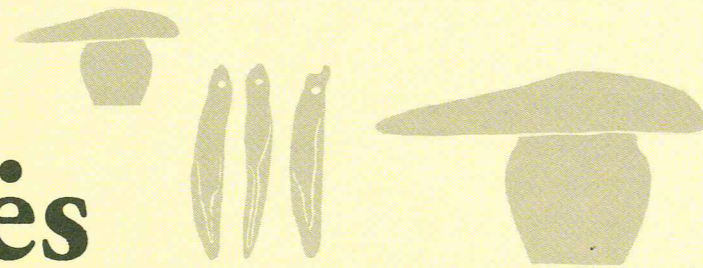
MEDŽIOTOJŲ BŪSTAI

Ledynų laikotarpiu sausuose šaltuose Europos plotuose klajojo storais kailiniais pasipuošę mamutai, bizonai, gauruotieji raganosiai ir kiti žvėrys, kuriuos medžiojo Vidurio Europos gyventojai. Net keista, kaip galėjo išgyventi tokie stambūs žvėrys – juk jie žolėdžiai. Tačiau žolės pakako.

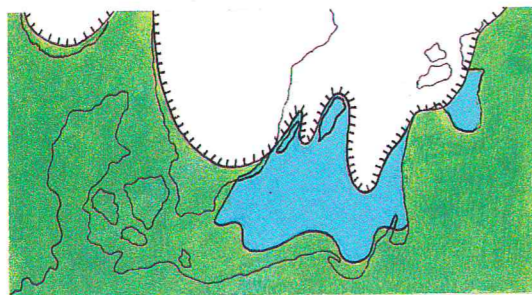
Tirpstant ledynams, daugybė vandenų vasarą plūdo iš šiaurės į pietus. Upės buvo plačios ir šiltuoju metų laiku užliedavo visą senąją slėnį, nes per įšalą negalėjo susigerti į žemę. Žolėms augti vasarą užteko plono dirvožemio sluoksnio, tačiau dideliems medžiams jo buvo per maža. Todėl prieledyninėje stepėje augo daug įvairių žolių, nykštukinių beržiukų, arktinių karkliukų, neaukštesnių už žolę. Tad maisto pakako daugybei žolėdžių net žiemą, nes sniego būdavo nedaug, žolė po juo neiššusdavo ir nesupūdavo. Skirtingai negu dabartinėje tundroje, pelkių ir ežerų buvo maža, todėl nedaug veisėsi ir uodų bei mašalų, kurie dabar taip vargina tundros gyventojus.

Ledas mažai drėkina atmosferą, ne taip kaip vanduo, o smarkiai atspindi saulės spindulius, todėl klimatas buvo sausas, nuo ledynų pūtė sausas šaltas šiaurės vėjas. Buvo daug saulėtų ir maža debesuotų dienų. Saulė švietė skaisčiai, žiema buvo trumpesnė negu dabartinėje tundroje, vasara ilgesnė. Taigi į dabartinę tundrą nepanašu.

**Žmonėms
reikia
pastogės**

6 pav. Baltijos duburys ledynams tirpstant XII tūkstantm. pr. Kr. (Biolingo jūra)

7 pav. Baltijos jūros kaita ledynmečio pabaigoje:

- (a) Baltijos ledų jūra baigiantis paleolitui, apie 9000–8300 m. pr. Kr.,
- (b) Joldijos jūra mezolito pradžioje, apie 8300–7500 m. pr. Kr.,
- (c) Ancyliaus ežeras viduriniame mezolite, apie 7000–6000 m. pr. Kr. (pagal B. Berglundą 1968)

Tačiau, šiaurės jūrose ištirpus ledynams, klimatas pasidarė drėgnas. Pūgos ir plikšalos žiemą reiškė badą didiesiems žolėdžiams. Stori mamutų kailiniai, tikę sausoms žiemoms, įmirko. O giliau ištirpus įšalui, maistingoji tundrastepės žolė virto pelkėta ir ežerėta tundra su daugybe samanų, kiminų ir miriadais uodų. Ėmė augti beržai ir pušys. Taip baigėsi ledynų laikotarpis. Manoma, kad dėl to išnyko ir mamutai.

VĒLYVAS PALEOLITAS^A

MEZOLITO PRADŽIA^B

VIDURINIS MEZOLITAS^C

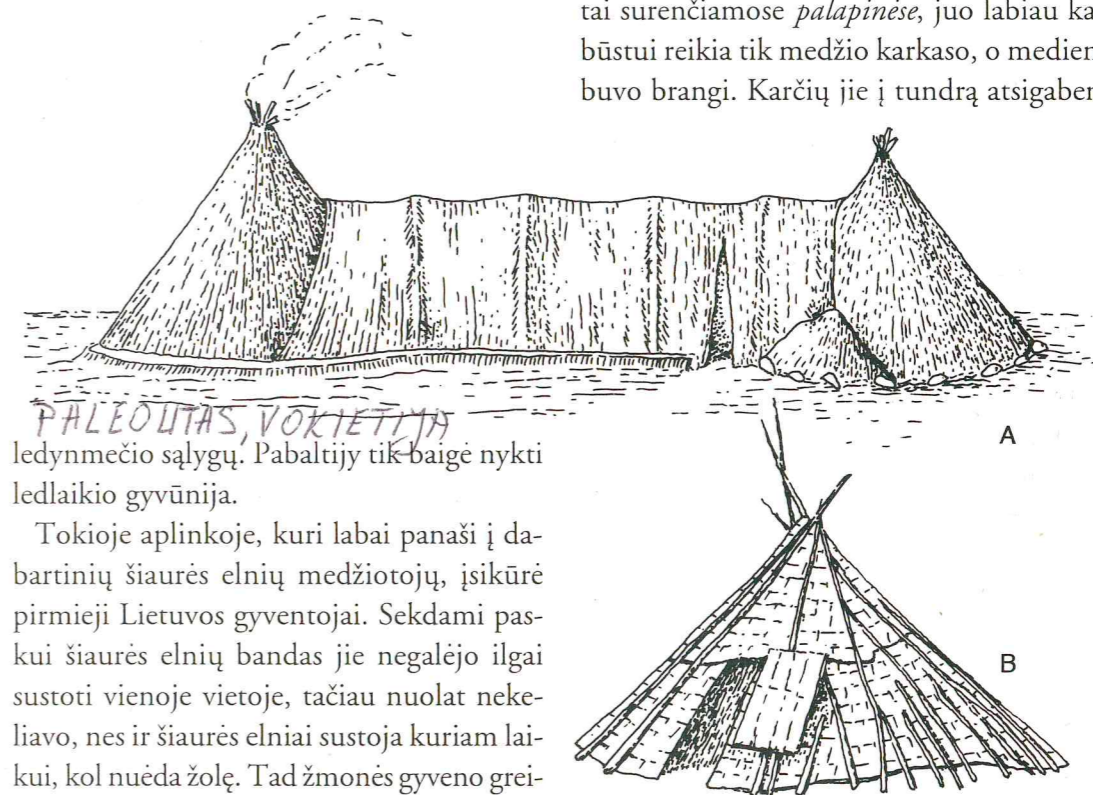
Ledynai tirpo netolygiai – dukart buvo šiek tiek atšilę ir triskart vėl smarkiai atšalę. Per antrąjį atšilimą, geografų vadinamą aleriodo laikotarpiu – X tūkstantmetyje pr. Kr., į Lietuvą iš Pietvakarių ir atklydo pirmieji medžiotojų būriai. Ne toks jau ryškus buvo tas atšilimas: Pietryčių Pabaltijy liepos mėnesio temperatūra pasiekdavo 12°C, o Jutlandijoje – iki 14°C šilumos. Tačiau susidarė šioks toks dirvožemis: paplito beržai, pušys, ėmė augti kiek eglių. Tačiau, IX tūkstantmetyje pr. Kr. ledynui vėl pasilinkus, klimatas paskutinį kartą atšalo, pasidarė sausiau, paplito sausa ir šalta stepė. Tai trečiasis ledlaikio atšalimas, vadinamas dryasu III. Tačiau jis neišbaidė čia įsikūrusių medžiotojų, tik apribojo jų keliones ir privertė daugiau bendrauti.

Baltijos jūros vietoje tyvuliavo uždaras gėlavandenis ežeras (pav. 6). Pagal juostuotas molio nuosėdas galima labai tiksliai nustatyti, kada per vidurio Švediją prie Bilingeno kalno prasigrauzė vandenynas ir Baltija vėl tapo sūriavandene jūra, pagal pakrančių sraigę *Yoldia arctica* pavadinta Joldijos jūra (pav. 7: a). Per vienerius 8213 m. pr. Kr. jos lygis krito 25 m, į ją pritekėjo sūraus Atlanto vandenyno vandens. Tačiau klimatas ėmė šilti ne iš karto: vidutinė liepos temperatūra tesiekė 15°C šilumos. Tad ir gyvenimas, medžioklė kurį laiką dar menkai skyrėsi nuo

tai surenčiamose palapinėse, juo labiau kad būstui reikia tik medžio karkaso, o mediena buvo brangi. Karčių jie į tundrą atsigaben-

8 pav. Paleolitinio tipo būstai: (a) dviguba palapinė, rekonstruota pagal radinius Šlėzvige–Holšteine, (b) vogulų vasarinė tošinė palapinė, (c) palapinių pėdsakai Kolos pusiasalyje

PALEOLITAS, VOKIETIJA
ledynmečio sąlygų. Pabaltijy tik-baigė nykti ledlaikio gyvūnija.

Tokioje aplinkoje, kuri labai panaši į dabartinių šiaurės elnių medžiotojų, įsikūrė pirmieji Lietuvos gyventojai. Sekdami pas-kui šiaurės elnių bandas jie negalėjo ilgai sustoti vienoje vietoje, tačiau nuolat neke-liavo, nes ir šiaurės elniai sustoja kuriam lai-kui, kol nuėda žolę. Tad žmonės gyveno grei-

davo, matyt, iš pietų ir, keldamiesi į kitą vietą, gabenosi drauge. Pirmieji būstai, be abejo, nesiskyrė nuo Šiaurės gyventojų palapinių (pav. 8: b), vadinamų čiumais. Tai aukštos smailios kūgio formos palapinės su anga viršūnėje dūmams išeiti. Viduryje išgrįsta aikštelė židiniui. Ir dabar šiaurinėje Kolos pusiasalio pakrantėje, negyvenamoje tundroje, niekieno neardomi stūkso tokių palapinių pėdsakai (pav. 8: c). Tai gražiu ratu sudėti akmenys, kurie kitados prislėgdavo palapinę dengusių kailių kraštus, o viduryje išlikusi grįsta židinio aikštelė. Beje, ir ledlaidžio, ir XIX a. medžiotojų būstų liekanos lygiai tokios pat. Kokio laikotarpio palapinė, sprendžiama iš to, ar senieji gyventojai joje paliko akmeninį strėlės antgalį ar viduramžių puodo šukę. Iš kelių karčių sustatytą kūgį labai greit galima aptempti kailiais. Kolos pusiasalio archeologinės ekspedicijos dalyviai buvo pasistatę porą tokių čiumų (deja, aptempti teko ne šiaurės elnių kailiais, o brezentu). Vadovas visą ekspedicijos laiką – du mėnesius – pasiryžo gyventi tokiame čiume. Pasišildyti ir uodams nubaidyti ant grindinėlio susikurdavo lauželį ir įrodė, kad taip gyventi visai nebloga. Šlėzvige–Holšteine paleolitinėje Arensburgo stovykloje buvo išlikę net dviejų sujungtų apskritų čiumų pamatai (pav. 8: a). Tai, matyt, žiemos buveinės liekanos. Vasarą tokias galėjo apdengti ir kitomis medžiagomis – meldais ar tošimi, panašiai kaip vogulų palapinės (pav. 8: b).

Panašiai gyveno ir jau nebe taip toli klajojantys miško žvėrių medžiotojai. Jų stovyklas randame smėlynuose prie upių. Tuo metu tai buvę pušynai, per kuriuos lengva keliauti, nors nėra maisto. Todėl visad šalia pastebėsime moreninių kalvų, apaugusių mišriais miškais, kuriuose buvo daug medžiojamųjų žvėrių.

SĖSLIŲ GYVENTOJŲ NAMAI

Tik kai klimatas atšilo, žmonės pradėjo žvejoti ir ilgesnį laiką gyventi vienoje vietoje. Jie ėmė vengti didžiųjų upių, o mieliau rinkosi plokščias ežerų ar lagūnų pakrantes. Archeologui tenka būti labai įžvalgiam ir atpažinti dabar jau seniai užakusius ežerėlius ar lagūnas. Gyvenvietės visad būna prie pat kranto, nes vandens žmonės iš toli nenešiodavo. Šiandien dažnai tų krantų žemės paviršiuje nebematyti, kaip prie Šventosios ar Nidos (pav. 9) buvusių akmens amžiaus gyvenviečių. Tada ėmė statyti ir *keturkampius pastatus*. Pradžioje jų rėmą taip pat sudarė statmenos retai sustatytos kartys, o tarpus užpildydavo gulsčiomis kartelėmis, galbūt perpintomis šakomis. Šių pastatų sienos statmenos, tačiau per menkos gana aukštam stogui išlaikyti, todėl tokių pastatų vidury išilgai dar stovėdavo stipresnių stulpų – pėdžių – eilutė, kuri palaikė stogo šelmenį. Tokius pastatus statė visi neolito gyventojai:

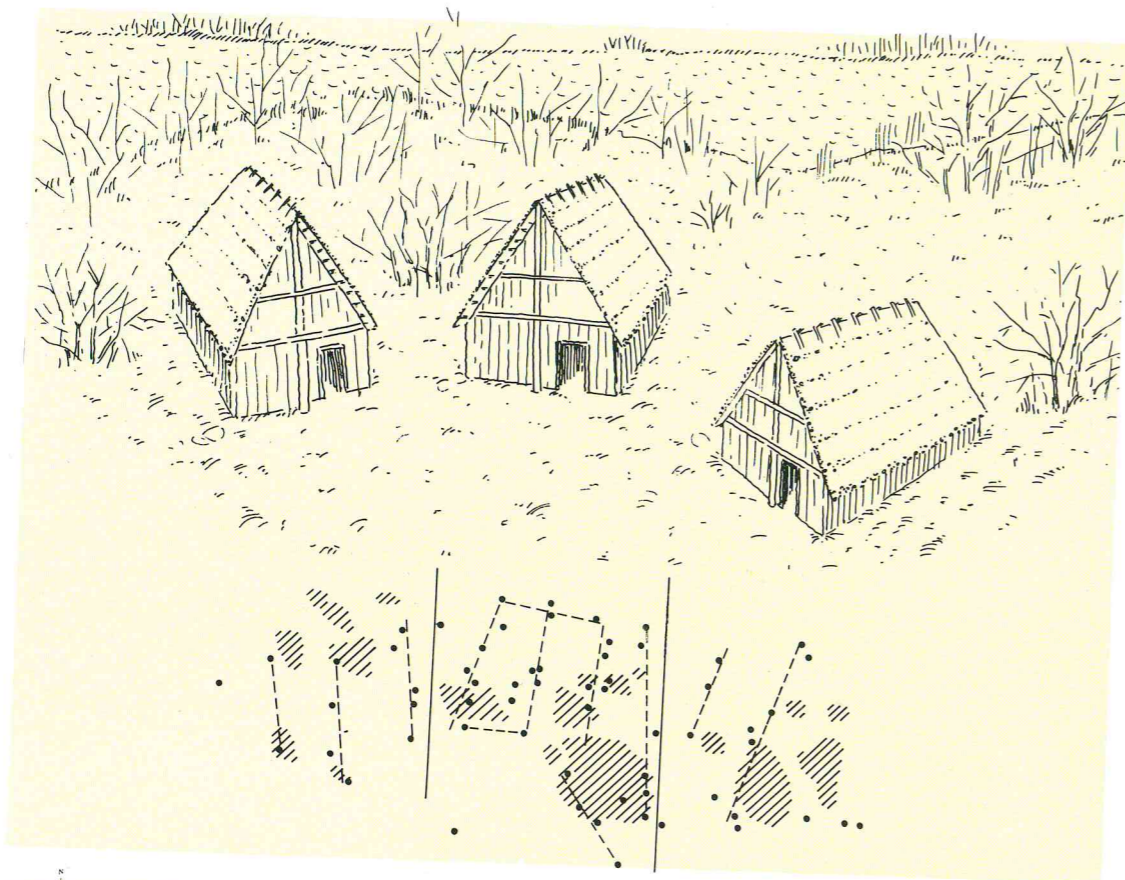

ir Šventosios, ir Nidos žvejai (pav. 10). Tokių būstų liekanų prie Biržulio ežero aptiko archeologas A. Butrimas, prie Kretuono ežero – A. Girininkas. Labai dailaus ankstyvojo neolito pastato liekanas ištyrė latvių archeologė I. Lozė Latvijoje prie Lubanos ežero, Zvidzės gyvenvietėje (pav. 11). O prie Kretuono ežero pasitaikė net ilgų, iš kelių patalpų sudarytų tokių stulpinių pastatų.

Žemdirbių kūrimosi vietos vadinamos ne stovyklomis, bet gyvenvietėmis. Pastatai, nors labai panašaus plano, bet jau tvirtesni ir, matyt, ne taip dažnai perstatomi. Sienos vis dar iš statmenų kuolų, bet daug tankiau

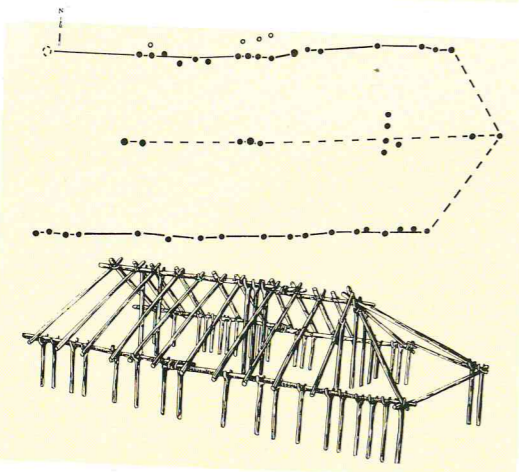
sukaltų. Be to, dažnai dvigubos. Matyt, kaminiais ar samanomis ir plyšius užkamšydavo. Padarydavo aukštesnę vietą miegoti. Tokių pastatų liekanų rasta Nidos gyvenvietėje, tačiau pačių aiškiausių Pamarių kultūros pastatų planų aptikta dabartinio Lenkijos pajūrio vėlyvojo neolito gyvenvietėse prie Aistmarių, vokiečių archeologo B. Ėrlichio (Ehrlich) tyrinėtose Suchačiaus ir Tolkmiciko vietovėse (pav. 12). Tokie turėjo būti ir Šarnelės gyvenvietės pastatai, pagrauzti Varduvos upės (pav. 13), nors ten buvo išlikę ir kuolų. Deja, nei Tolkmicike, nei Suchačiuje kuolų neaptikta, tačiau matyti aiškių į mo-

9 pav. Nidos akmens amžiaus gyvenvietė 1975 m.

10 pav. Šventosios
23-os vidurinio
neolito gyvenvietės
pastatų planai ir jų
rekonstrukcijos

11 pav. Rekonst-
ruotas Zvidzės
(Latvijoje) akmens
amžiaus pastato
karkasas (I. Lozės
tyrinėjimai)

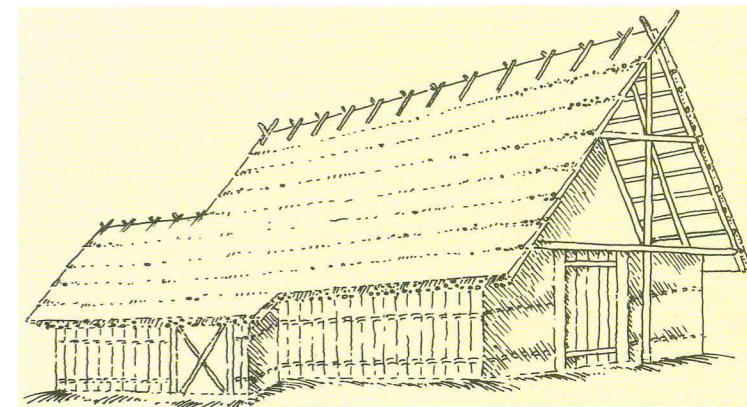

lio luitus įleistų stulpaviečių. Žiemą tokiu būstu tikriausiai ne visada galėjai pasitikėti, ir žmonės daug kur rentėsi šiltesnius, nors iš pažiūros primityvesnius būstus. Jų asla įgilinta, sienelės apramstytos kartelėmis, o stogo bent viena pusė gulė tiesiai ant žemės. Tokia žieminė trobelė buvusi ir Nidos gyvenvietėje. Ji trijų patalpų, su židiniais kiekvienoje, skersai perskirta trimis kuolų sienelėmis, į kurias ir rėmėsi stogas. Pėdžių nebuvo, tad stogas galėjo būti ir vienašlaitis.

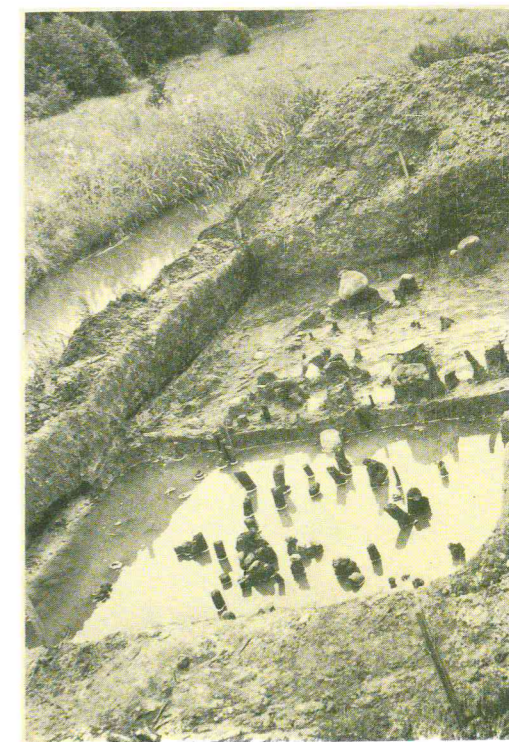
Labai įdomių žieminių būstų archeologas V. Juodagalvis aptiko Suvalkijoje, tyrinėdamas Kubilėlių akmens amžiaus gyvenvietę (pav. 14). Pastatai kiek įgilinti, netaisyklingos *trapecijos* formos. Įdomiausia, kad jie su ilgu dengtu koridorium. Į pastato pusę jis nuolaidėjo ir, matyt, buvo visai žemas. Tad į tokią pastatą tekdavo šliaužte išliaužti, tačiau ir šaltis nepatekdavo į vidų. Beje, ir eskimai į savo žieminius pastatus išliauždavo tokiu koridorium.

Panašių pastatų su ilgu koridorium rasta ir kitose akmenų amžiaus gyvenvietėse Šiaurėje. Bene ryškiausias kelių tokių pastatų kaimelis tyrinėtas šiaurės Švedijoje, Vuolrimo gyvenvietėje. Tai ruonių medžiotojų žiemos stovykla, kurioje rasta 3 – 6 pastatų liekanų. Paaiškėjo, kad vėliau šią gyvenvietę užliejo vanduo, o dabar, kai upės vaga pasikeitė, po 6 tūkstančių metų buvo galima ją ištirti. Didžiausias pastatas buvo 55 m² ploto. Taigi jame galėjo gyventi didelė šeima. Pastate aptikta keletas židinių ir daugybė akmenų amžiaus dirbinių, rodančių, kokius įvairius darbus žiemą dirbo jo gyventojai. Manoma, kad šie pastatai buvo dengti šiaurės elnių kailiais.

Taigi, ir pradėjus statyti keturkampius pastatus, nebuvo užmiršti senieji apskrito ir netaisyklingo plano statiniai, patogūs tam tikromis sąlygomis: ar laikiną prieglobstį įsirengiant, ar žiemojant. Net ir žalvario amžiaus atvirose gyvenvietėse dar pasistatydavo ovalių pastatų, labiau tikusių žiemai. Ryškiausias pavyzdys buvo ovali Samantonių trobelė (pav. 15). Joje ilgokai gyventa, nes

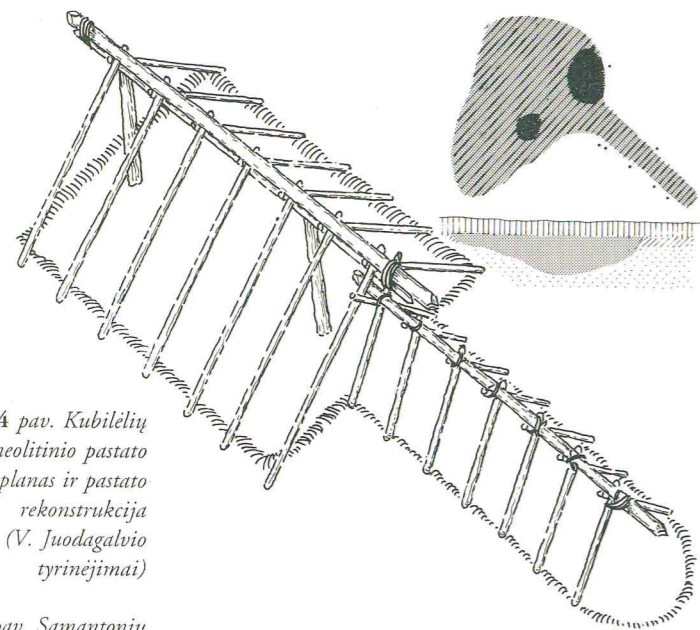

12 pav. Vėlyvojo
neolito Tolkmicko
(Lenkijoje)
gyvenvietės
rekonstruotas
pastatas
(B. Erlichio
tyrinėjimai)

13 pav. Vėlyvojo
neolito Šarnelės
pastato liekanos
(R. Rimantienės
tyrinėjimai)

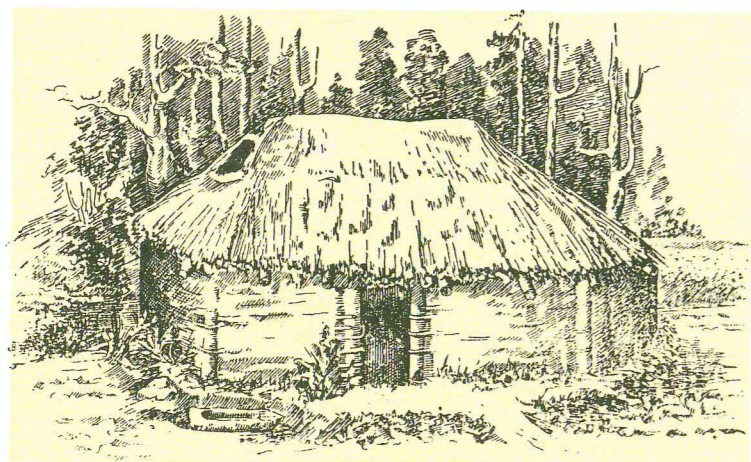
25

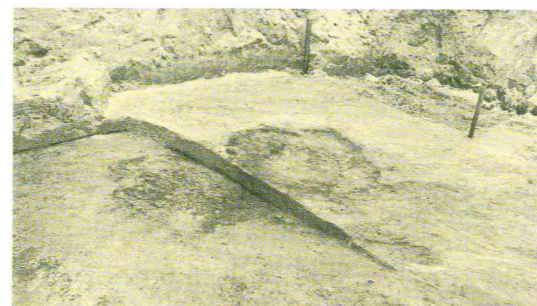
14 pav. Kubilėlių neolitinio pastato planas ir pastato rekonstrukcija (V. Juodagalvio tyrinėjimai)

15 pav. Samantonių žalvario amžiaus trobelė (V. Šaulio rekonstrukcija)

16 pav. Nidos gyvenvietės namų židinių liekanos

viduryje buvo keli ne vienu metu kūrenti židiniai. Stogą rėmė dvi storos pėdžios, sienų pagrindą sudarė statmeni kuoliukai, o pačios sienos, matyt, buvo pintos iš šakų ar

žabų ir iš vidaus apkrėstos moliu. Trobelė sudegė, ir visas molio apkratas su šakų atspaudais sukrito ant aslos.

Visose akmens ir žalvario amžiaus pradžios gyvenvietėse židinius kūreno paprastose negiliose duobutėse. Židinius nuolat valė, ir kartais jie pasistumdavo kiek toliau, todėl dažnai randame kelis vieną ant kito (pav. 16)

AR STATĖSI TROBESIUS VIRŠ VANDENS?

Greta šitokių pastatų, kuriuos patikimai galima rekonstruoti pagal stovyklų ir gyvenviečių radinius, vis dar kartais šmėkšteli nuo-

monė apie pastatus virš vandens. Jau pusan-
tro šimto metų gyvuoja, miršta ir vėl atgai-
vinama legenda apie pastatus ant kalstų ar
platformų virš vandens. XIX a. viduryje, la-
bai nusekus Bodeno ir kitiems Šveicarijos
ežerams, išryškėjo daugybė kuolų, pagal ku-
riuos buvo galima atsekti pastatų kontūrus,
o tarp jų rasta daugybė akmens amžiaus dir-
binių. Iš karto tyrinėtojams pasirodė labai
romantiška, kad Vidurio Europos žmonės
akmens amžiuje galėjo gyventi kaip kokioje
Polinezijoje – trobelėse virš vandens. Di-
džiausi tyrinėjimai Robenhauzeno gyvenvie-
tėje išgarsino jas visame pasaulyje. Vokiečių
poetas J. V. Šefelis (von Scheffel), aplankęs
Robenhauzeno kasinėjimus, net eilėrašį pa-
rašė. Į tariamo akmens amžiaus gyventojų
lūpas įdėjo šiuos žodžius:

*Pažvelk į mano nugairintą veidą.
Tai štai kaip blaškoma vėjų, audrų,
Dantų skausmo ir kaulų gėlos
Europa žengė pirmuosius žingsnius.*

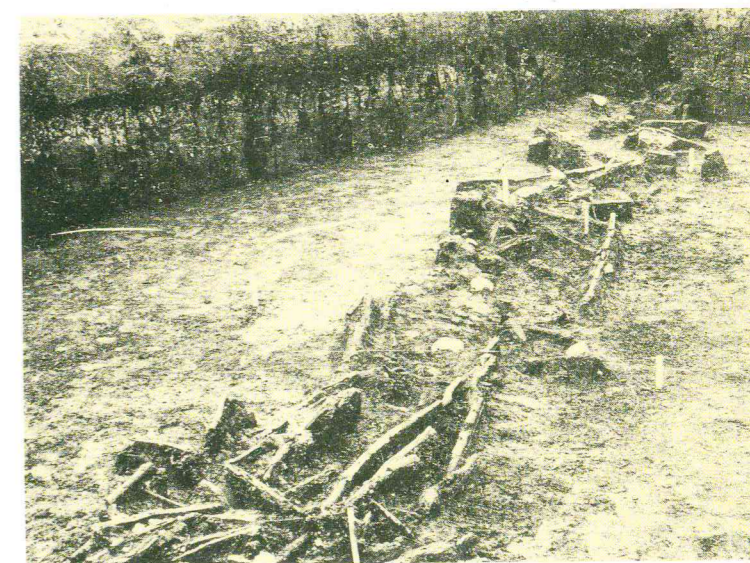
Šveicarijoje paskelbtos idėjos taip veikė,
kad ne viena archeologų karta bandė buv.
Rytprūsių ir Pskovo srities pelkėse rastus
kuolus laikyti sijiniais pastatais virš vandens.
Dabartiniai archeologai, daugiau bendrau-
jantys su geografais ir klimato specialistais,
suprato, kad tokie pastatai niekad nestovėjo
virš vandens: pakrantė buvo drėgna, žemė
minkšta, tad reikėjo giliai kalti kuolus ir dė-
ti grindėles, kartais net kiek pakeltas virš žė-
mės, kad neapsemėtų potvynių vanduo. Kiau-

lės ganėsi maistingoje užliejamoje pakrantė-
je, o avys – pakrantės pievose. Nebuvo to-
kių tariamai „romantiškų“ gyvenviečių, nes
per „dantų skausmą ir kaulų gėlą“ žmonija
tikrai netoli būtų nužengusi.

KĄ SAUGOJO APTVARAI?

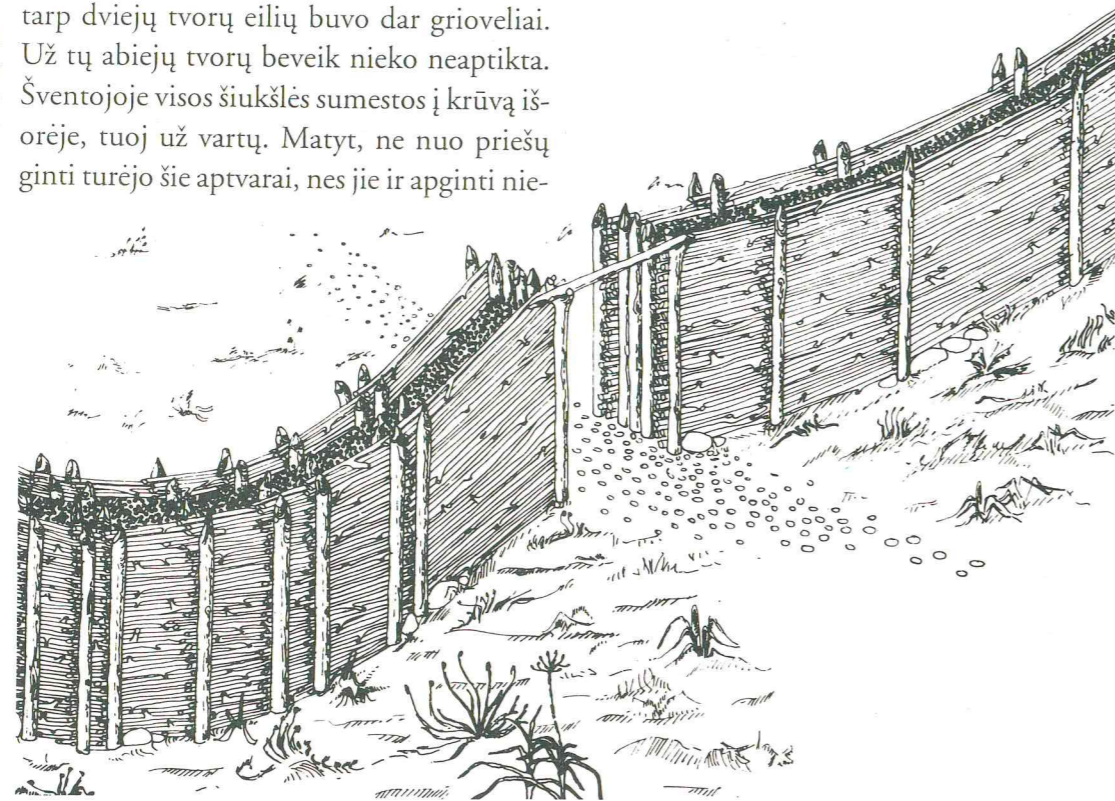
Dar įdomūs akmens amžiaus statiniai – *ap-
tvarai*, juosė žemės sklypus lyg kokia tvirtovės
siena. Vienas toks buvo Šventosios 1A
vietovėje, antrasis – prie Kretuono ežero Žė-
maitiškės gyvenvietėje. Šventosios aptvaras
(pav. 17) buvo gana tvirtas, iš dvigubų stat-
menų kuolų eilių, sujungtų gulsčiomis kar-
timis. Žemaitiškės tvora silpnesnė – kuoliu-
kai ploni, vos per plaštaką įkalti į žemę, bet

17 (a) pav. Šventosios 1A gyvenvietės aptvaro liekanos (R. Rimantienės tyrinėjimai) 1967 m.

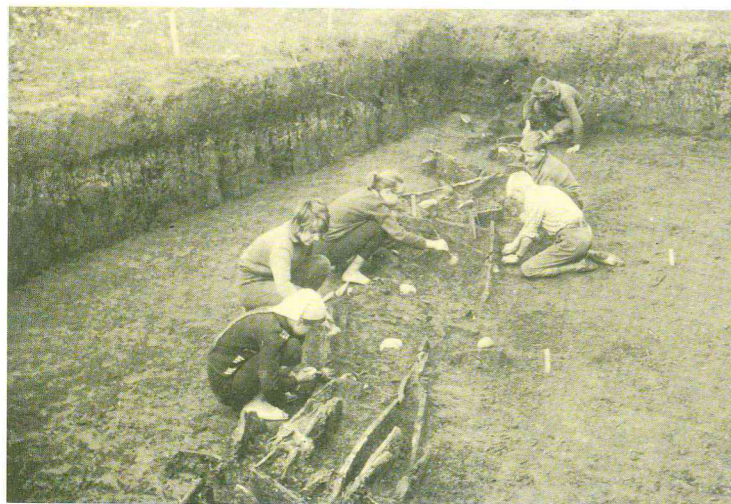

17 (b) pav.
Šventosios IA
gyvenvietės
aptvaro
rekonstrukcija

tarp dviejų tvorų eilių buvo dar grioveliai. Už tų abiejų tvorų beveik nieko neaptikta. Šventojoje visos šiukšlės sumestos į krūvą iš-orėje, tuoj už vartų. Matyt, ne nuo priešų ginti turėjo šie aptvarai, nes jie ir apginti nie-

17 (c) pav.
Atkasamos
Šventosios IA
gyvenvietės
aptvaro liekanos

ko negalėtų. Be to, įrengti tik iš vienos pusės, ir vienas galas priėjo prie ežero. Ar tik nejuosė jie bent iš vienos pusės kokių apeiginių susirinkimų vietų? Panašus aptvaras žinomas Švedijoje Alvastros vietovėje, kur rasta ir daug apeiginių radinių. Čia nuolat gyventi buvo neįmanoma, tad spėjama, kad tai turėjusi būti susirinkimų ir slaptų apeigų vieta. Beje, Šventosios IA aptvare beveik nieko nebuvo, išlikęs tik stambus stulpas, deja, nulūžusia viršūne. Ir dabar galima vien spėlioti, kam jis skirtas.

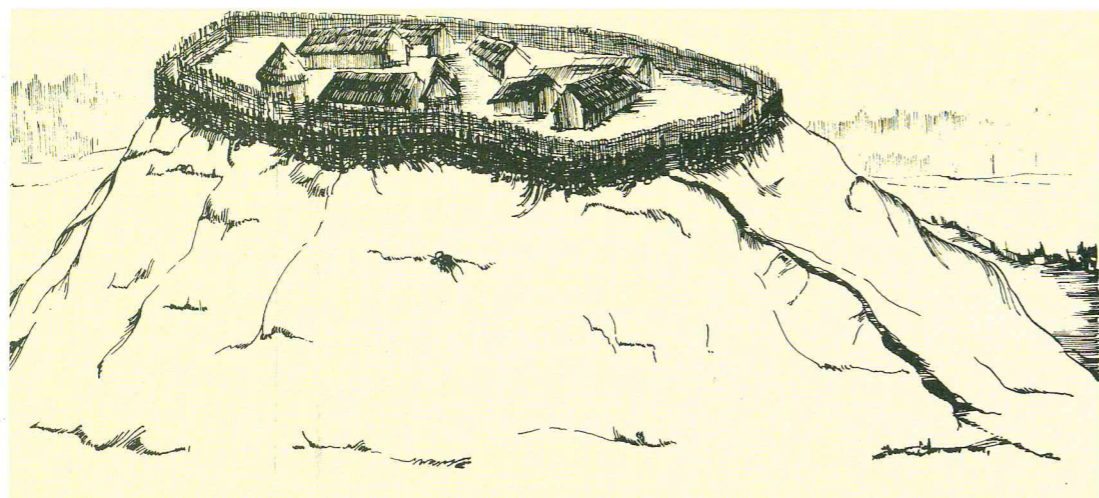

Piliakalniai

Žalvario, ypač ankstyvajame geležies amžiuje, klimatui pasidarius drėgnesniam, gyvenvietės teko rengti aukštesnėse vietose (pav. 18: a). Be to, gyvulininkystė, žemės ūkis ir prekyba leido žmonėms prasigyventi, daugiau turto susikaupė vienos šeimos rankose, reikėjo jį saugoti. Ir didžiosios šeimos, o gal ir ištisos giminės ant kalvų ėmė rengtis sustiprintas gyvenvietes–piliakalnius.

Ankstyvuosius rengė neaukštose kalvelėse, prie mažų upelių, ypač jų santakose, ir prie ežerų. Pakraščius tvirtino statmenų kuolų aptvarais. Paprastai išlieka tik stulpaviečių eilės. Labai ryškiai dvi stulpaviečių eilės

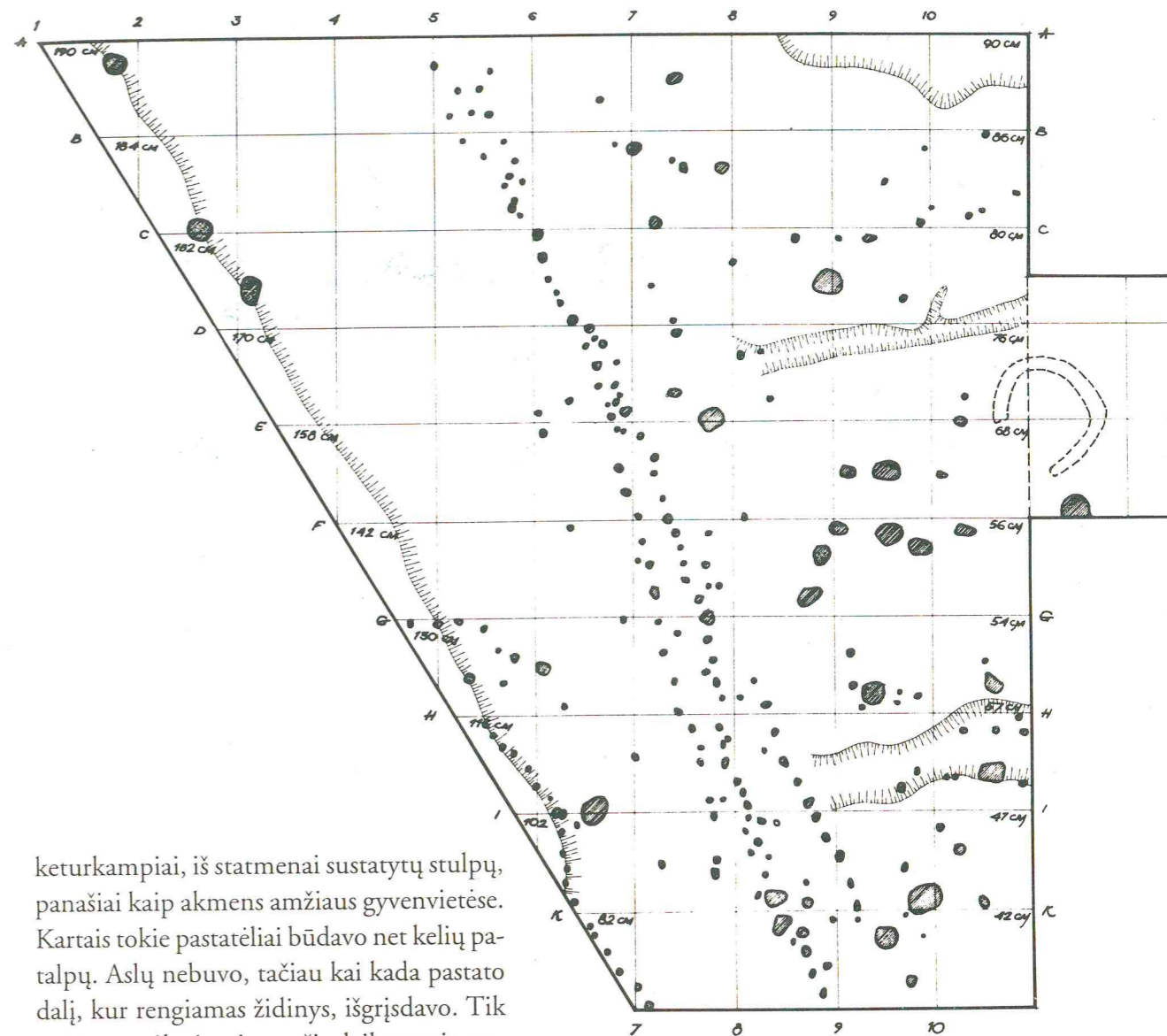
18 pav. Narkūnų piliakalnis (R. Kulikauskienės tyrinėjimai): (a) piliakalnis dabar, (b) rekonstrukcija, (c) vienas iš židinių, (d) tyrinėto ploto dalis, kurioje aiškiai matyti aptvaro stulpaviečių eilės, (e) stulpavietės

18 (b, c) pav. buvo matyti archeologės R. Kulikauskienės tyrinėtame Narkūnų piliakalnyje (pav. 18: d, e). Tarpai turėjo būti išpinti šakomis. Apačioje toks aptvaras sutvirtintas molio pylimėliu ir apdėtas akmenimis. Panašus buvo ir archeologės E. Grigalavičienės tyrinėto Nevieriškės piliakalnio aptvaras. Kiek

vėlesnio jos tyrinėto Sokiškių piliakalnio aptvarai dar sudėtingesni – su grioviais ir pylimais, ant kurių stovėjo tvoros. Matyti, kad tuos aptvarus ir pylimus gyventojai taisė ir stiprino. Tokių aptvarų bei pylimų rasta ir seniau archeologų L. Kšivickio (Krzywicki) ir P. Tarasenos tyrinėtuose Moškėnų, Petrešiūnų, Velikuškių, Vosgėlių ir kt. ankstyvuosiuose piliakalniuose.

Piliakalnių *aikštelės* įvairiai išplanuotos. Ankstyviausiuose pastatai paprastai būdavo tik aikštelės pakraščiuose. Vidurį palikdavo tuščią, matyt, gyvuliams suvaryti. Pastatų išorinės sienos dažnai glausdavosi prie aptvaro, tad ir jos būdavo gynybinės. Tačiau tokie prie sienos prisiglaudę pastatai nebūtinai juosė visą aikštelę. Buvo piliakalnių, kurių beveik visa aikštelė užstatyta mažais pastatėliais (pav. 18: b). Piliakalnių pastatai

keturkampiai, iš statmenai sustatytų stulpų, panašiai kaip akmens amžiaus gyvenvietėse. Kartais tokie pastatėliai būdavo net kelių patalpų. Aslų nebuvo, tačiau kai kada pastato dalį, kur rengiamas židinyš, išgrįsdavo. Tik pačiuose vėlyviausiuose šio laikotarpio pastatuose pasitaikydavo ir plūktinių aslų. Pintas sienas užglaištydavo moliu. Neaišku, kokie buvo stogai. Siaurų pastatų, ypač priremtų prie aptvarų, tikriausiai vienašlaičiai,

o plačių – dvišlaičiai. Tačiau statmenų stulpelių sienos negalėjo jų išlaikyti, todėl pastato viduryje, kaip ir akmens amžiuje, stogą turėjo remti pėdžios.

18 (d) pav.

Piliakalniuose labai retai pasitaikydavo ir *pusiau žeminių* pastatų. Piliakalnių pastatus šildė *židiniai*, jau sudėtingesni negu akmens

Kapai – mirusiųjų namai

amžiaus židiniai duobutėse. Juos (pav. 18: c) neretai juosia akmenų ratai, vidury pabarstyta smėlio. Gana dažnai židinys apjuostas lyg ir molio su akmenimis arba vien molio sienele. Kai kurių padas plūktas iš molio, kitų grįstas akmenimis.

Nebetelpant ant kalno, gyvenvietes imta rengti ir piliakalnių papėdėse. Jų ypač ėmė kurtis I tūkstantmetyje pr. Kristų.

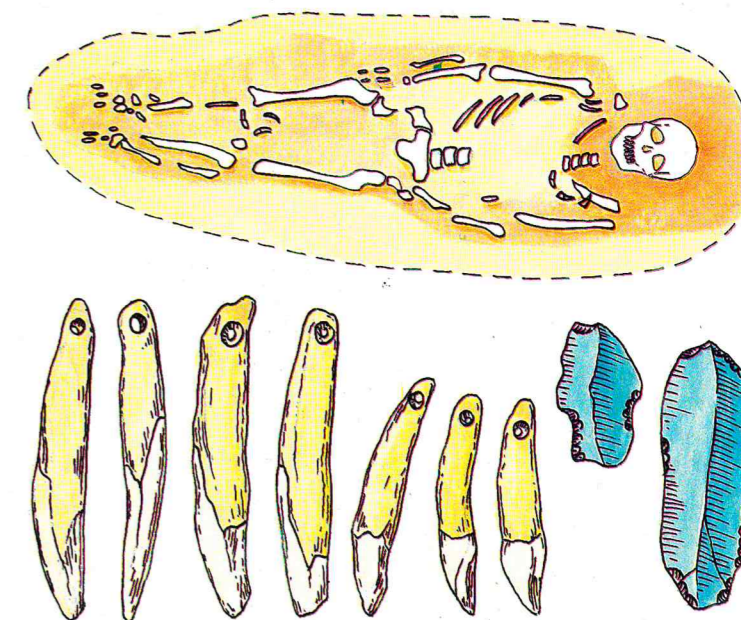
Apskritai ir žalvario, ir ankstyvajame geležies amžiuje Lietuva dar netankiai buvo apgyventa.

Pastogės reikia ir mirusiajam. Kapas ir yra pomirtinė žmogaus buveinė, todėl visais laikais rūpintasi kapais. O archeologui tai labai reikšmingi dokumentai: iš jų sužinome ne tik apie žmogaus vartotus daiktus, bet ir apie jo požiūrį į gyvenimą, mirtį. Archeologams svarbu ir tai, kad viename kape įdėti daiktai – įkapės – yra vieno laikotarpio, todėl kapą vadina *uždaru radiniu*. Iš tokių radinių galima tiksliausiai spręsti apie daiktų chronologiją.

ATSKIRIEJI KAPAI

Akmens amžiaus kapų Lietuvoje žinome labai maža. Taip yra todėl, kad žmones laidojo atskirai po vieną ten, kur tuo metu šeima buvo apsistojusi ar net ilgiau gyveno. To-

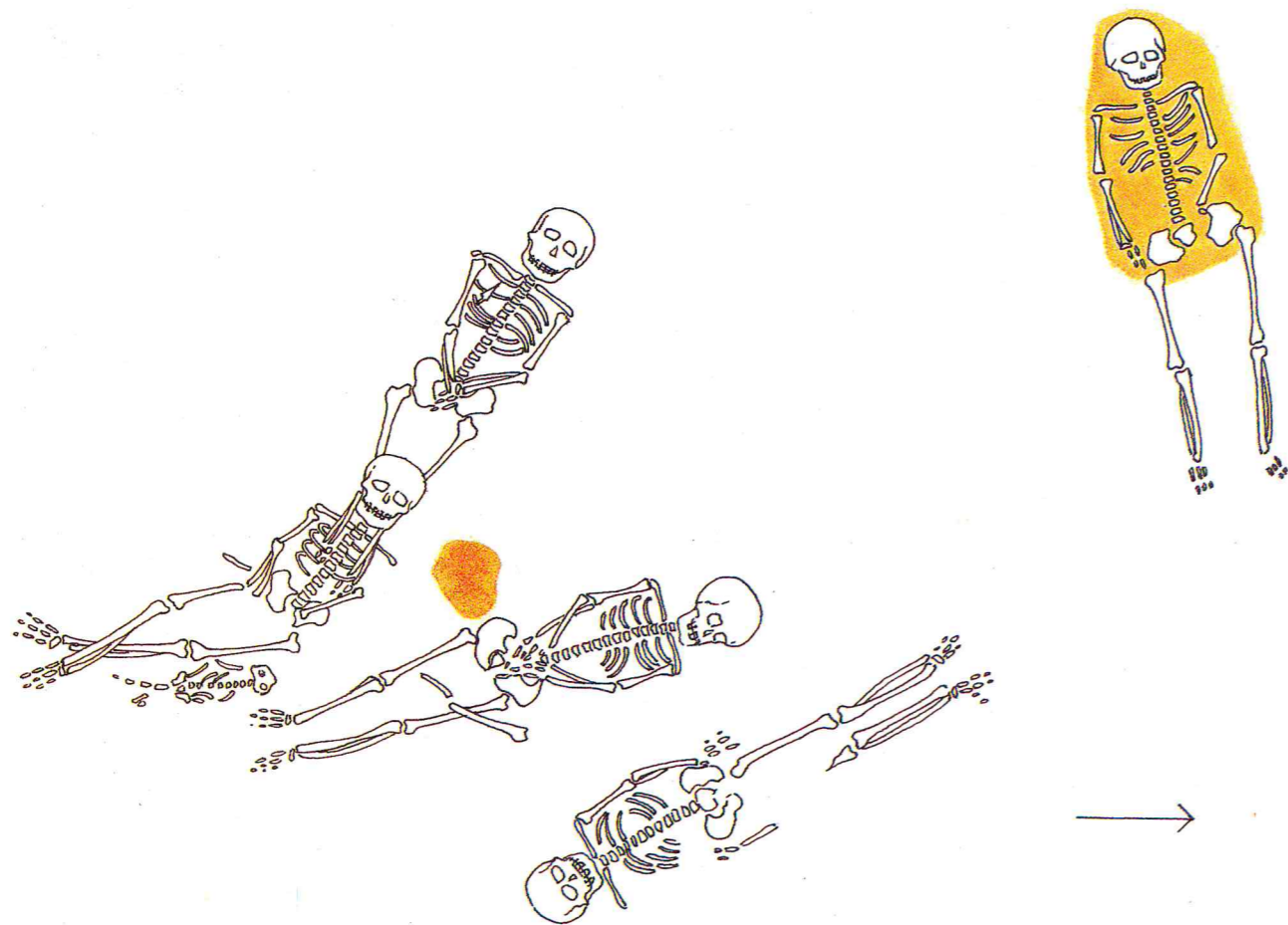
dėl šių kapų dažniausiai aptinkama netyčia, ir ne visada archeologai juos pastebi. Be to, smėlingoje Lietuvos dirvoje daug kapų sunyko, tik atsitiktinai iškasti kirveliai neretai būna vieninteliai buvusio kapo liudininkai. Neturime nė vieno paleolitinio kapo, o iš *mezolito* tik porą pavyko atkasti archeologui A. Butrimui Spigino rage, netoli Janapolės (pav. 19). Mirusysis gulėjo aukštiekninkas, papuoštas pragręžtų briedžio ir šerno dantų kabučiais. Kitur Europoje pasitaikė rasti mezolitinį kapą, kuriuose mirusieji ir suriesti, ir sėdimoje padėtyje. Ne ką daugiau kapų žinome ir iš *ankstyvojo neolito*. Kretuono 1B gyvenvietėje archeologo A. Girininko rasti vienoje vietoje, lyg mažame kapinynėlyje, palaidoti 6 žmonės (pav. 20). Kapai keistai išmėtyti, vieni griaučiai net užvirtę ant kitų. Susidaro įspūdis, kad laidota paskubomis, tačiau įdėta įkapių, ypač gražių durklų. Pietų Lietuvoje aptikti keli kapai Turlojiškės durpyne. Tokių pat kapų yra šiaurės Lenkijoje. Mirusieji irgi būna papuošti žvėrių dantų kabučiais. Visi paguldyti aukštiekninki. Taip Lietuvoje laidojo tol, kol III tūkstantmetyje pr. Kr. kartu su Virvelinės keramikos kultūra ėmė plisti naujas požiūris į mirusįjį – kaip į *miegantį*. Tada mirusiuosius guldė ant šono po skruostu sudėtomis plėštakomis, palenktais keliais – taip, kaip ir dabar dažniausiai žmonės miega (pav. 21: a). Tačiau tas paprotys greit išsigimė, ir mirusiuosius kartais guldė tik parietais, o kartais

ir visai prie smakro pritrauktais keliais. Vėlyvojo neolito kapų jau iš seno buvo žinoma Kuršių nerijoje, Veršvuose – Kauno priemiestyje, o paskutiniaisiais metais archeologas V. Kazakevičius aptiko ir Plinkaigalyje (pav. 21: b). Į kapus įdėdavo įkapių: akmens kirvukų, žvėrių dantų kabučių ar gintaro papuošalų.

Lietuvoje turime taip mažą šio laikotarpio kapų, kad negalime daryti jokių apibendrinimų. Tačiau, apžvelgę visos Europos Virvelinės keramikos kultūros kapus, archeologai pastebėjo, kad buvo nustatyta, ne tik kokias įkapes dėti moterims ir vyrams, bet ir kokio amžiaus žmonėms. Kovos kirvius dėjo vien į suaugusių vyrų kapus, tik vieną

19 pav. Spigino rago mezolitinis kapas ir įkapės (A. Butrimo tyrinėjimai)

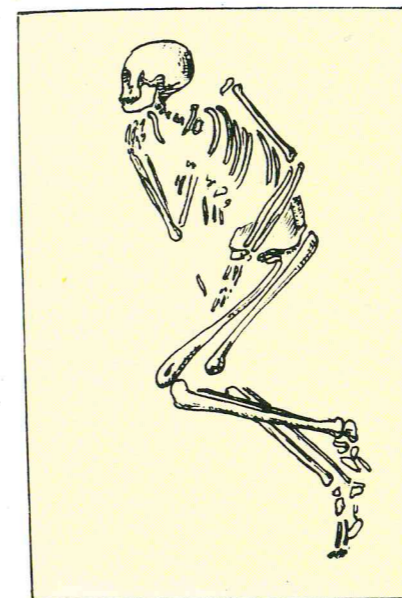

20 pav. Kretuono vidurinio neolito kapinynėlis (A. Girininko tyrinėjimai)

titnago skeltę – seniems ir berniukams. Vyrus paprastai guldė ant dešiniojo šono, su ginklais, moteris – ant kairiojo ir su papuošalais. Bet čia vėl yra išimčių – seniūs ir berniukus vis dėlto guldė ant kairiojo šono, o senas moteris ir mergaites – ant dešiniojo.

Dažniausiai laidojo gyvenvietėse ar šalia jų. Tačiau gyvenvietės neretai dar būdavo sezoninės, į jas daug kartų grįždavo ir nebūti-

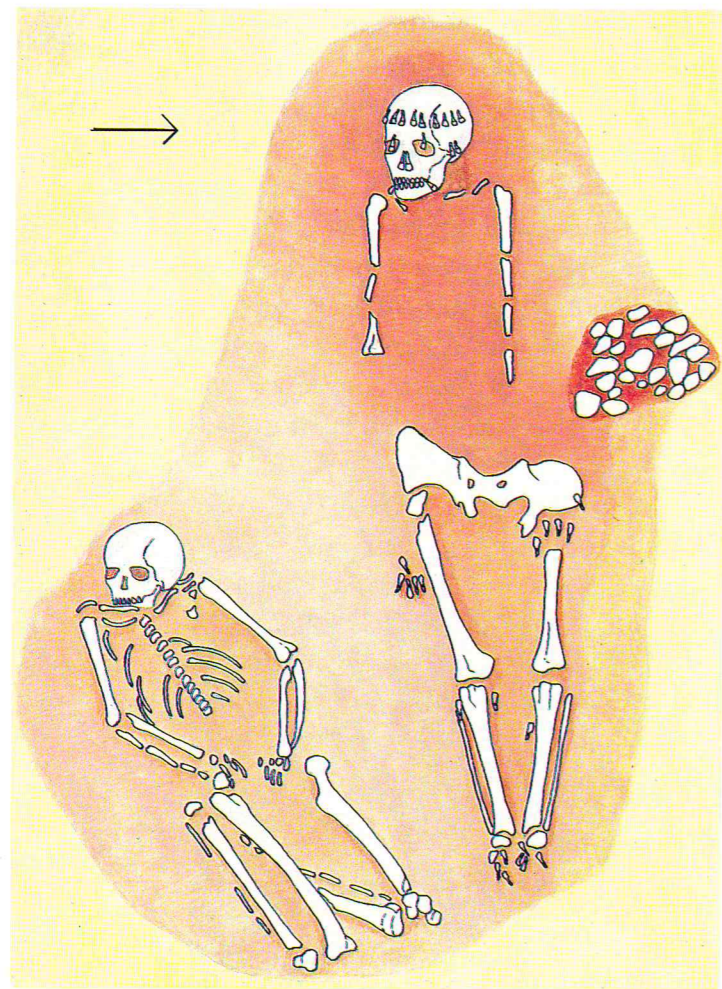
nai tie patys žmonės. Ateiviai nežinojo senesniųjų gyventojų kapų ir neretai juos sunaikindavo, todėl labai dažnai gyvenvietėse randama išsibarsčiusių pavienių žmonių kaulų. Tad kartais senesniems tyrinėtojams kildavo klausimas, ar čia ne kanibalų darbas? Akmens amžiuje gyvenvietėse laidojo visame Europos miškų ruože, Skandinavijoje ir visose Baltijos jūros salose. Matyt, mirusįjį

ir toliau laikė šeimos nariu, jis turėjo dalyvauti šeimos gyvenime.

Bet jau akmens amžiuje buvo keletas didelių kapinynų, į kuriuos žmones laidoji, matyt, atgabendavo ir iš toliau. Labai didelis mezolito ir neolito kapinynas buvo Onegos ežero Elnių saloje. Jį tyrinėjo archeologai V. Raudonikis ir N. Gurina. Latvijoje žinomas to paties ilgo laikotarpio kapinynas Zveinikuose prie Burtniekų ežero. Jį tyrė archeologas F. Zagorskis. Vieta labai būdinga, nes pagal įvairių tautų tikėjimus mirusiųjų karalystė turėjusi būti už vandenų. Lietuvoje toks nedidelis vėlyvojo neolito kapinynas, tirtas archeologu A. Butrimo, rastas Duonkal-

21 pav. Vėlyvojo neolito kapai: (a) Veršvai, (b) Plinkaigalis

22 pav. Dvigubas
Duonkalnio kapas
(A. Butrimo
tyrinėjimai)

nyje, buvusiam Biržulio ežero pusiasalyje, vėliau virtusiam sala. Jame palaidota bent 14 žmonių: 7 vyrai, 4 moterys ir 3 vaikai. Mirusieji dažniausiai paguldyti galva į šiaurę arba į vakarus. Vieni palaidoti senoviškai, t.y. ištiesti, o kiti jau naujoviškai – pariestais keliais. Papuošti žvėrių dantų ka-

bučiais. Išsiskyrė ypatingas kapas Nr. 2–3 (pav. 22), kuriame palaidotas ištiestas vyras, labai gausiai papuoštas žvėrių dantų ka- bučiais, o prie jo kojų gulėjo moteris paries- tais keliais. Šalia dar buvo apeiginis židiny- s – akmenų krūvelė, apiberta raudona ochra. Ir šiame kape, ir daugelyje kitų mirusieji apiberti raudona ochra. Visi Duonkalnio ka- pai išdėstyti aplink didžiulį alko židinį, ku- riame aukota labai ilgai – nuo vėlyvojo ne- olito iki ankstyvojo geležies amžiaus, kaip sprendžiama iš įmestų į jį puodų šukelių.

Aiškliai matyti, kad kapinynai įrengti šven- tose vietose, ir juose laidojo ne visus žmo- nes, gal tik pasižymėjusius, išskirtinius, ku- riuos net iš toli galėjo atgabenti.

ŠEIMOS PILKAPIAI

Pradėjus verstis žemės ūkiu ir ilgiau įsikū- rus vienoje vietoje, ir mirusiesiems imta statyti tvirtesnius būstus – pilti *pilkapius*, į kuriuos laidojo ir vėliau mirusius šeimos ar giminės narius. Matyt, dalis šeimų sutvirtė- jo ir praturtėjo, tad norėjo labiau išsiskirti iš kitų. Vidurio Europoje Virvelinės kerami- kos kultūros žmonės laidojo pilkapiuose. Su- rėsdavo net tam tikrą medinį mirusiojo na- melį, o pilkapį aptverdavo kuolų aptvaru. Ši kultūra dėl to kartais net vadinama Pilka- pių (Kurganų) kultūra. Tačiau šiaurinę da- lį – Rytų Pabaltijį ir Skandinaviją, ir tai tik

23 pav. Egliškių
pilkapiai
(E. Grigalavičienės
tyrinėjimai)

patį pajūrį – pilkapių pylimo paprotys pa- siekė tik žalvario amžiuje. Tačiau paliko nuo- stabių paminklų.

Ir Lietuvos, ir Karaliaučiaus srities pakran- tėse, lygiai kaip ir Skandinavijos pakrantė- se, apie II tūkstantmečio pr. Kr. vidurį pa- vienės praturtėjusios šeimos ar giminės ėmė statyti aukštus ir sudėtingus pilkapius daž- niausiai aukštumose, iš toli matomose vie- tose. Giminė turėjo būti įtakinga ir turtin- ga, nes tokiam didžiuliam statiniui reikėjo pasitelkti nemažą žmonių. Manoma, kad abiejose Baltijos jūros pakrantėse taip įsiga- lėti galėjo šeimos, prekiavusios gintaru. Pa-

žvelkime į šiuos didžiulius statinius bent netoli Kretingos – Kurmaičių, Kretingalės, Kvecių pilkapius, tirtus archeologų P. Kulikausko, A. Merkevičiaus ir kt. Jie būna iki 30 m skersmens ir 3–4 m aukščio. Kaip iš visos apylinkės išsiskyrė, sakykim, Egliškių pilkapis kalvos viršūnėje, tirtas E. Grigalavičienės, ir kaip toli jis buvo matomas (pav. 23)! Pilkapiai supilti iš smėlio, molio, ak-

menų, o kartais visas paviršius grįstas akmenimis. Tie akmenys ir pražudė šiuos išpūdingus paminklus. Gyventojai vežėsi juos rūsiams ir namų pamatams. Antai žinoma, kad prie Kretingalės yra buvę 3 didžiuliai pilkapiai ir kad žmonės tą vietą vadino „Trijų kalvų lauku“. Ir sunaikino – išsivežė 30–40 vežimų akmenų. Nukentėjo ir kiti pilkapiai. Tokie pilkapiai – tikri mirusiųjų namai.

24 pav. Egliškių pilkapių planas, nuėmus sampilus (a), ir vidaus statiniai (b)

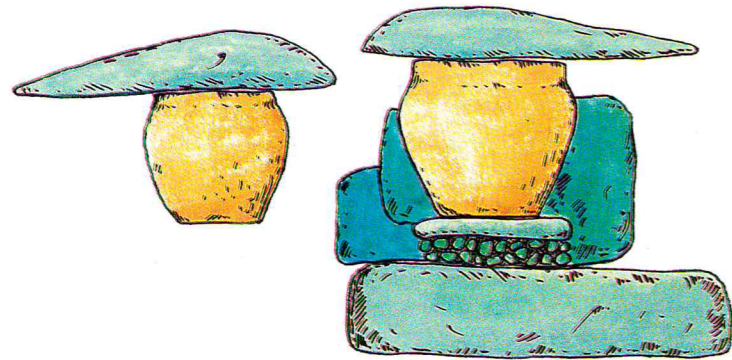

Ir vidus įrengtas taip, kad mirusysis galėtų toliau saugiai gyventi. Viduje 1–3 eilėmis sudėti akmenų vainikai (pav. 24), sukrauti tarsi siena, net keliais aukštais. Viduryje – akmenų grindinėliai, dažniausiai centre, apjuosti irgi akmenų ratu, kai kuriuose net palikti tarpai, tartum angos įeiti. Patys ankstyviausi žalvario amžiaus šių pilkapių kapai būna nedegintų mirusiųjų (archeologai juos vadina griautiniais, nes išlieka žmonių griaučiai). Mirusieji būna palaidoti mediniuose karstuose. Apie žalvario amžiaus vidurį, kaip ir visoje Vidurio Europos šiaurėje, kūnus imta deginti (degintiniai kapai), o kaulelius bertį į molines urnas. Tokiems kapams dažnai

iš akmenų sustatydavo rūselį – lyg dėžutę. Kartais urną tik apramstydavo akmenimis, viršų uždengdavo irgi plokščiu akmeniu (pav. 25). Tai mirusiojo namelis.

Rytų Lietuvoje tokių išpūdingų pilkapių nėra. Tačiau žmonės ir čia laidojo sudegintus urnose – akmenų rūseliuose – arba apdėtus akmenimis, nors kartais ir be jų. Beje, rytų Lietuvos smėlynuose ir akmuo daug brangesnis nei pajūryje. Labai išpūdingus tokius žalvario ir ankstyvojo geležies amžiaus kapinynus tyrė archeologai P. Kulikauskas Pavaisninkuose (pav. 26; 27), A. Luchtanas Kernavėje, A. Merkevičius Stanaičiuose. Neaišku, ar juos dengė nors ir neaukšti pilka-

25 pav. Akmenimis apdėtos urnos

pėliai. Jie galėjo būti vėliau suardyti ir suplokštėję, tačiau niekur neaptikta tokių didžiulių ir aukštų kaip pajūryje.

26 pav. Paveisninkų ankstyvojo geležies amžiaus kapinynas (P. Kulikausko tyrinėjimai)

Kūnų deginimo paprotys gyvavo beveik 1000 metų – iki ankstyvojo geležies amžiaus, kai per visą Europos šiaurę vėl ėmė plisti paprotys laidoti nedegintus mirusiuosius. Į tuos pačius pilkapius laidojo ir nedegintus kūnus.

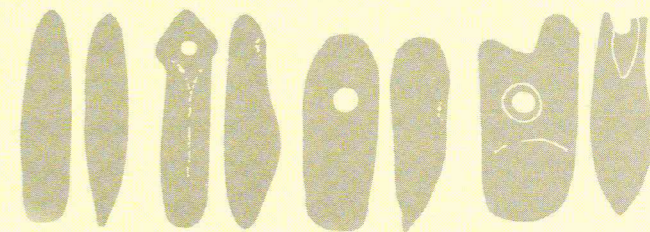
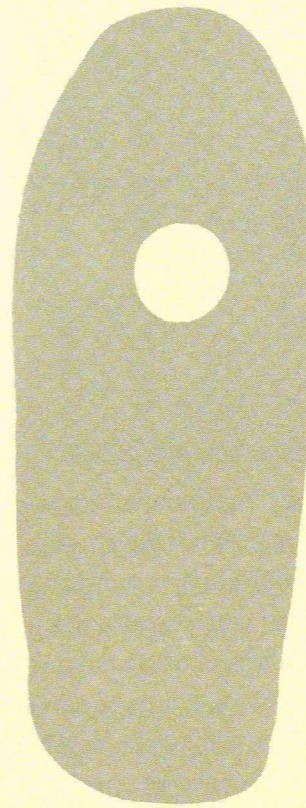
27 pav. Paveisninkų urnos (a) ir deginimo kapas duobutėje (b)

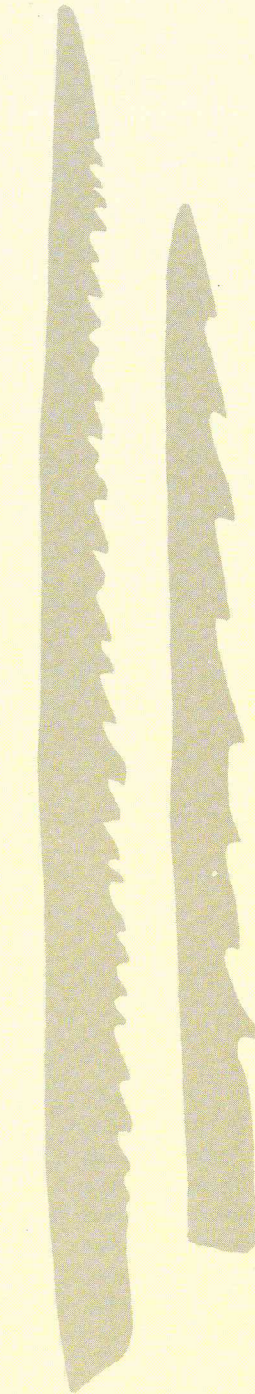
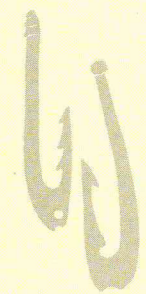
Jau po Kristaus net ir vakarų Lietuvoje nustota statyti tokius sudėtingus aukštus statinius, tačiau dar ilgai žmones laidojo šalia jų, kiekvieną kapą aptvėrę akmenų vainikėliu – lyg atskirame didžiojo namo kambarėlyje.

...

Taigi stovyklos, gyvenvietės, piliakalniai ir kapai yra pagrindiniai archeologijos paminklai, kurių tyrimai padeda atskleisti žmonių gyvenimą – nerašytą tautų istoriją.

Nuo medžiotojo iki kalvio

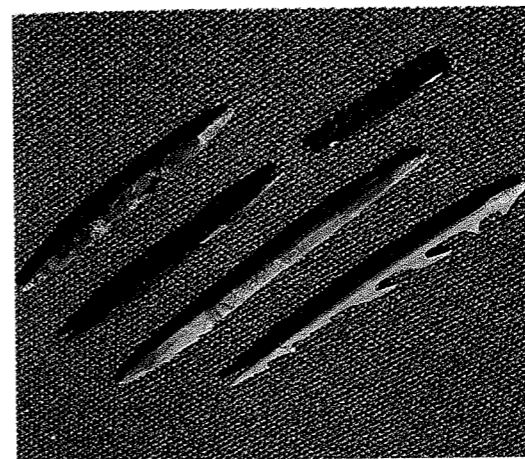
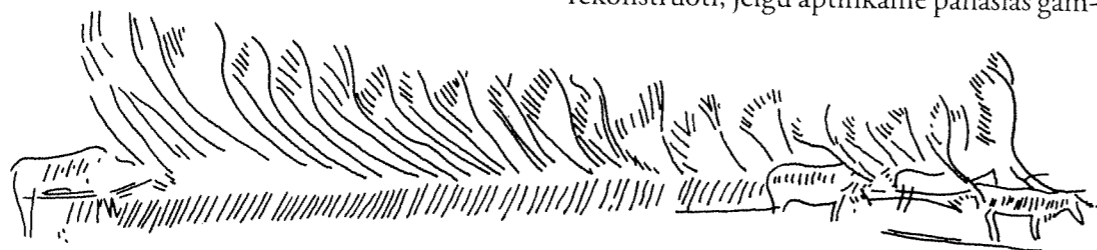

Medžiotojai

LEDLAIKIO MEDŽIOTOJAI

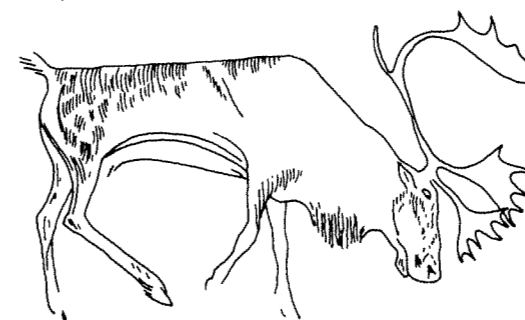
Pirmieji mūsų šalį pasiekę žmonės buvo *šiaurės elnių* medžiotojai (pav. 28). Tai rodo daugybė radinių: titnaginiai, kauliniai (pav. 29) ir mediniai ginklai, įvairių žvėrių kaulai, kartais net sužeistų ar nudobtu tais ginklais. Lyg ir nemaža medžiagos turime susidaryti to meto medžioklės vaizdai. Tačiau praeitis negrįžtamai pasiglemžė medžiotojų buitį. Tai, ką randa archeologai, toli gražu neatspindi sudėtingo ir sunkaus medžiotojų gyvenimo. Tačiau iki dabar yra išlikusių Šiaurės Europos ir Azijos gyventojų, kurie verčiasi tik medžiokle; jų gyvenimo būdas galėtų padėti suprasti ir mūsų šalto paleolito medžiotojų buitį. Bet rekonstruodami pirmiausia atsisakome to, ką, laikui bėgant, primetė civilizacija. Be abejo, archeologija duoda tik griaučius, gyvybę įkvepia etnografija. Tačiau svarbu kuo kruopščiausiai tų griaučių laikytis. Medžiotojai priklauso nuo žvėrių elgesio bei tūkstantmečiais nekintančių papročių. Tad ir dabartiniai negalėjo labai nutolti nuo protėvių papročių. Archeologai pripažįsta, kad patikimai galime rekonstruoti, jeigu aptinkame panašias gam-

28 pav. Taip paleolito medžiotojai Prancūzijoje pavaizdavo šiaurės elnių bandą

tos sąlygas ir panašių medžioklės priemonių. Ir pagaliau dar viena prielaida: dabartinių medžiotojų buitis ir papročiai įvairiuose kraštuose – ir Kolos pusiasalyje, ir Aliaskoje – nelabai skiriasi, tai šitaip turėjo būti ir akmens amžiaus laikais.

Tačiau labai atsargiai tegalima dabartinių Šiaurės medžiotojų gyvenimo modelį perkelti ledlaikio pabaigos medžiotojams. Apšaičiuota, kad priešledyninės Europos maisto atsargos buvo trigubai didesnės negu dabartinėje Kanados tundroje. Kuo rečiau apau-

gusi tundra, tuo didesni plotai ganytis šiaurės elniams (pav. 30), kuriems, beje, išmisti nereikia nė žolės – pagrindinį jų pašarą žiemą sudaro pilkosios elnių kerpės. Kuo didesni laisvi plotai, tuo didesnės ir šiaurės elnių bandos. Bet drauge jie sparčiau nutrypia ganyklas, ir greičiau tenka keltis kitur. O priešledyninėje stepėje erdvės buvo daug, tad elnių bandos judėjo greičiau negu dabartinėje tundroje ar stepėje.

Paleolito pabaigoje, šiltėjant ir drėgnėjant klimatui ir greitai plintant augalijai, vidutinio klimato ruože Europoje išryškėjo miško, stepių ir tundros juostos,ėjusios iš pietvakarių į šiaurės rytus lygiagrečiai su ledyno pakraščiu. Taigi Pabaltijy paplito miško tundra, vidurio Lenkijoje – parko tundra, Polesėje ir Dniepro aukštupyje – priešledyninė miško stepė, o prie Juodosios jūros – stepė. Vyslos aukštupyje ir Pripetės žemumoje stovyklos kūrėsi miško zonoje, o Nemuno ir Vyslos vidurupyje – tarp miško ir tundros arba parko tundroje. Todėl lenkų archeologo R. Šildo (Schild) manymu, Vyslos aukštupio ir Pripetės žemumos stovyklos buvo žieminės, o Vyslos vidurupio ir Nemuno pakrančių – vasarinės. Taigi greičiausiai tame 250 km ruože tarp Pripetės ir Nemuno ir klajojo pirmieji šiaurės elnių medžiotojai. Ledlaikio pabaigoje sąlygos pasidarė panašios į dabartinių medžiotojų, gyvenančių už speigračio, nes šiaurės elniai yra balotų tundrų gyventojai.

29 pav. Vidurinio akmens amžiaus žeberklai, rasti Lietuvoje

30 pav. Šiaurės elnio atvaizdas, išraižytas rago plokštelėje, rastas Šveicarijoje paleolito stovykloje (Taingen)

Pirmieji medžiotojai galėjo pramisti tik labai retai apgyventuose plotuose. Dabartiniams šiaurės elnių augintojams reikia 500 elnių bandos 6–7 asmenų šeimai išmaitinti. O paleolite, be abejo, dvigubai daugiau, nes žmonės jų netausoję ir nereguliavo skaičiaus. Žmogui išgyventi už speigračio per metus reikėjo suvartoti 25 šiaurės elnius. Tad dar ir dabar šiaurės elnių medžiotojai gyvena labai retai. Antai nanamiutams Aliaskos viduryje vienam žmogui tenka 120 km² ploto, Kanados tundros eskimams – 300 km², o Taimyro iganasams – net 400 km².

Šiaurės elniai dažnai keičia ganyklas, tad ir medžiotojai buvo priversti keisti stovyklas. Tačiau ir šiaurės elniai, o su jais ir žmonės turėjo savo kelius ir grįždavo į senąsias vietas. Žiemą šiaurės elniai buvo pagrindinis ir beveik vienintelis maistas, tad ir eskimų sąvokos „šiaurės elniai“ ir „maistas“ reiškiamos tais pačiais žodžiais. Tačiau paleolito medžiotojams pasitaikydavo sumedžioti ne tik šiaurės elnių, bet ir miško bei stepių žvėrių: briedžių, arklių, bizonų. Tuo prieledyninė stepė ir skyrėsi nuo dabartinės tundros už speigračio. Per paskutinius 10 tūkstančių metų vargu ar smarkiai galėjo pakisti šiaurės elnių elgsena, o paleolito medžiotojų jėgos irgi panašios į pėsčiųjų tundros medžiotojų už speigračio. Tad jų ir medžioklė ne kuo skyrėsi.

Iš etnografijos žinome, kad didžiąją metų dalį medžiotojai klajodavo mažomis – 1–4

šeimų – grupelėmis. Tačiau periodiškai visa 5–7 šeimų giminė susirinkdavo vienoje vietoje pagrindinei elnių medžioklei. Ne bet kur juos mušdavo, medžioklė nebuvo stichiška. Pagrindinę mėsos dalį gaudavo medžiodami per žvėrių migraciją, ypač pavasarinio ir rudeninio kėlimosi per upes vietose. Tačiau dažnai tos vietos nesutampa. Pavasarį šiaurės elniai stengiasi pereiti ledu, o rudenį ieško siauriausios vietos perplaukti. Kas keleri metai kinta ir jų migracijos keliai, nes netinka ištryptos ganyklos, išlieka tik bendroji kryptis. Skirtingai nuo dabartinių medžiotojų, paleolito gyventojai dar neturėjo luotų, tad mušti galėjo tik nuo kranto žeberklais. Geriausia mėsa ir kailis per rudens migraciją. Mėsą galima laikyti ir žiemai. Eskimams, užmušę daug per upę besikeliančių šiaurės elnių, vienus tuoj suvartoja, o kitus, prikimšę pilvą akmenų, nuleidžia į vandenį. Šaltame tekančiame vandenyje mėsa šviežia išlieka labai ilgai, net iki kito – pavasarinio – mušimo. Turėdami tokių maisto atsargų, žmonės galėjo ir ilgiau pragyventi, o į žiemos pabaigą ir pritrūkus maisto, buvo galima išsibarstyti į atskiras stovyklėles ir nukeliauti į miško tundrą net už kelių šimtų kilometrų.

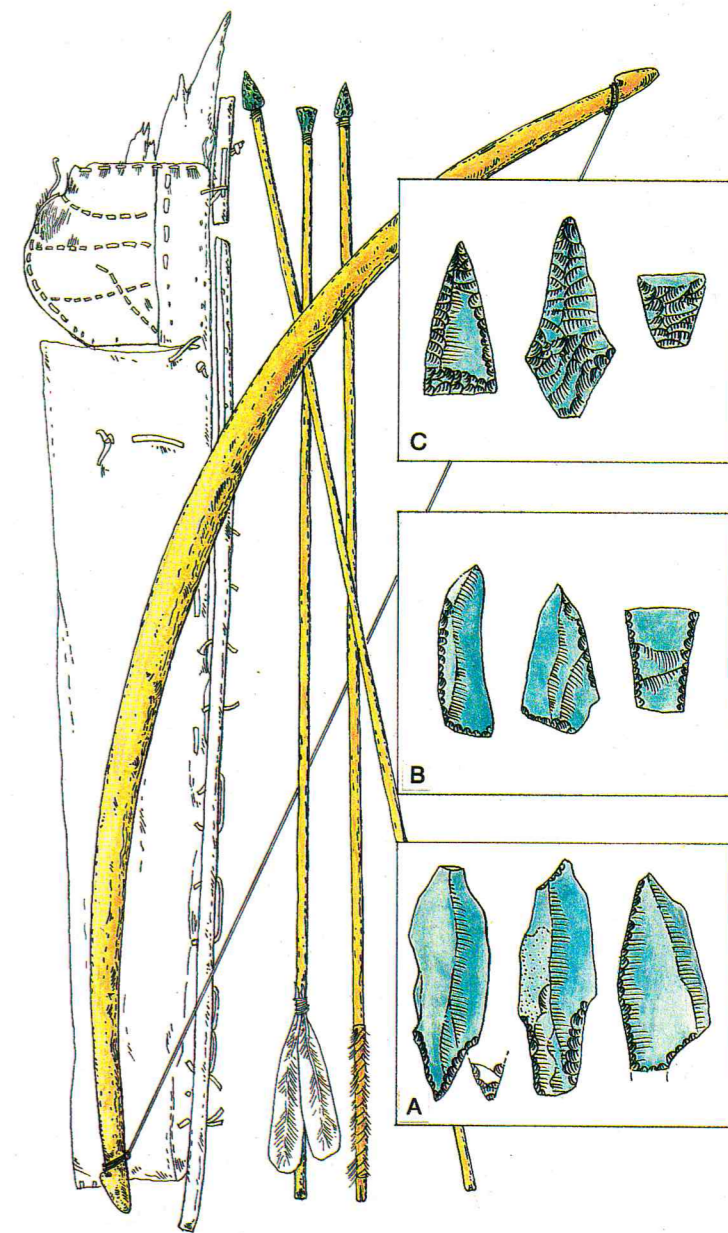
Šiaurės elnius medžiojo žeberklais, ietimis, lankais su strėlėmis. Į Lietuvą ateidami, medžiotojai jau atsinešę visus šiuos ginklus. Tokia būdinga visos giminės stovykla aptikta prie Merkio Puvočiuose. Medžiotojai buvo apsistoję 6 aikštelėse, kuriose dar galėjo sto-

vėti po 2–3 palapines. Didžiąją jų inventoriaus dalį, beveik du trečdalius visų dirbinių, sudarė strėlių antgaliai, tačiau buvo ir gremžtukų, rėžtukų. Matyt, čia pat apdoravo ir kaulus bei kailius. Paleolitiniai strėlių antgaliai visi gana panašūs – siauro ar plataus lapelio pavidalo su įtvara, vadinami svidriniais ir arensburginiais (pav. 31: a). Apie lankus ir ietis sužinome tikrai iš daug vėlesnių paminklų, tačiau tos paprastos medžioklės priemonės vargu ar pakito nuo paleolito laikų.

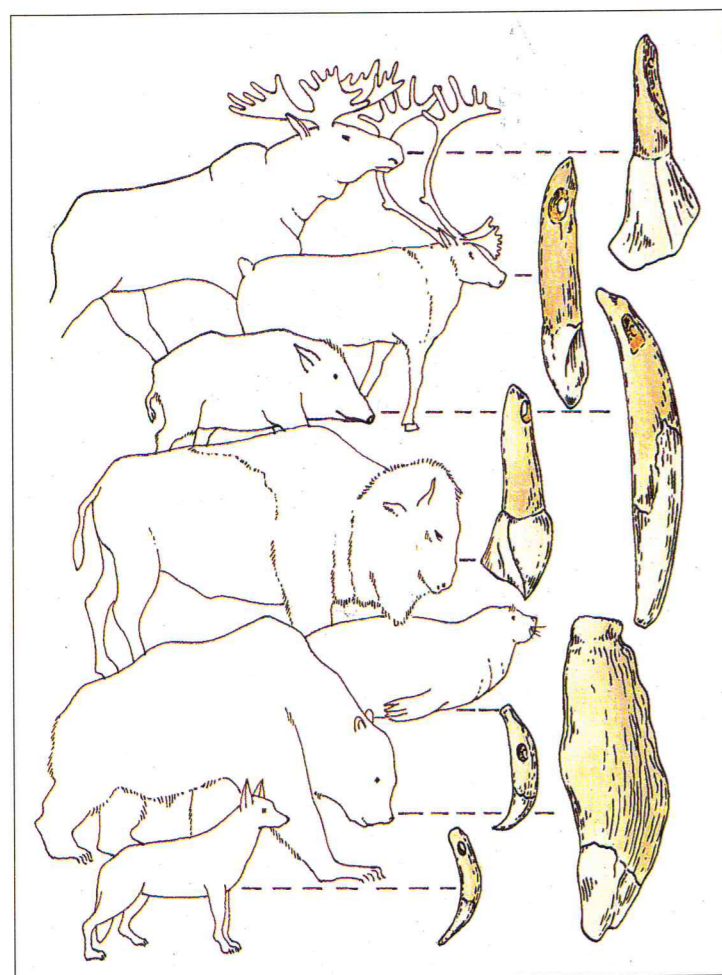
MIŠKO ŽVĖRIŲ MEDŽIOTOJAI

Mezolito klimatas, nors ir ne iš karto, bet atšilo. Pagrindiniai medžioklės laimikiai tapo miško žvėrys – pradžioje daugiausia briedžiai ir šernai, vėliau, miškams kiek praretėjus, taurai bei stumbrai, elniai, stirnos, lokiai. Tai ne bandomis gyvenantys žvėrys, nebereikėjo visai giminei susiburti jų medžioti. Bet medžiojo tais pačiais jau įprastais ginklais, tad žmonėms nebuvo vargo pritaikyti. Laukinius žvėris medžiotojai gerbė ir iš jų dantų darėsi amuletus (pav. 32).

Mezolitiniai *antgaliai* labai susmulkėjo (pav. 31: b). Greta smailiųjų atsirado ir labai veiksmingų šoką sukeliančių skersinių antgalių aštriai, bet buka viršūne. Plačiausiai vartojo lanceto (peiliuko) pavidalo antgalius. Dėl smulkumo visi šie antgaliukai dažnai va-

31 pav. Akmens amžiaus Alpių keliautojo strėlinė, strėlės ir lankas ir Lietuvos akmens amžiaus strėlių antgalių tipai: (a) paleolito, (b) mezolito, (c) neolito

32 pav. Pagrindiniai Šventosios gyvenvietėse medžioti žvėrys ir iš jų dantų padaryti amuletai

dinami mikrolitais. Nors atrodo tokie menki, bet jais medžiojo ir stambius žvėris. Danijoje, Vygo durpyne buvo rasti griaučiai tauro, nušauto strėlėmis su tokiais antgaliais. Žvėris, matyt, ne kartą buvo pašautas, tačiau pabėgęs, ir žaizdos sugijusios. Kitąkart medžiotojai jau neleido jam pabėgti, pribai-
gė ietimi į mentę. Antras tauras aptiktas irgi

netoli Vygo, Pleirupo durpyne. Į jo kūną buvo susmigę net 12 lancetinių antgalių, tačiau nė vienas nepažeidė kaulų. Šaudė ne vienas medžiotojas, nes 3 strėlės pataikė į pilvą iš dešinės ir 9 – iš kairės. Nė vienas šūvis nebuvo mirtinas, tad tauras nuo medžiotojų paspruko į pelkę, bet ten nugaišo.

Danijos durpynuose rasta nemaža mezolitinų ir neolitinų medinių strėlių kotelių su įtvirtintais ir trapeciniais, ir lancetiniais antgaliais. Antrasis kotelio galas turėjo būti plunksnuotas.

Tačiau kaip medžioklės įrankius nešiojosi kiekvienas į kelionę išsirengęs akmens amžiaus vyras, ryškiausiai gali paliudyti Austrijos Alpėse rastas sušalęs akmens amžiaus keliautojas (pav. 31).

Penkis tūkstančius metų, nuo III tūkstantmečio pr. Kr., ledo luite išgulėjusį žmogų atsitiktinai 1991 m. aptiko turistų pora. Pradžioje net manyta, kad jis neseniai čia užpustytas. Paskui pastebėta, jog turėjo varinį (dar net ne žalvarinį) kirvuką, tošies kuprinę ir visokių kitokių vėlyvojo akmens amžiaus dirbinių. (Laikotarpį, kai vėlyvojo akmens amžiaus gyventojai ėmė retkarčiais vartoti vario (ne žalvario) dirbinius vadina ir chalkolitu, arba eneolitu – vario akmens amžiumi). Be to, dar datavus C14 metodu, paaiškėjo, kad tai pats tikriausias to laikotarpio liudininkas. Apie jo drabužius kalbėsime plačiau. Čia reikia tik paminėti, jog žmogus nešėsi 14 strėlių. Jos 84–87 cm il-

gio, vienos su titnaginiais antgaliais, o kitoms antgalius jis, matyt, rengėsi pritvirtinti kelionėje. Šiam darbui turėjo ir įrankių. Strėlių koteliai bukajame gale buvo giliai įpjauti ir plunksnuoti. Strėlės sudėtos į strėlinę – pailgą kailio maišelį, dailiai susiūtą siauromis odinėmis juostelėmis, o iš vieno šono dar buvo prisiūta lazdyno kartelė, kad strėlinė nesubliūktų. Pasirūpinta, jog strėlės kelionėje neišbyrėtų – iš to paties kailio buvo padarytas dangtelis (pav. 31).

Galima manyti, kad ir mūsų medžiotojai šaudė tokiomis pat strėlėmis ir nešiojosi jas sudėję į panašias strėlines.

Mezolito naujovė – tai *sudėtiniai* kauliniai įrankiai su įstatomais titnaginiais ašmenėliais (pav. 36: b). Juos lengviau galima komponuoti. Ginklus su ašmenėliais pradėjo gaminti Juodosios jūros pakrančių stepėse dar vėlyvajame paleolite, tačiau Pabaltijį jie pasiekė tik mezolito laikotarpiu. Tai antgalių gamybos viršūnė. Titnaginių ginklų tobulinimo galimybės buvo išsemtos: nei neolito, nei žalvario amžiaus medžiotojai nieko nauja nebeįnešė. Ginklai galėjo tik prastėti. Ir tikrai labai prasti, menkai apdirbti ir neįvairūs kauliniai strėlių antgaliai žalvario ir ankstyvojo geležies amžiaus piliakalniuose įsitvirtino ilgam. Tuo metu medžioklė jau nebuvo svarbiausias verslas, tai tik maisto atsargų, ypač kailių papildymas.

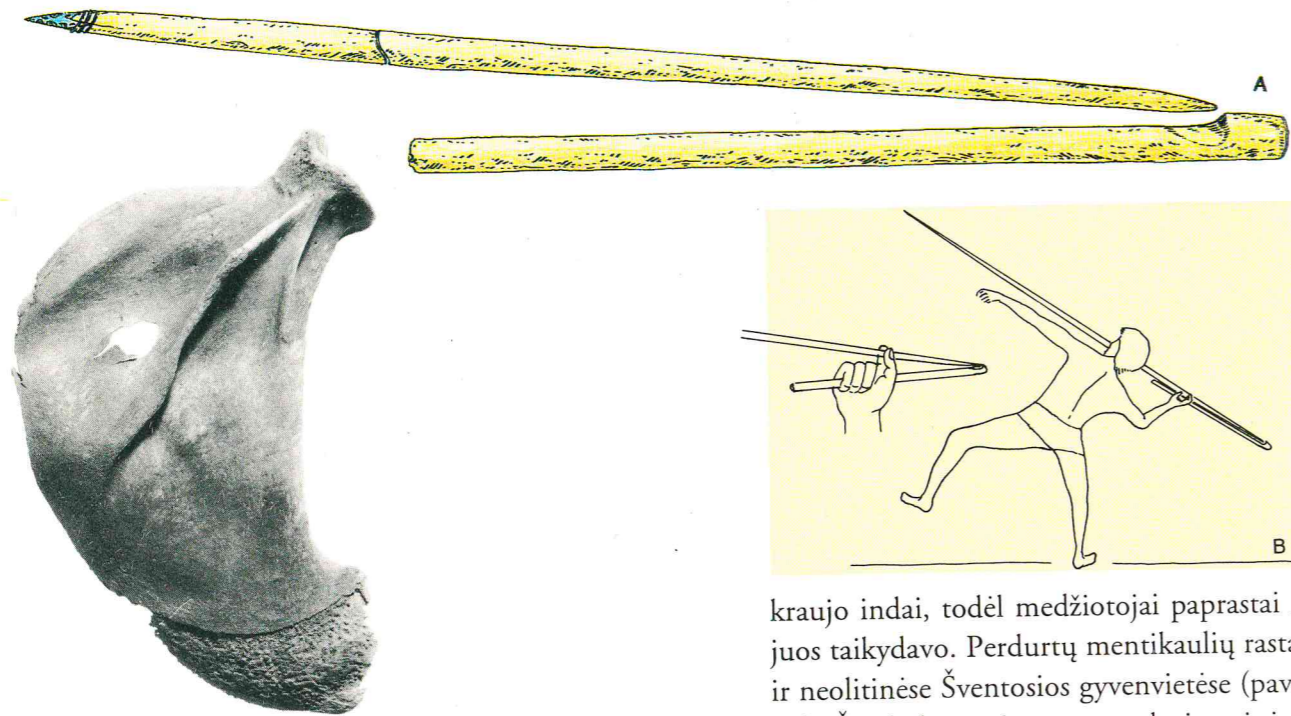
Žvėris gaudė ir spąstais, vilkduobėmis. Šiaurės Vokietijoje, Ferneverderio stovyk-

loje rasta vilkduobių, kurių amžių nustatyti padėjo išlikę žeberklai. Tai labai retas radinys. Šios vilkduobės išliko todėl, kad buvo iškastos molyje.

Lankus atsinešė jau pirmieji Lietuvon atsikėlę medžiotojai, tačiau tikrų medinių lankų aptikta tik Šventosios 4B neolitinėje gyvenvietėje. Jie turėjo būti iki 250 cm ilgio, iš apvalios nužievintos lazdyno karties, galuose per pusę metro nuplokštinti, palikta tik buoželė templei pririšti. Taip primityviai lankus darosi ir mūsų vaikai.

Minėtas III tūkstantmečio pr. Kr. Alpių keliautojas irgi nešėsi beveik 2 m ilgio lanką. Jis padarytas iš kukmedžio, storo medžio vidinės dalies, kad būtų tvirtesnis. Kukmedis yra pati tinkamiausia mediena lankui (pas mus tų medžių labai reta, tad žmonės tenkinosi paprastu lazdynu).

Europoje lankų aptikta įvairiuose mezolito ir neolito paminkluose. Dažniausiai jie būna 150–180 cm ilgio, tačiau pasitaikė ir nepaprastai ilgų: Komijos mezolitinėje Vyso 1-oje stovykloje rastas 350 cm ilgio lankas. Jo paviršius natūralus, vidinė pusė nuplokštinta, vienas galas su skylute templei įrišti, kitame – užkirtimas, prie kurio, matyt, templė tvirtinama tik šaudant. Deja, Lietuvoje rastų lankų išlikęs tik vienas galas. Gana daug jų aptikta akmens amžiaus gyvenvietėse prie Uralo ir Šveicarijoje. Šveicarijos lankai gaminti dažniausiai ne iš karties, o kaip minėto keliautojo – iš kukmedžio lie-

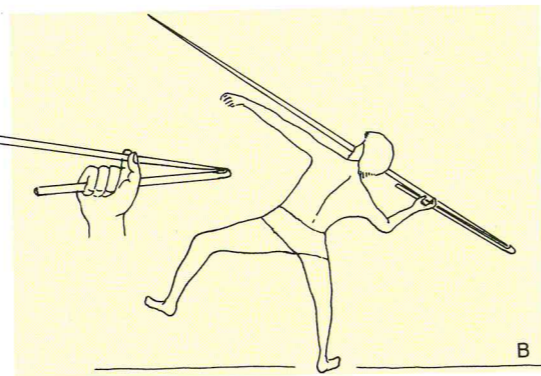

33 pav. Ietimi pradurtas šerno mentikaulis iš Šventosios 4B gyvenvietės

34 pav. Šventosios 4A gyvenvietės ietis (a), svaidyklė (b) ir jos vartosena

mens. Tokie labai tvirti, įvairaus ilgio – nuo 100 iki 150 cm. O Karelijos akmens amžiaus uolų raižiniuose pavaizduoti trumpučiai lankai. Lyginant su žmogaus ūgiu, lankas galėtų būti apie 100 cm ilgio. Tačiau raižiniuose medžiotojai šliuožia slidėmis. Galimas daiktas, ir Lietuvoje akmens amžiaus medžiotojai jau turėjo slides bei rogutes, nes viena vėlyvojo mezolito rogių pavaža rasta Latvijoje, Uosos durpyne, kita – Pskovo srities Usviatų 1-oje gyvenvietėje.

Galčiausiai žvėris pribaidavo *žeberklū* ar *ietimi*. Jau paleolitinėse Šlėzvigo–Holšteino stovyklose rasta ietimi perdurtų šiaurės elnių mentikaulių. Po jais yra stambūs žvėrių

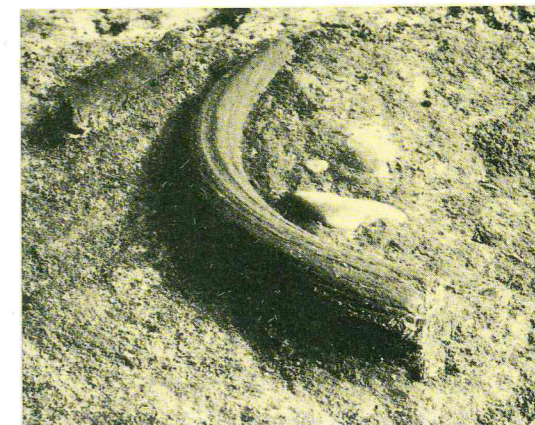

kraujo indai, todėl medžiotojai paprastai į juos taikydavo. Perdurtų mentikaulių rasta ir neolitinėse Šventosios gyvenvietėse (pav. 33). Čia darbuotasi, matyt, su duriamąja ietimi. Ji storesnė ir sunkesnė, medžiotojas ją smeigia tiesiai. Bet buvo ir svaidomųjų ietčių. Gražus pavyzdys rastas Šventosios 1A vėlyvojo neolito gyvenvietėje. Ietis (pav. 34: a) buvo 108 cm ilgio, viename gale su įmova, į kurią įstatytas kaulinis antgalis, o įmova suveržta liepos karnos virvele. Visa ietis apvali, tik galas plokščias ir smailus. Tokią ietį svaidė svaidykle (pav. 34: b). Greta šios ieties, beje, gulėjo ir svaidyklė. Tai tiesi lazda prie viršūnės iš abiejų pusių su įgaubomis. Svaidyklės nėra koks neolito išradimas: visame pasaulyje jos žinomos nuo paleolito laikų.

Ne tik paleolite ir mezolite, bet ir ankstyvajame neolite stengėsi daugiausia medžioti stambius žvėris – taurus bei stumbrus (pav. 35), elnius, šernus.

PILIAKALNIŲ GYVENTOJŲ MEDŽIOKLĖ

Tačiau ir *žalvario amžiuje* žmonės neatsakė medžioklės. Iš piliakalniuose aptinkamų žvėrių kaulų matyti, kad ir toliau medžiojo įvairius stambius žvėris, o apie I tūkstantmečio pr. Kr. vidurį ypač pagausėjo kailinių žvėrelių: bebrų, lapių, įvairių kiauninių, kiek mažiau vilkų, opšrų, kiškių, ūdrų. Kailiukai greičiausiai buvo skirti ir mainams, nes kaip tik tuo metu Lietuvoje pagausėjo žalvario dirbinių. Visur labai ma-

35 pav. Tauro ragas Šventosios 23-oje gyvenvietėje

ža paukščių kaulų: matyt, tokį smulkų grobį menkai vertino. Šunys ir toliau lydėjo medžiotojus, tačiau piliakalniuose jų kaulų pasitaiko retai. Galbūt nugaišusį šunį pakasdavo kur toliau, gal net laidėjo. Švedijoje rasta šunų kapų. Šunienos jau nevalgė. Šuo – vienintelis gerbiamas naminis gyvulys, nes iš jo ilčių irgi darė amuletus.

Žvejai

ŽVEJOJA BENDRUOMENĖ

Kas vertė žmones imtis žūklės? Žvėrių miškuose buvo dar daug, klimatas palankus, tad ir augalinio maisto netrūko. Tačiau žmonės buvo įpratę turėti nuolatinių maisto atsargų – šiaurės elnių bandų, kurias bendrai medžiodavo. Bet štai tos bandos patraukė į šiaurę, o jų vietą užėmė pavieniui miškuose gyvenantys žvėrys, kuriuos ir ėmė atskirai medžioti. O sekėsi jiems sunkiau negu kolektyviai medžiojant. Kadangi visame Balti-

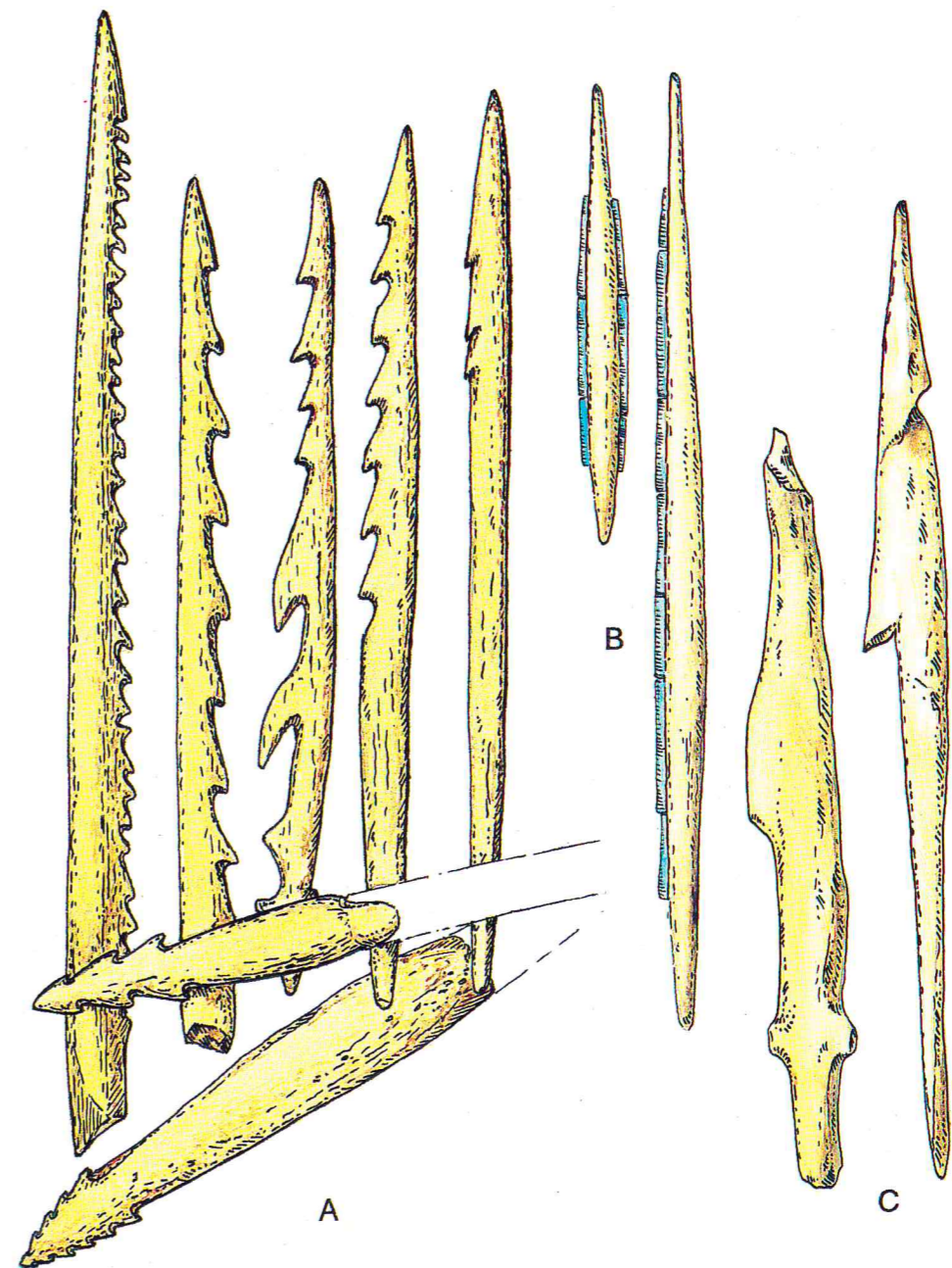
jos pietų pajūryje gyvenimo sąlygos buvo tokios pat, galime pasinaudoti ir danų archeologų patirtimi. Danų archeologas N. Niugodas (Nygaard), ištyręs daugybę mezolito stovyklose surinktų žvėrių kaulų, pastebėjo labai daug sugijusių žaizdų, ypač mentikauliuose. Iš to jis sprendžia, kad medžiotojams ėmė ne taip sektis kaip anksčiau, kai drauge medžiodavo keliese. Mokslininkas apskaičiavo, kad maždaug trečdalis pašautų žvėrių pabėgdavo ir tik iš kelinto karto buvo sumedžiojami. Dar daugiau pabėgusių ir sugijusiomis žaizdomis žvėrių kaulų rasta mezolito pabaigos ir neolito gyvenvietėse. Tad žmonės ėmė traukti patikimesnis maisto šaltinis – žūklė.

Mezolite žūklė buvo tik pagalbinis verslas, nors visos jos priemonės tuo metu jau buvo išrastos. Iš pradžių žuvis – pavasario ir vasaros maistas. Danijoje rasta akmens amžiaus vasaros stovyklų prie pat vandens su daugybe žuvų kaulų. Į jas žmonės grįždavo kasmet, pasitvarkydavo senas pašiūres, o žiemai vėl traukdavo toliau nuo vandens. Žiemos stovyklose nerandama nei žuvų ašakų, nei žeberklų. Taigi prie žūklės pereita ne staiga ir ne visuotiniai. Ir iš Sibiro etnografijos žinoma, kad kartais kokia miško medžiotųjų grupė imdavo gyventi sėsliai ir žvejoti, bet pasitaikydavo ir atvirksčiai.

Mezolito pabaigoje ir neolite Lietuvos ežeruose žuvų buvo gausu. Netrūko jų nė upėse. Tačiau žvejoti upėse daug sudėtingiau ir

sunkiau, todėl žmonės ėmė noriau kurtis prie ežerų. Ypač pamėgo negilius, lėkštais krantais, kiek dumbležančius ežerus. Iš mūsų tyrinėtų tokiu tuo metu buvo Šventosios, Biržulio, Kretuono, Dusios ir kt. ežerai, prie kurių kaip tik pastebėta įsikūrusių žvejų bendruomenių. Klimatas buvo gerokai šiltesnis negu dabar, planktono – žuvims maisto – daug. Be to, žmonės ir patys per apsilėidimą jas nesąmoningai pašerdavo įvairiomis maisto atliekomis. Mažų žuvelių niekas negaudydavo. Tad ir žuvis užaugdavo gerokai didesnės už dabartinės. Pagal Lietuvos bei Latvijos akmens amžiaus gyvenvietėse rastus žuvų kaulus nustatyta, kad lydekos užaugdavo iki 120 cm, sterikai – iki 60 cm ilgio. Šamai yra pasiekę net 245 cm. Toks šamas galėjo būti maždaug 25 metų. Ir visos tos žuvis buvo suvalgytos, nes niekur nerasta kaulų anatominė tvarka. Atrodo jie įspūdingai: šamo žandikaulis – lyg žvėries. O kai žūklės mėgėjams, besidžiaugiantiems Šventojoje sugauta sprindžio ilgio lydekėle, parodydavome akmens amžiaus lydekos žandikaulį su 2 cm ilgio dantimis, tai nuostabai galo nebūdavo.

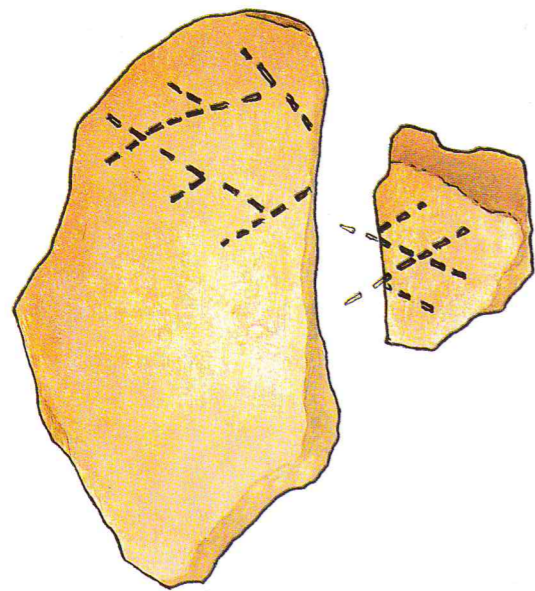
Pagrindinės žvejojamos buvo plėšriosios žuvis (pav. 37): daugiausia lydekos, sterikai, šamai. Tai medžiojamosios žuvis, nes pirmiausia jas imta medžioti – badyti žeberklais (pav. 36). Jau ankstyvojo mezolito Estijos Kundos stovykloje rastas lydekos skeletas su žeberklu. Matyt, žuvis su visu žeberklu pa-

36 pav. Kauliniai žeberklai ir ietigaliai: (a) mezolito ir neolito su užbarzdomis, (b) mezolito su įstatytais ašmenėliais, (c) iš piliakalnių

spruko nuo žvejo, bet paskui nuo jo ir žuvo. Antroji Kundos žuvis aptikta su kaukolėn įstrigusiu žeberklu. Ežeruose pasitaikė žeberklų apipuvusiais smaigaliais, matyt, įstrigusiais į žuvis. Prie pat Lietuvos ir Karaliaučiaus srities sienos, Opšrūtuose, taip pat tarp lydekos kaulų rastas žeberklas. Per ploną ledą žuvis galėjo mušti tam tikromis kūlėmis ar net lazdomis. Tai vadinamasis patrankavimas. Apsvaiginus žuvį, peikena greitai pramuša ledą, ir žuvis kaipmat rankose. Bet tai dar ne tikroji žūklė. Ėmus gaudyti įvairniais būdais, atsirado ir kitokių žuvų: karšių, lynų, lašišų, o į pakrantės lagūnas įplaukdavo ir plekšnių, otų, net tunų.

Visos tikrosios žūklės priemonės irgi labai senos. Jas išrado patys pirmieji žvejai. Labai

37 pav. Žuvų atvaizdai Kretuono 1B gyvenvietės puodų šukėse

menkai tepakitusios jos, galima sakyti, išliko iki mūsų laikų. Net modernioje pramoninėje žvejyboje glūdi tos senosios šaknys.

TINKLAI

Pagrindinė ir pati svarbiausia, iki šiol vienintelė išlikusi žūklės priemonė buvo *tinklas*. Tinklų aptikta jau pačios mezolito pradžios stovyklose. Seniausias ir todėl pats svarbiausias yra 1913 m. Karelijoje, Korpilahčio vietovėje, Antrea parapijoje, rastas VIII tūkstantmečio pr. Kr. tinklas, dažnai vadinamas tai vienu, tai kitu vardu. Dabar ši vietovė – Kamenogorskas ir yra į šiaurės rytus nuo Vyborgo miesto. Tinklas aptiktas griovio dugne, sausinant pelkėtą pievą. Griovyje pastebėta daug kaulo ir akmens dirbinių, o iš Nacionalinio muziejaus atvykęs archeologas S. Pelsis (Pälsi) gražiai atidengė 80–90 cm gylyje visą radinį. Vienoje pusėje gulėjo daugybė (suskaiciuota net 31) kumščio dydžio natūralių akmenų, o už 130 cm – 18 didžiulių trapecinių pušies žievės plūdžių su mažomis skylutėmis. Po jomis buvo išlikę šiek tiek ir tinklo. Jis numegztas iš tam tikros karklo rūšies karnos, surištas tais pačiais žvejų mazgais kaip ir dabartiniai kaproniniai tinklai. Gana platus, akys 6 cm skersmens. Suomų etnografų apskaičiavimais, tinklas galėjo siekti maždaug 20–30 m ilgio. Kaip jis čia pateko? Tinklas, tvarkingai

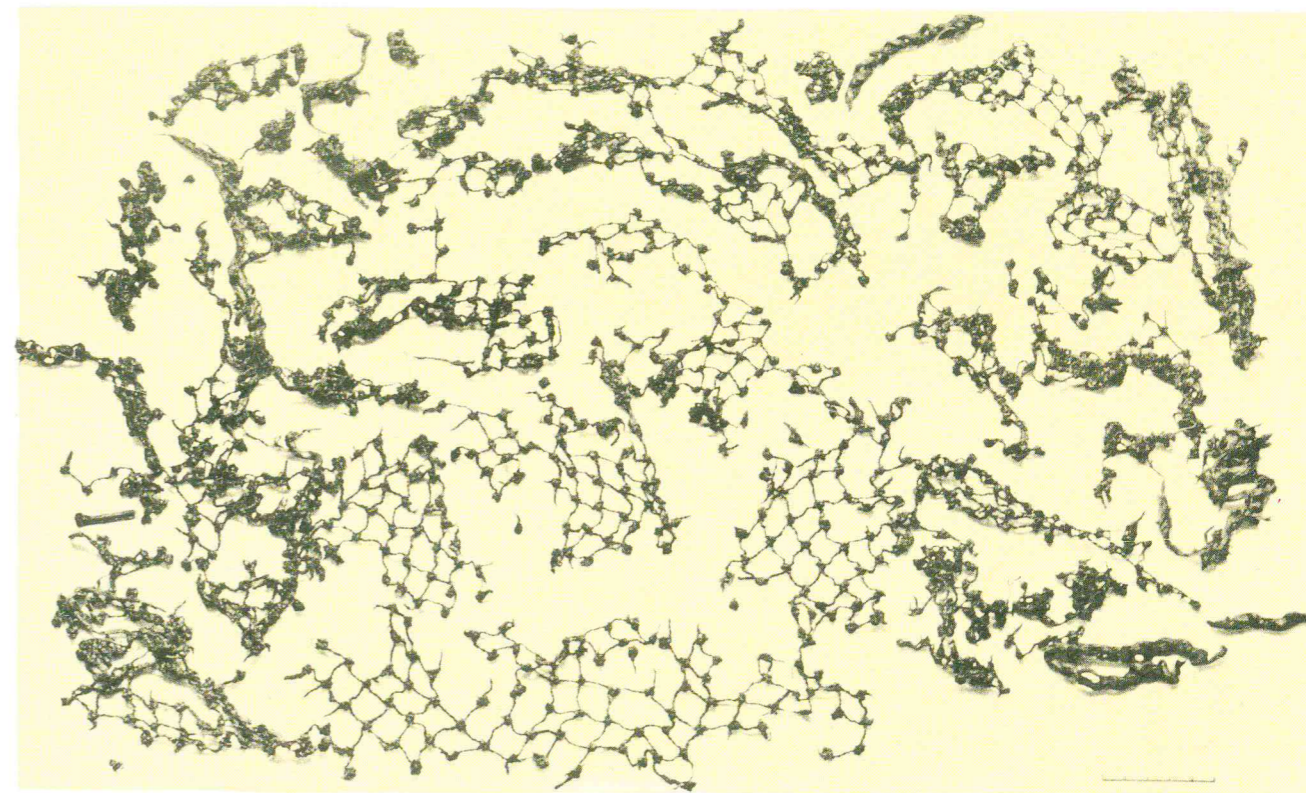
sudėtas ir gal net surištas, galėjo iškristi iš luoto ir nuskęsti. Bet greičiausiai išslydęs iš rankų ledu einančiam žmogui ir patekęs į eketę. Visi kiti radiniai irgi buvo krūvelėje, tad manoma, jog ir jie nuskendo su visa galberžo tošies kuprine.

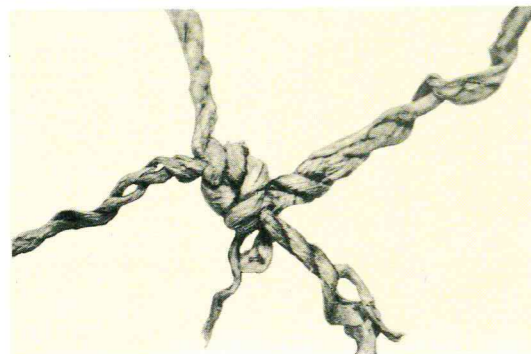
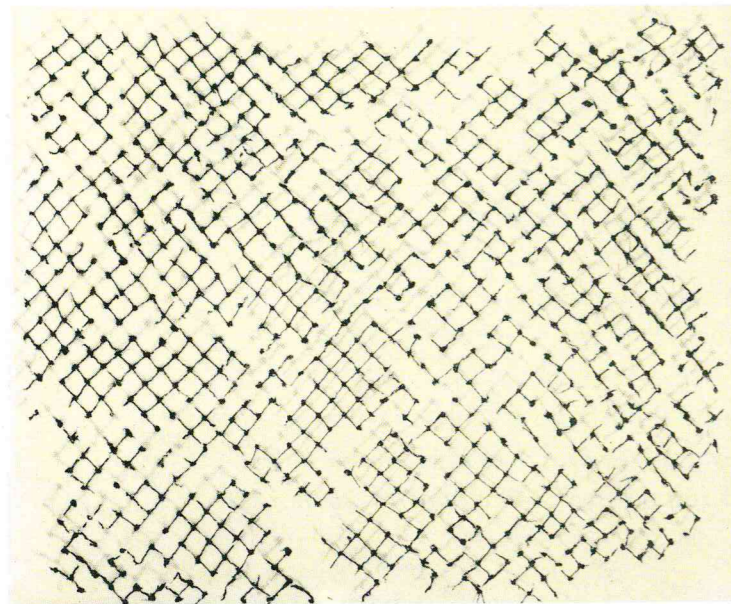
Mezolitinio tinklo liekanų aptikta ir šiaurės Estijoje, Narvos miesto pakraštyje, Sijvertsisio vietovėje. Iš šaknelių ir viksvų numegzto mezolitinio tinklo keli mazgeliai aptikti Komijoje, netoli Syktyvkaro, Vyso durpyne. Ir dar vienas mezolitinis tinklas žinomas iš Švedijos, Bare mose vietovės. Tai

ir visi seniausi Europos tinklai. Kaip matyti, pagaminti iš labai prastų ir netvirtų medžiagų, nors tokius siūlus dar ilgai vartojo įvairių šiaurės genčių žvejai. Beje, Sibiro žvejų pastatomočius tinklus kartais megzdavo ir iš šiaurės elnio gyslų, ašutų, dilgėlių pluošto.

Nemaža neolitinių tinklų liekanų rasta pelkių gyvenvietėse Šveicarijoje, Danijoje ir Lietuvoje. Bet anksčiau nei buvo aptikti pirmieji tinklų gabalai Lietuvoje (pav. 38; 39), Šventosios gyvenvietėse, žinojome apie tokią radinį iš Latvijos – Sarnatės durpyno. Gir-

38 pav. Liepos karnos tinklo liekanos iš Šventosios 2B gyvenvietės

39 pav. Šventosios
2B gyvenvietės
restauruotas
tinklas (a),
tinklų kilpos bei
mazgai (b)

dėjome ir apie liūdną jo likimą: rastą tinklo gabalėlį, kaip archeologai įpratę, vietoje gražiai apvalė, nufotografavo, tačiau jo ir liko tikrai fotografija. Pasimokę iš tos nesėkmės, pabijojome, kad ir mums, vietoje valant ir fotografuojant, nebebus ko suimti. Tad vos tik iš susigulėjusio dumblo – sapropelio – pasirodo koks virvagalys, visą didžiulį dumblo luitą tempame į stovyklą ir, pasidėję ant marlės gabalo, plauname. Dumblas išsiskalauja, o tinklas lieka. Žinoma, ne viena taip plauta virvelė ir liko tik virvelė, jeigu tinklo ten ir nebuvo. Mat buvom įsitikinę, kad geriau veltui išplauti kelias dešimtis luitų dumblo negu pražudyti bent vieną tinklo gabaliuką. Paskui išplautą tinklo gabaliuką kartu su marle suvyniojome, dezinfekavome ir užlydėme polietileno maišelyje. Šitaip jis jau saugiai galėjo keliauti į restauravimo dirbtuves. Restauratorei B. Pinkevičiūtei dar daug teko prie jo dirbuotis (sutvirtinti ir prirtvirtinti), kol įrėmintus tuos tinklus pamatėme muziejų ekspozicijose (pav. 39: a).

Tinklų siūlai buvo nepaprastai lygūs, gražiai suverpti ir susukti, atrodė kaip gerai apdoroti lininiai. Tačiau ištyrus paaiškėjo, kad jie iš liepos karnos. Karna yra plonas vidinis sluoksnis tarp medžio luobo ir šerdies. Jos galima pasigaminti iš įvairių rūšių medžių, bet tik liepos ir ąžuolo karna yra ilgapluoštė, todėl iš jos suverpti siūlai būna stiprūs.

Karną galima plėsti pavasarį, kai atgyja medžių sultys ir ji suminkštėja. Tuo metu kir-

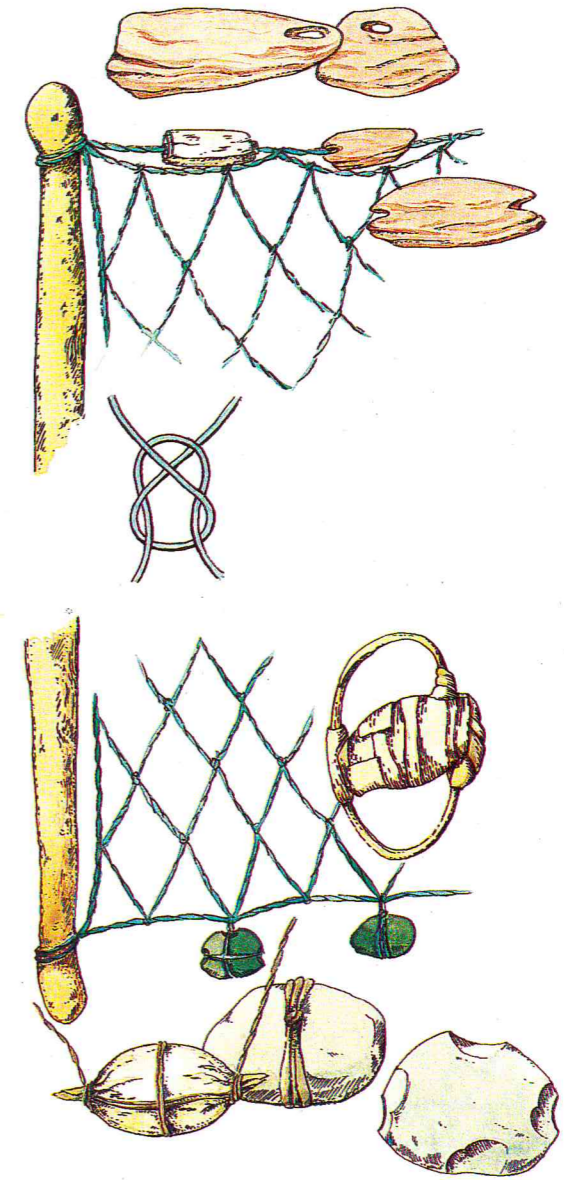
to storesnes medžių šakas ir merkė į tekantį vandenį. Išmirkusi žievė lengvai atšoka, ir iš vidinės jos pusės juostomis išplėšiama plona karna. Ją dar mirkė vandenyje, kad iš jos pluoštų dalelių išsiplautų lipnios medžiagos ir būtų galima lengviau atskirti pluošteliu. Paskui karną balino ir džiovino saulėje. Pinti, pririšti tiko toliau neapdirbta karna. Tačiau pynė iš šlapios. Karna yra pakankamai stipri, todėl, kaip jau minėta, ją pririšdavo net sunkius pasvarus. Tačiau ji plūšyja. Todėl dailesniems audiniams ar pintiems dirbiniams iš jos verpė siūlus. Karna – pati tinkamiausia medžiaga žvejybos tinklams, nes nepūva vandenyje. Todėl žvejai kaip galėdami stengėsi ją vartoti. Daugybė Šiaurės Europos ir Azijos žvejų net XIX a. dar rišo karnos tinklus. Suomų liaudies epo „Kalevalos“ veikėjai žvejojo irgi iš karnos numezgtais tinklais:

*Senas, rimtas Veinemeinas,
Taipgi kalvis Ilmarinas
Numezgė karninį tinklą,
Nusinėrė kadaginį,
Gluosnių vandeniū nudažė,
Karklų žievėmis surišo.*

(Justino Marcinkevičiaus vert.)

Mūsų laikų žvejai tokios prabangos neturėjo, nes labai sumažėjo liepų, o ir tos pačios tik pasodintos. Tačiau net mūsų amžiaus pradžioje vis dar stengdavosi bent pasvarams pririšti prisiplėšyti liepos karnų, o didžiųjų trisluoksnių Kuršių marių tink-

40 pav. Taip atrodė
akmens amžiaus
žvejų tinklas

lų – kurėnų – storąsias virves nuvyti iš karnos ar bent iš pušies šaknų. Kanapiniai tinklai, kaip rašo žūklės specialistai, neblogi, ta-

čiau sveiki išlieka ilgiausiai pusantų metų, o storosios tinklų virvės, nuvytos iš linų ar kanapių, ima trūkinėti jau po 2–3 mėnesių. Tačiau Šveicarijoje, kur žemės ūkiu pradėta verstis anksčiau negu Lietuvoje, visi akmens amžiaus tinklai lininiai.

Lietuvoje rasti tinklai, kaip ir patys seniausi, jau minėti iš Šiaurės Europos, buvo surišti iki dabar vartojamais žvejų mazgais (pav. 40). Tai senas Šiaurės rytų Europos išradimas. Šventosios tinklų akys įvairaus dydžio – nuo 2 iki 12 cm pločio, tačiau visos kvadratinės, nebent kai kurios išsitempusios taisant tinklą. Olandijoje, Danijoje, Šlėzvinge–Holšteine ir kitur rasta įvairesnių tinklų: ir trikampėmis, ir rombinėmis akimis. Ir rišti net penkiais būdais, kai kurie – labai sudėtingai. Tarp jų yra ir mūsiškis žvejų mazgas. Taip surištų tinklų gabalėlių rasta Olandijoje ir Vokietijoje prie Konstancos ežero. Tačiau Šveicarijoje dauguma akmens amžiaus tinklų rišta paslankiu mazgu, kurį archeologai įprato vadinti „sijinių pastatų mazgu“ pagal radinius Šveicarijos sijinių pastatų gyvenvietėse. Vienas mūsų tinklas nupintas visai be mazgų. Tai retenybė net Danijos ir Šveicarijos žvejų gyvenvietėse.

Nuo seniausių laikų iki dabar nepakito ir tinklų *plūdės*. Paprasčiausios, randamos viso pasaulio akmens amžiaus gyvenvietėse ir dar suktos mūsų amžiaus pradžioje, buvo iš beržo tošies. Senas Biržulio ežero žvejas ekspedicijos dalyviams papasakojo, kaip jos da-

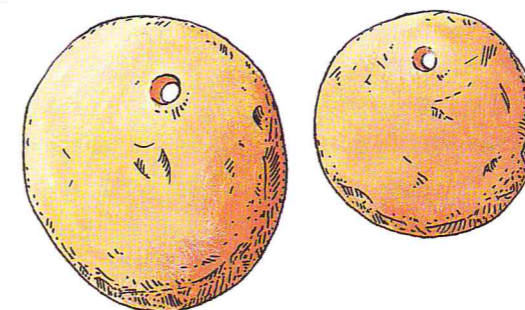
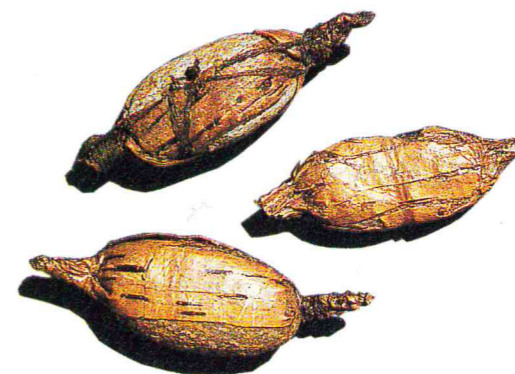
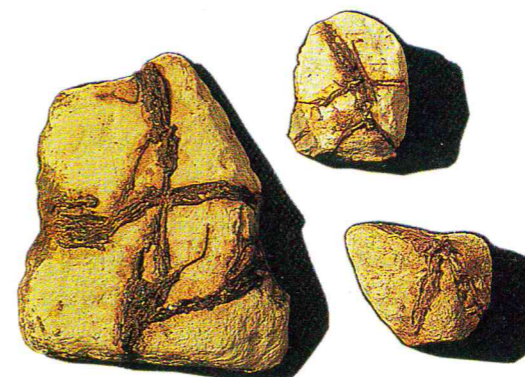

romos: plūdė sukama iš įkaitintos prieš ugnį tošies, kuri pati susisuka ir jau daugiau neatsileidžia.

Ideali medžiaga plūdėms ir pušies žievė. Lengva iš jos išdrožti plūdę ne tik plieniniu, bet ir titnaginiu peiliuku. O vandeny ji nepūva. Pačios seniausios, jau iš mezolito pradžios Korpilahčio mums pažįstamos, buvo didelės trapecinės plūdės su skylute. Jos ne pačios praktiškiausios, nes greičiau nutrūksta, tad vėliau greta jų atsirado praktiškesnių – ovalių arba keturkampių plūdžių įkirptais galais, o galiausiai – įkirptais galais ir su skylute per vidurį. Pririštos keliose vietose tokios plūdės ne taip greit nutrūksta (pav. 41).

Amžini ir tinklų *pasvarai* (pav. 42). Seniausiose stovyklose ir gyvenvietėse tai paprasti, dažnai perskelti ir liepos karna ar virvele pririšti lauko akmenys. Pajūryje vėliau tam tikslui pradėta rinkti dailius gargždo akmenėlius, kurių šonuose išskeldavo duobu-

tes, kad raištelis stipriau laikytųsi. Pradžioje dažniausiai būdavo dvi išskalės, vėliau – ir keturios, o vėlyvajame neolite pasitaiko

mažų akmenėlių su trimis išskalomis, archeologų vadinamų dobilo lapo pavidalo pasvarų. Pajūryje akmeninių pasvarų išliko iki pat mūsų amžiaus pradžios, kol išgalėjo dirbtiniai. Ir dabar Kuršių nerijos smėlyje radęs tokį gargždo pasvarėlį su dviem ar keturiom išskalom, jokių stebuklu nepasakysi, ar jis akmens amžiaus, ar XX a. pradžios. Todėl mes kalbame tik apie akmens amžiaus gyvenviečių kultūriniuose sluoksniuose rastuosius. Tačiau tokie pasvarai barška ir baido žuvis. Juos galima rišti tik prie pastatymų tinklų. O tinkleliams, kuriuos meta iš luoto ir apsupa žuvų būrį, reikėjo nebarškančių pasvarų. Tai labai gražūs dirbinėliai, net krūvelėmis aptikti įvairių akmens amžiaus gyvenviečių dumblo sluoksniuose, – nedideli gargždo akmenėliai, dailiai suvynioti į beržo tošį (pav. 42: b), abu galiukai užsukti ir užrišti plona liepos karnos virvele. Ja pasvarėlis perrištas ir per vidurį. Ten, kur smėlyje jų apvalkalai negalėjo išlikti, sakykim, Nidos akmens amžiaus gyvenvietėje, rasdavome krūvelių po 60–100 vienodų tokių akmenėlių ir manome, kad kaip tik toje vietoje gulėjo tinklas su tokiais pasvarėliais. Juos galima nuimti arba pririšti daugiau, jeigu reikia sunkesnio tinklo. Kartais juos dar įriša į lankelį. Šveicarijos akmens amžiaus žvejai sugalvojo dar kitaip: sudėdavo gargždo akmenėlius į eilutę ir visus kartu apvyniodavo vienu tošies gabalu.

Kaip minėjome, pajūryje gargždo akme-

42 pav. Tinklų pasvarėliai: (a) akmenėliai perrišti karna iš Šarnelės gyvenvietės, (b) beržo tošim apvynioti akmenėliai iš Šventosios gyvenviečių, (c) moliniai pasvarėliai iš piliakalnių

nėlių–pasvarų su išskalomis išliko beveik iki dabar. O ten, kur tokių dailių nugludintų akmenėlių nebuvo, prie Žemaitijos ar rytų Lietuvos ežerų, vėlesnių žvejų jau nepatenkino negražūs ir nepatogūs lauko akmenys. Ir piliakalnių gyventojai jų prie savo tinklų neberišo. Gaminosi įvairių degto molio pasvarėlių: pailgų su skylute, pergniauztų (pav. 42: c). O kiaušinius primenantys moliniai pasvarėliai, aišku, buvo skirti apvynioti tošimi.

Iki pastarojo meto neišnyko ir gražiųjų tošimi apvyniotų pasvarėlių tradicija. Tik beržo tošį ėmė keisti ne toks praktiškas paprastas skudurelis, tačiau ir šiuos pasvarėlius ilgai įrišdavo į lankelį. Dar XIX a. pabaigoje Kuršių mariose plekšnėms gaudyti statydavo tinklus, prie kurių apatinio krašto rišdavo maišelius su akmenėliais. Tai labai panašu į Šveicarijos akmens amžiaus žvejų išmonę.

Taigi apie tinklus nuo pat akmens amžiaus žinome jau labai daug. Galime nurodyti net jų plotį, nes tinklus galuose įtempdavo branktais – lazdomis su buoželėmis galuose (pav. 40), o jų buvo nuo 60 cm, retai iki 130 cm ilgio. Tad tinklai dažniausiai būdavo siauri. Apie ilgį nieko negalim pasakyti, tačiau pagal vėlesnių ežerų žvejų tinklus manom, kad jie buvo labai įvairūs, priklausė nuo to, kam skirti.

Akmens amžiaus, kaip ir dabartiniai žvejai, tinklus pastatydavo nakčiai, o iš ryto iš-

rinkdavo žuvis. Tokiems tinklams pastatyti, kur ežeras nuo kranto staiga gilėja, atrodo, buvo įtaisomi net nuolatiniai kuolai. Visoje pakrantėje ties Šventosios 4-a gyvenvietėje tyrinėjami radome kas 6–10 m net iki 120 cm gylio įkaltus tvirtus kuolus ir spėliojome, kam jų reikėjo. Pasidarė aišku, kai maždaug už 6–8 m giliau ežere radome ir jų porininkus. O tarp kuolų dar mėtėsi atitrūkusių pasvarų ir viena kita plūdė. Tarp tų kuolų ir pririšdavo nakčiai pastatomuosius tinklus. Pasirodo, nuolatinį kuolų poras tinklams–užtvarams pririšti kalė ir šiaurės Švedijoje. Pati tinkamiausia vieta tokiems tinklams – beapauganti ežero pakrantė.

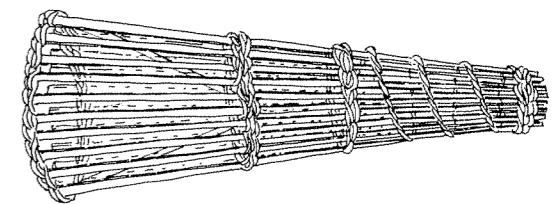
Žvejojo ir apsupamaisiais tinklais, nes jiems kaip tik ir darė tošimi apvyniotus nebarškančius pasvarėlius. Ilgais apsupamaisiais tinklais žvejoja vidurvasarį, kai žuvis pulkais plaukioja negilame pakrantės vandenyje. Pastebėję žuvų pulką, ima jį supti ilgu tinklu, vis mažindami ratą, kol galiausiai sumima tinklo viršų ir apačią ir išsemia žuvis. Galėjo žvejoti ir trumpais apsupamaisiais tinkliukais su branktais galuose. Žvejojo iš dviejų luotų. Kai žuvis baksteli į tinklą, branktai suveriami, ir žuvis iškeliamas. Veikti reikia labai greitai, o tai akmens amžiaus gyventojai mokėjo. Galėjo būti ir visai mažų pakišamųjų tinkliukų, kuriais žvejojo užliejamose pievose. Pastebėjus žuvų pulkelį, tinkliukas pakišamas, ir lazda su skridiniu, ir klu, kitokia balde ar spurga žuvis įvaromos

į jį. Tokias lazdas su skridiniais gale Lietuvos ir Estijos ežeruose dar ne taip seniai vartojo žuvims į tinklus varyti, nors etnografinės baldės dažniausiai jau būdavo kūgio pavidalo galvomis, kad garsas būtų didesnis. Tai vis labai primityvūs žuvų gaudymo būdai, ir, be abejo, visus juos jau žinojo akmens amžiuje. Kol žuvų buvo daug ir didelių, žmonėms nevertėjo susirankioti mažųjų, žuvų išteklių atrodė neišsemiami. Bet vėliau, atvėsus klimatui ir sumažėjus žuvų, paaiškėjo, kad senieji žūklės būdai gali tapti kenksmingi, nes visai netausota žuvis. Kai kuriuos jų jau XIX a. pradžioje Kuršių mariose teko net įstatymu uždrausti. 1845 m. Prūsijoje uždrausta ir „spurkti“, t. y. varyti žuvis į tinklus.

BUČIAI IR UŽTVANKOS

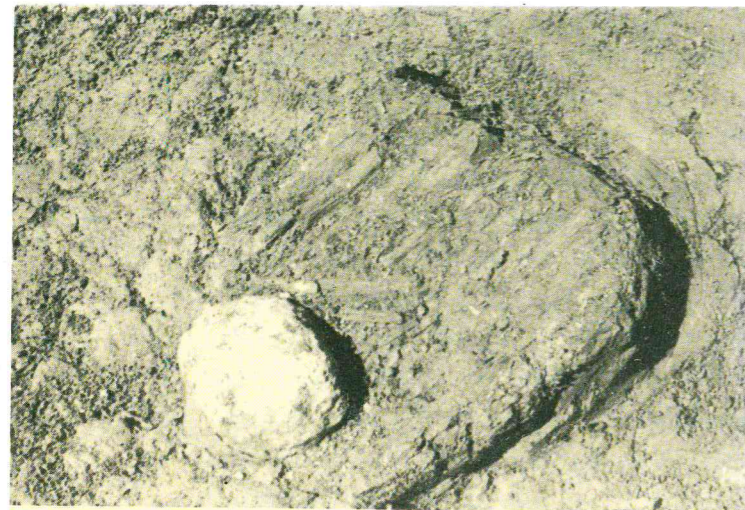
Iš akmens amžiaus atėjo ir žuvų gaudymas *bučiais*. Pats paprasčiausias bučius – laisvai surištų šakų ryšulys su akmeniu. Į tokį ryšulį mielai lenda uncuriai. Tačiau ir šis būdas 1845 m. Kuršių mariose uždraustas, nes taip sunaikinami ir neužaugę unguriukai. Galbūt akmens amžiuje jis nebuvo toks kenksmingas, nes mažųjų žuvų tiesiog napsimokėjo imti. Bet jau tuo laikotarpiu pradėjo daryti ir įmantresnių bučių, kokius pažįstame ir šiandien. Seniausi bučiai, kurių radome Lietuvos akmens amžiaus gyvenvie-

tėse, buvo iš siaurų ilgų pušų skalų. Reikia būti tikram meistriui, kad galėtum titnago kirvuku atskelti lygias 1–2 cm pločio ir 0,5 cm storio net kelis metrų ilgio skalas. Matyt, bučių buvo daug, jie netvirtai, nes visose akmenų amžiaus gyvenvietėse, kur tik buvo išlikę medžio – ir Šventojoje, ir prie Biržulio, ir prie Kretuono ežerų, aptinkama daugybė nedidelių skalų nuoplaisėlių. Kartais pavyksta rasti pluoštelių, o kai kada ir išties bučių gabalų (pav. 44). Tai nupjauto kūgio formos įrenginys: skalelės protarpiais perpintos liepos karnos virvelėmis, o nupjautasis galas uždengtas iš skalelių surištu dangteliu. Jį atidarę, išimdavo įkliuvusias žuvis. Į bučių paprastai dėdavo ir akmenų – taip jį gramzdino į dugną. Patys pirmieji bučiai buvo siauri ir ilgi, kad įlindusi žuvis negalėtų apsisukti ir pasprukti. Bet žmonės labai greitai suprato, kad nepapraktiška gaudyti po vieną žuvį, ir bučiui įtaisė igerklį – antrą kūgį viduryje (pav. 43). Į tokį įkliūdavo jau daugiau žuvų. Bučiai būdavo įvairaus ilgio. Prie Kretuono ežero Žemaitiškos 1-oje ir 2-oje akmenų amžiaus gyvenvietėse rasta iki 130 cm ilgio skalų pluoštų, o žalvario amžiaus Kretuono 1C gyvenvietėje, į ežerą įte-

43 pav. Rekonstruojamas akmenų amžiaus bučius

kėjusio upelio vagoje archeologas A. Girininkas aptiko net 5,2 m ilgio bučių. Iš skalų padarytų bučių aptikta ir Latvijos akmens amžiaus gyvenvietėse. Iki paskutinio meto tokius bučius darė visoje Europos ir Azijos šiaurėje – nuo Suomijos iki Vakarų Sibiro. Vakarų Europos bučiai iš nužievintų vytečių. Tokius galima ir išlenkti. Danijoje rasta

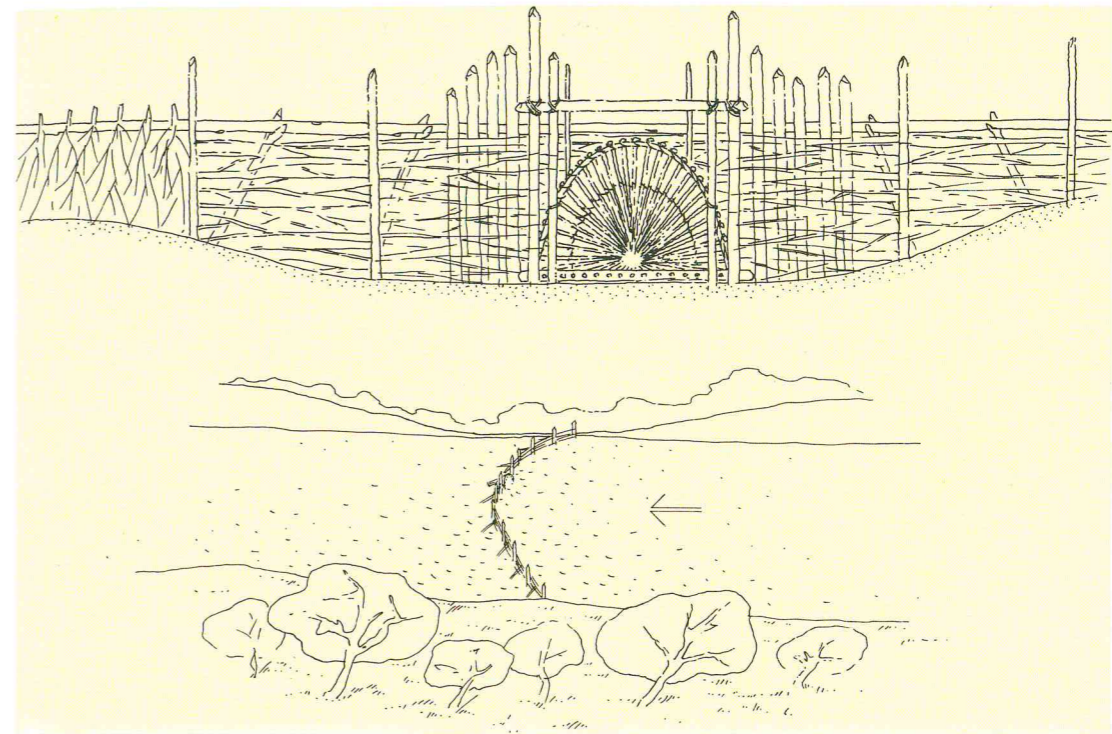

net iki 4 m ilgio varpo pavidalo akmens amžiaus bučių. Iš Vakarų jie atėjo ir į Rytų Europą. Pirmasis toks kartelių bučius Lietuvoje priklausė vėlyvojo neolito pabaigai. Paprastai bučiais žuvis gaudė prie užtvankų.

Aptikti akmens amžiaus užtvanką labai sunku. Tačiau jos dažnai gana gerai išlieka, mat buvo statytos vandenyje, o dabar palaidotos po storais dumblo sluoksniais, nes upelių vagos seniai pakitusios. Beje, užtvankos labai panašios į bebrų statomas. Net į archeologinę literatūrą buvo įėjusios kai kurios Suomijos užtvankos, ir tik vėliau paaiškėjo, kad tai bebrų statiniai. Mat ir bebrai taip pat kūgeliu nukapoja abu medžių rąstelių galus, kaip be pjūklo akmeniniu kirvuku tegalėjo padaryti senasis žmogus. Ir to kirvuko ašmenys beveik tokie pat siauri kaip bebro dantys. Tačiau bebras nugraūžia medžių žievę, o žmogus jos nenuima. Svarbiausia, paprastai ir bebrai, ir žmonės prie už-

44 pav. Šitiek lieka iš bučių akmens amžiaus gyvenvietėse:
(a) Šventosios 1A gyvenvietėje,
(b) Šventosios 2B gyvenvietėje

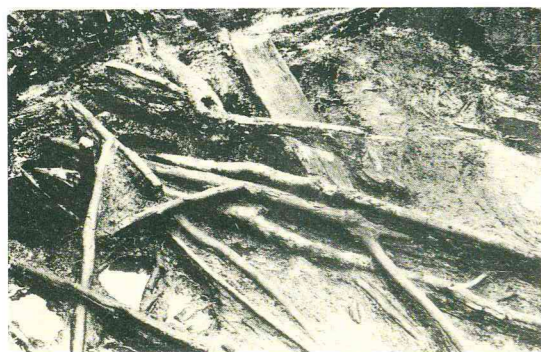

tvankų palieka įvairių savo pėdsakų. Užtvankas rentė ir patys seniausi žvejai. Danijoje (Svining Veile) aptikta mezolito laikų užtvanka. Seniausia Pabaltijy ankstyvojo neolito užtvanka Latvijoje buvo Zvidzės gyvenvietėje prie Lubanos ežero. O Lietuvoje didžiausią užtvanką, suręstą vėlyvajame neolite, ištyrėme Šventosios 9-ame plote, apie 3 km į pietus nuo pagrindinių Šventosios gyvenviečių. Ir aptikome ją tiesiog neįtikėtina lygioje pievoje – jau seniai užaugusioje ežero sąsmaukoje. Tikrinome visur, kur rasdavome bent kokių žmogaus buvimo pėdsakų. O čia jų pasitaikė ypač menkų – nu-

trūkęs tinklo pasvaras ir titnago skaldytinis pakelės griovelyje. Kur bandyti kasti, niekam neaišku: lygi pieva, ir tiek. Pirmoje 2 m gylio bandomojoje perkasoje, dumble, gulėjo akmens kirvuku aptašytas (mes jau gerai pažinojome „mūsų“ žmonių pėdsakus) medžio gabalas. O antroje perkasoje už 10 m atsidengė ir vienas įdomiausių paminklų – vėlyvojo akmens amžiaus užtvanka. Anais laikais ji juk buvo pastatyta vandenyje, tad ir tyrinėdami iš ryto rasdavom pilną vandens. Nepadėjo nė pasiskolintas siurblys; ištikimiausias draugas liko kibiras. Vieną šalia kitos kasėme siauras perkakas, kad nepa-

45 pav. Taip turėjo atrodyti akmens amžiaus užtvanka

plūstume, ir išryškėjo apie 30 m ilgio užtvankos vaizdas (pav. 46). Viduryje dviem eilėm buvo sukalti beržiniai kuolai, o į tarpus dar prigrūsta didžiulių pušų žievių. Pačioje tankiausioje vietoje palikta anga bučiui įstatyti. Į užtvankos galus kuolų sukalta daug rečiau. Skersai jie sutvirtinti kartimis, matyt, pririštomis vytelėmis, o kad vanduo neišverstų, dar paremtomis šakočiais. Tokiuose pusiau kiauruose sparnuose vanduo

46 pav. Šventosios užtvankos detalės per kasinėjimus

sūkuriuodavo, ir žuvims čia buvo nemaloni vieta. Reikia manyti, kad, kaip ir dabartinėse užtvankose, į tarpus turėjo būti prikaišioti pušų šakelių, kurių spygliai badė nosis, ir žuvys palei užtvanką plaukdavo į ramų jos vidurį, kur laukė bučius.

Pradedant kasinėti ne vienam ir abejonių kilo: o gal čia bebrų darbas? Bet bebrai juk būtų nuo visų beržų, alksnių, lazdynų kuolų nugraužę žievę. Tačiau ir patys akmens amžiaus žvejai mumis jau buvo pasirūpinę – įmetę plūdžių, pasvarų, bučiaus lankelių, pluoštą vytelių. Užtvanką statant nusmukęs puikus titnaginis kirvelis taip ir liko dumble. Matyt, žvejai prie šios užtvankos ne tik užkandžiaudavo, bet per žūklės sezoną ir ilgiau pagyvendavo, nes įmetė ir kiek apdužusių puodų, medinių suskilusių indų, net medinį šaukštą (pav. 47). O gal ir gyvenvietę kur netoliese buvo – prie užtvankos rados kanapių ir dedešvų sėklų. Bet kur ji galėjo būti, taip ir nepavyko nustatyti: gal dar slūgso po aukštomis pušimis apaugusiomis kopomis?

Tokios paprastos užtvankos niekuo nesiskyrė nuo dar XIX a. pabaigoje ar XX a. pradžioje renčiamų, tik jos ilgesnės.

Estijos, Suomijos užtvankas plačiai aprašė etnografai. Jos įvairaus ilgio, tačiau buvo ir visai trumpų – nuo keleto iki 40 m ilgio – pavasarinių pakrančių užtvankų. Tos visiškai nesiskyrė nuo akmens amžiaus užtvankų.

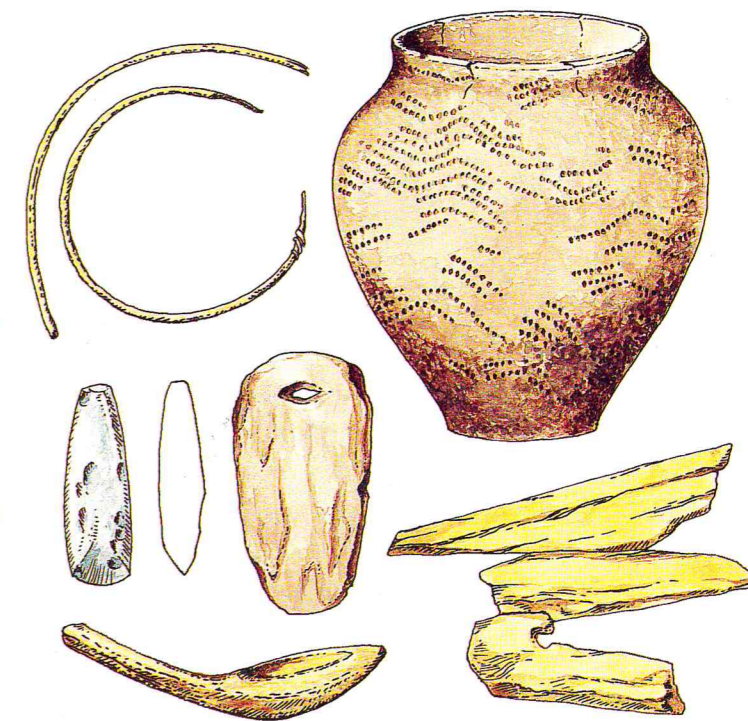
Tokias užtvankėles dažnai statė ant ežerėlius jungiančių mažų upelių. Pasirodo, ir Šventosios užtvanka įrengta tokioje sąsmaukoje tarp senvagės ežerėlių, kur dabar užakęs Šventosios ežeras susijungė su jūra.

Kaip matome, visos šios senosios žvejybos priemonės stebėtinai išliko nepakitusios iki pat mūsų dienų. Tačiau pasitaikė ir netikėtumų, kurių paaiškinti negalėjo nei archeologai, nei patys seniausi žvejai. Tai ilgos siauros leontos su skylute viduryje ir užkabomis iš vieno šono. Net pavadinimo joms neradome. Galiausiai etnografų kartotekoje aptikome labai panašių lentų. Tai velkamojo tinklo–kiudelio (kaip ir tralo) – šoninės lentos, ir vadinosi jos butais, arba *butiniais*. Taip ir pabandėm rekonstruoti mūsų radinius. Supratom, kodėl senieji žvejai mums nieko paaiškinti negalėjo – tai juk buvo viena iš tų žūklės priemonių, kurias Prūsijos valdžia uždraudė dar XIX a. pradžioje. O kiudeliais žvejojė ir Kuršių mariose. Bet vėl nesutapimas: tokius velkamuosius tinklus turėjo tempti du greitaeigiai buriniai laivai, kurių turėjo Kuršių marių žvejai, bet ne akmens amžiaus gyventojai.

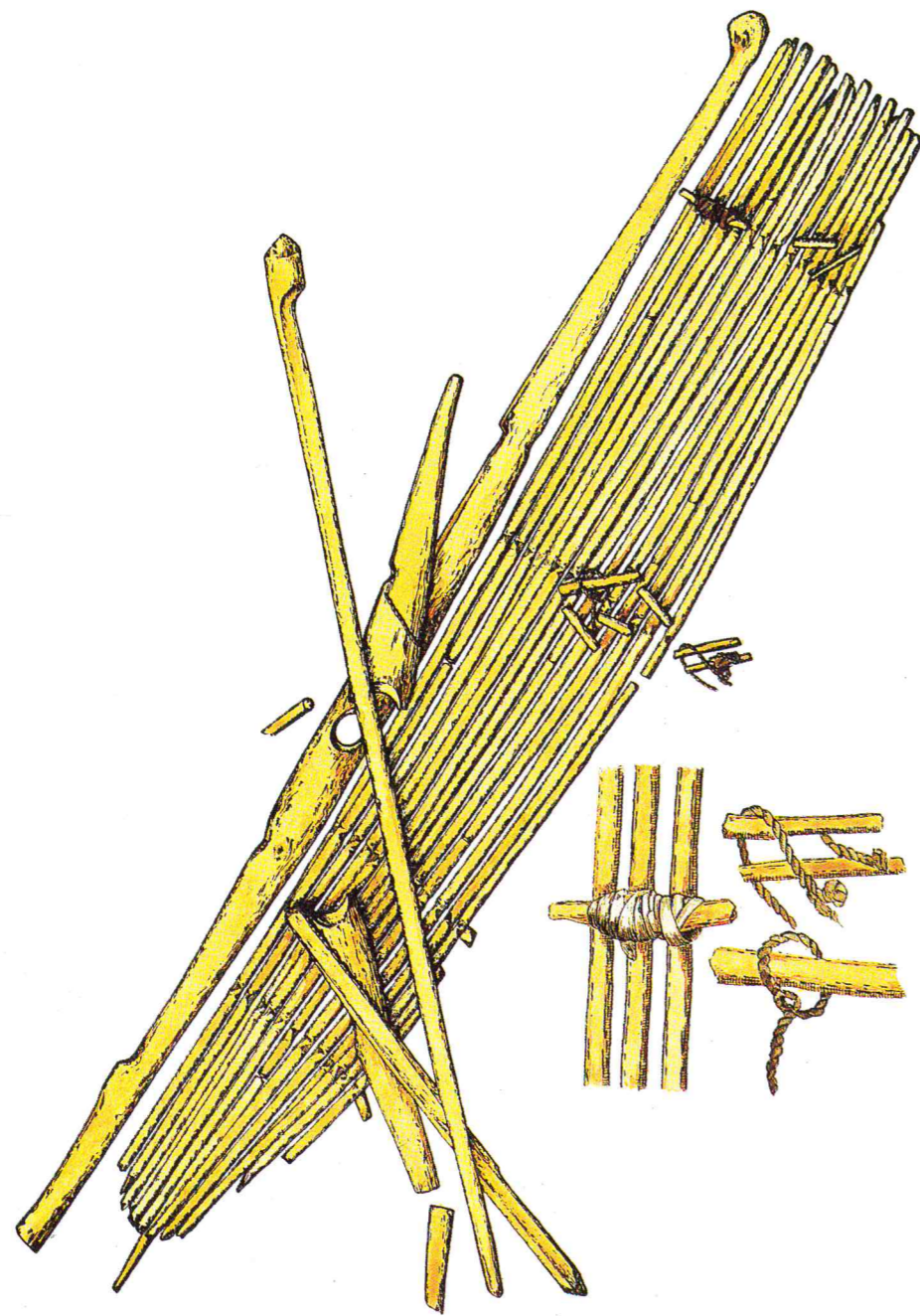
Šių dirbinių paskirtis ilgą laiką taip ir liko nesuprasta, kol kai ką padėjo paaiškinti vėl atsitiktinumas. 1991 m. rudenį ir baigiant tyrinėti numatytą Šventosios 4-os gyvenvietės dalį, pasirodė paslaptingas radinys. Ir netikėt, žmogau, archeologų prietarų, kad paskutiniame tyrinėjamo ploto kvadrato, kur

visai nieko nesitiki rasti, būtinai bus įmesta kas nors labai įdomaus. Taip ir ši kartą. Perkasa, atrodė, baigta, radinių nebuvo, iš visų staiga dumble prasiverusių gyslų trykšta vanduo, o dar ir iš viršaus lyja. Lygindami perkastos sieną, 150 cm gylyje pamatėme kažkokių nužievintų kartelių. Turėjom atsikasti plačiai ir išvydom nematytą radinį (pav. 48). Guli mums pažįstami butiniai, o prie jų priištasi visos nužievintos lazdyno karčių klojinys. Ir dar kaip įdomiai keturiose vietose sujungtas: iš abiejų pusių uždėtos tošimi apvyniotos perskeltos lazdynų kartys ir sujungtos stora liepos karnos virve. Ir visas tas

47 pav. Ką žvejai numetė prie užtvankos

48 pav. Šventosios
4B gyvenvietės
kilnojamos
užtvankos dalis,
sudaryta iš
nužievintų lazdynų
karčių, pririštų prie
butinio. Virš jos guli
sulūžęs antras
butinis ir plokščia
lazda su buože.
Šone – padidintos
surišimų liekanos

klojinys karna pririštas prie ilgo butinio. Antras kiek menkesnis butinis guli skersai. Visame tyrinėtame plote išsibarsčiusios tokios pat nužievintos lazdyno kartys, matyt, irgi jam priklausė. O virš viso to dar guli plokščia kartis su buože gale. Antra tokia jau anksčiau buvo rasta, nors taip ir nepavyko nustatyti, kam ji skirta. Šalia butinio stovėjo statmenai įkaltas kuoliukas.

Karčių klojinys labai priminė iš daugelio kitų Šiaurės šalių akmens amžiaus gyvenviečių pažįstamas nuolatinės arba kilnojamas užtvankas žuvims gaudyti, nors tokių butinių, kaip mūsų gyvenvietėse, kol kas nežinoma niekur: nei Latvijoje, nei Skandinavijoje, nei Šveicarijoje. Taigi čia turėjusi būti neilga kilnojamoji užtvanka, būdinga tik šio ežero pakrantės gyventojams. Už tų užkabų, matyt, užtvanką laikinai pririšdavo prie kuoliukų. Gal ir tos plokščios kartys su buožėmis skirtos tokiai užtvankai laikinai prismeigti. Bet tuo tarpu tai tik spėjimas.

BADMEČIO ŽVEJAI

Vasarą, matyt, nebūdavo rengiamos medžioklės, nes tarp gyvenvietėse randamų žvėrių kaulų nebūna šiųmetinių jauniklių – tik suaugę žvėrys. O žuvis buvo didžiosios šeimos vasaros maistas. Tačiau žiemą arba pavasarį, ypač badmečiu, pasigaudydavo ir pavieniai žvejai: jie *žebėrklaudavo*. Ir dieną,

ir naktį badė žuvis. Dieną geriausiai pavykdavo, neršiant karšiams ir lydekoms. Gerai sekdavosi badyti ir šviesiomis dienomis, kai žuvis šildosi įsaulyje. Naktį prisiviliodavo smalingų skalų žiburiu. Pamedžiodavo žuvų ir iš lanko. Ostjakai ir vogulai XIX a. turėjo net specialių lydekinių strėlių su dvidančiu smaigaliu ir ilgu kotu be plunksnų. O vengrai dar XIX a. šaudė žuvis iš lanko.

Meškeriodavo ir *kabliukais*. Patys pirmieji tai pagaliukai abiem nusmailintais galais, ant kurių užverdavo žuvelę. Jie dažniausiai mediniai, tad neišlieka. Bet pasitaiko ir kaulinių, su skylute per vidurį, kurių rasta ir piliakalniuose. Žvejojo ir kauliniais kabliukais: sudėtiniais ir iš vieno gabalo išpjautais (pav. 49). Ankstyvieji daryti be užbarzdų, vėlyvesni – su užbarzdomis. Stebėtina, kad Latvijoje rasta labai daug kaulinių kabliukų, o Lietuvoje tik pora, bet labai didelių. Matyt, buvo kitos socialinės sąlygos. Ankstyvajame geležies amžiuje tuoj pradėta gamintis geležinius kabliukus.

Kartais randama ir meškerių pasvarėlių – mažų skalūno stulpiukų įrantytais galais. Meškerių plūdės mažytės, su skylute per vidurį.

Akmens amžiaus žvejai turėjo ir dar vieną labai įdomų įrankį (pav. 50), kuris ilgai nedavė ramybės mūsų tyrinėtojams. Nežinijom net, kaip jį į kasinėjimų dienoraštį įrašyti. Ir senieji žvejai nieko negalėjo paaiškinti. Tokių pat įrankių gabalų buvo žino-

ma tik Danijos ir Šlėzvigo–Holšteino akmens amžiaus gyvenvietėse. Ir vėl kreipėmės į etnografus. Pasirodo, labai panašiais lyg ir dvigubais žeberklais ar šakėmis žvejoja Šiaurės Amerikos indėnai, grenlandiečiai (pav. 51: b). Tarp dviejų tokių šakių dalių būna

49 pav. Žūklės scena Švedijos uolų raižinyje (a) ir kauliniai meškerės kabliukai iš Lietuvos akmens amžiaus gyvenviečių (b)

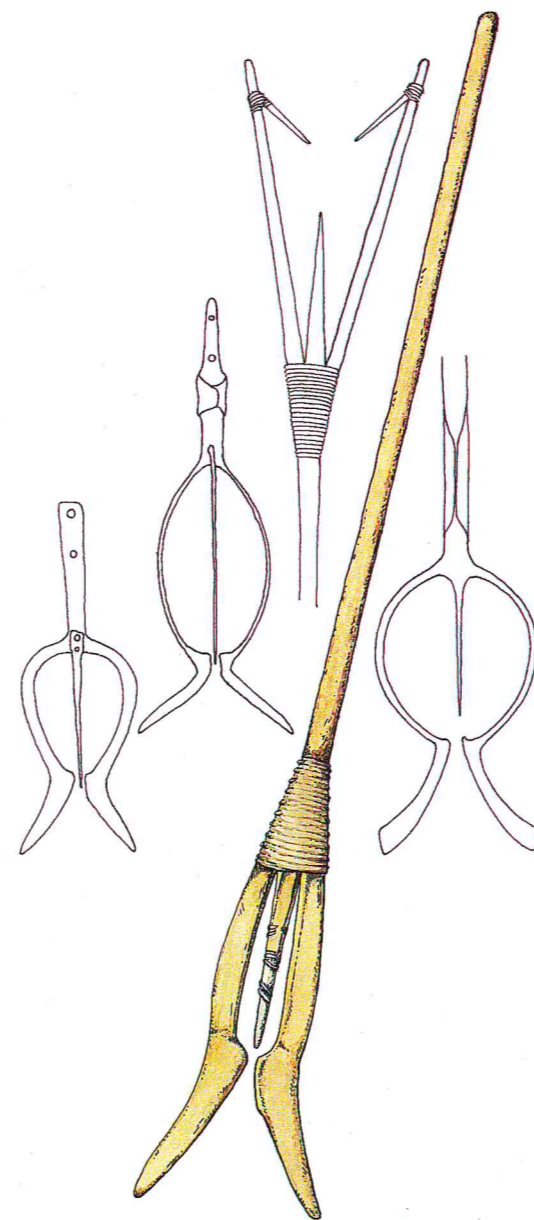
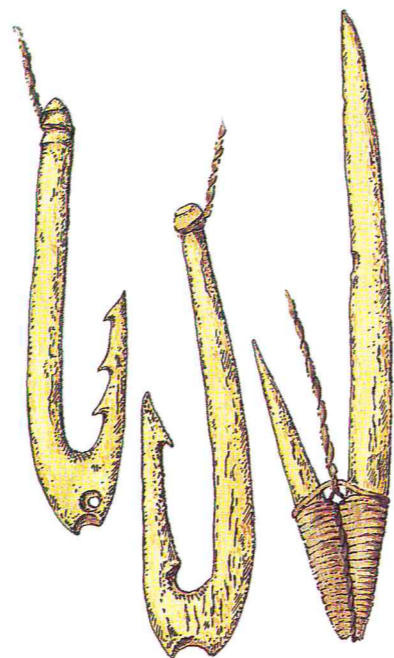

50 pav. Pusė ungurių šakių per kasinėjimus Šventosios 1A gyvenvietėje

įspraustas virbas, kuris nuduria žuvį. Ji patenka tarp šakių, jų dantys neleidžia žuviai nusmukti. Tokiomis kaulinėmis šakėmis

gaudė ir Suomijos lapiai. Dar neseniai jų turėjo vogulai. O vokiečiai, pasirodo, jas taip išstobulino, kad pasidarė geležinių, su spyruokle ir išlaikė iki dabar. Ir Lietuvoje, ir Danijoje, ir Šlėzvige–Holšteine akmens amžiaus gyvenvietėse dažniausiai rasta po vieną tokių šakių šaką, tiesa, kartais dvi gulėdavo visai netoli viena kitos. Mėginta jas rekonstruoti, tačiau paskutinio meto radiniai labai daug ką paaiškino. Danijoje buvo rastos vienerios šakės, sujungtos virvutėmis, tačiau tik su dalimi vidurinio smaigo. O Šventosios 4B gyvenvietėje 1992 m. aptiktas ir visas gerai išlikęs, tik nulūžęs nuo koto įrenginys (pav. 52). Abi šakos labai dai-

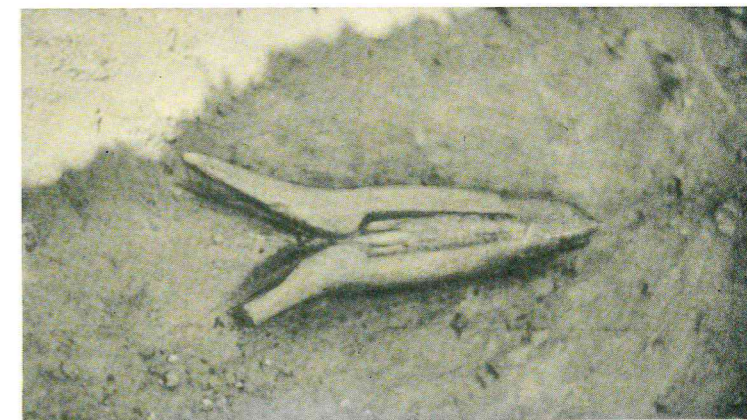

liai nugludintos, iš abiejų pusių prispaustos prie keturbriaunio koto, o kad neslankiotų, dar sutvirtintos 4 pleištukais. Ir visas šis ga-

las iš dviejų pusių prie koto apsuktas liepos karna taip, kad abiejuose kraštuose matyti gražiai perpinti rantai. Koto gale įkaltas kaulinis gana storas antgalis, tad kotas išprogo, teko ir jį apraišioti karna. Tokiomis šakėmis žiemos badmečiu buvo galima pasigaudyti ungurių. Vakarų šalyse paskutiniais šimtmečiais, kol dar įstatymais nebuvo uždrausta tokia žūklė, žiemą, sumažėjus galimybių gaudyti tinklais ir bučiais, buvo labai paplitusi (pav. 51: c). Taigi XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje apie 2000 Šlėzvigo–Holšteino žvejų šitaip gelbėdavosi nuo bado. Vokietijos Meklenburgo pakrantėje per dieną pavykdavo sugauti nuo 4 iki 11 kg ungurių. Žiemos pradžioje iš uždarytų vandenių pasroviui unguriai patraukia į Baltijos jūros pakrantes. Ten juos ir gaudo nuo kranto arba ledo. Mat unguriai, paprastai susisukę į kamuolį, dumblyje miega žiemos miegu. Lengviausia aptikti jų gulyklas, kai vandenį padengia plonas ledukas. Patyrę žvejai pastebi po ledu

51 pav. Ungurių šakės iš Šventosios 4B gyvenvietės (a) šalia indėnų (b) ir Baltijos pietinių pakrančių žvejų dabartinių šakių (c)

52 pav. Ungurių šakės per kasinėjimus Šventosios 6-oje gyvenvietėje

prikibusių mažų oro burbuliukų. Tai un-
gurių ženklas. Smeigsi į tokią vietą, ir ungu-
rys tavo. Storame lede gręžia arba pramuša
eketes ir pro jas smeigia ungurius. Eketėje
per dieną sugauna 20–30 ungurių, nors daž-
niausiai mažųjų. Šitaip gaudydavo ir be le-
do, pastebėję ungurių oro pūslelių. Šios žu-
vys mėgsta nuolatinės vietas, todėl žvejai jas
pažymėdavo plūdėmis. Taip pavykdavo un-
gurių nudurti nevėjuotą ir saulėtą dieną, kai
gerai vandenyje matyti. Naktį gaudė pasi-
šviesdami, tačiau unguriai, priešingai negu
kitos žuvys, bėga nuo šviesos, ir dumblyne
sunku susekti jų kelius. Žvejai plukdė plokš-
čius dubenėlius, prikimštus smalingų drož-
lių, kurios gerai švietė. Šitaip paprastai
pakliūva stambūs unguriai. Manoma, kad
neolite pajūryje taip dažnai aptinkami pail-
gi aprūkę moliniai dubenėliai – šviestuvai –
ir čia galėjo tikti.

Ledą pramušdavo *peikenomis* (pav. 56: a).
Archeologai peikenomis dažnai vadina kau-
linius jų antgalius. Pati peikena buvo ilga
lazda susmaugta rankena ir su buožele gale,
o ant jos smailaus galo būdavo dar užmau-
tas tvirtas kaulinis antgalis. Tokia peikena
buvo rasta Šventosios 6-oje gyvenvietėje. O
antgalių žinome iš daugybės paminklų. Jau
ankstyvojo mezolito stovykloje Kundoje, Es-
tijoje, rasta net 70 tokių antgalių, įstrigusių
į dumblą, dažnai nulūžusių. Tiesą sakant,
gana sunku pritvirtinti juos prie medinės pei-
kenos, kad nenusmuktų.

Be žuvų, tie patys žvejai pasigaudavo ir
vandens paukščių – ančių, žąsų, gulbių, lin-
gių ir kt., kurių kaulų irgi randama gyven-
vietėse. Paukščius, kaip dar neseniai laikais,
gaudė tais pačiais tinklais, ištiestais virš van-
dens. Bet galėjo ir iš lanko šaudyti. Tačiau
tai buvo tik proginis užsiėmimas.

ŽVEJAI IŠRANDA IR LUOTUS

Žvejo neįsivaizduojame be *luoto* ar valtės.
Kai žmonės pradėjo žvejoti, ėmė ir luotus
skobti. Vakarų Europos paleolito uolų pieši-
niuose nei luotų, nei irklų dar nėra. Tiesa,
žuvų atvaizdų pasitaiko, bet jie ten, matyt,
turėjo kitą – apeiginę, simbolinę – prasmę,
nes nupiešti kartu su šiaurės elniais. Vargu ar
žuvis valgė. Irklų ir skobtinių luotų visame
Baltijos pajūryje rasta jau nuo mezolito pra-
džios. Olandijoje aptikta luoto dalis datuota
VII, Danijoje – VI tūkstantmečiu pr. Kris-
tų. Daugybę luotų visoje Europoje imta da-
ryti tik neolite. Ir Lietuvoje rasta nemaža
skobtinių luotų gabalų, nors jie paprastai
blogai išlikę, sutrešę, nes išskobti iš minkštų
medžių rūšių (pav. 53). Kraštai kiek gaub-
ti į vidų ir gražiai pastorinti, dugnas apačio-
je apvalus, o galuose paplokštintas. Luoto
nosis pakelta, gal ir papuošta. Kraštuose kar-
tais būna skylių gal atsparnėms pritvirtinti.
Luotai labai įvairaus ilgio, rasta net 10 m.
Šventosios 1B, 4B ir 9-oje gyvenvietėse ras-

ta didelių luotų gabalų, o Šventosios 2B gy-
venvietėje – tik apie 1 m ilgio tokio luoto
modelis (pav. 54), pagal kurį galim įsivaiz-
duoti visą luoto pavidalą. Dar prieš Antrąjį
pasaulinį karą Kelmės vls. Naruišių pelkėje
iškastas greičiausiai šio laikotarpio ir visas
sveikas luotas. Jis 370 cm ilgio ir 60 cm plo-
čio, abiem smailėjančiais galais. Deja, tuo
metu nemokėta tokių radinių konservuoti, ir
mums iš jo beliko sutrupėjusios lentelės ir
V. Vitausko paskelbta fotografija.

Skobtiniai luotai yra vieni dirbinių, kurie
beveik nepakitę išliko nuo atsiradimo iki
XX a. Jie buvo lengvi, manevringi, sakoma,
ypač tikę vandens paukščiams medžioti.
Dar 1937 m. skobtiniu luotu per Nerį ties

Kernave plaukiojo vaikinukas ir net kelei-
vius į kitą pusę kėlė. Stovėdavo luote stačias
ir vikriai yrėsi vienu siauru irklu, tiksliau sa-
kant, naudojosi srove, kuri pernešdavo luotą
per upę.

Luotus daryti, manoma, nustojo ne todėl,
kad jie būtų buvę netikę, bet kad jiems iš-
skobti ir vėliau prižiūrėti reikėjo labai daug
darbo. Luotus užkasdavo į šlapią smėlį, kad
neperdziūtų, nes perdziūvusio ar įsprogusio
beveik neįmanoma pataisyti.

Kur kas daugiau negu luotų rasta *irklių*
(pav. 55), ypač pietinėje Baltijos pakrantė-
je. Ir Lietuvos akmens amžiaus gyvenvietė-
se iki šiol jau surinkta apie 60 medinių irklų
bei jų nuolaužų. Latvijos gyvenvietėse žino-

53 pav. Kas liko iš
luoto prie Šventosios
užtvankos

54 pav. Akmens amžiaus luotas, rekonstruotas pagal modelį iš Šventosios 2B gyvenvietės

55 pav. Atkasamas irklas Šventosios 3B gyvenvietėje (dirba restauratorė B. Pinkevičiūtė)

ma daugiau kaip 40 irklų. Tai trumpi poriniai irkliukai ovaliomis mentelėmis (pav. 56), panašūs į tuos, kuriais iriama guminė valtelė. Pasitaikė ir ilgų smailių irklų kartais net su liežuvio gale, kurie labiau tiko mel-dams praskirti beužankančiame ežere negu irkluoti. Aptikta ir visam kam tinkamų irklų: siaurų, ilgų, bukais galais.

Atsispirti nuo kranto dumblėjančiame ežere buvo skirtos ilgos *kartys* su gale užmau-tais skridiniais (pav. 57), primenančios sli-džių lazdas. Skridiniai neleidavo kartelėms smigti į dumblą. Jos tiko ir žuvims į tinklus baidyti.

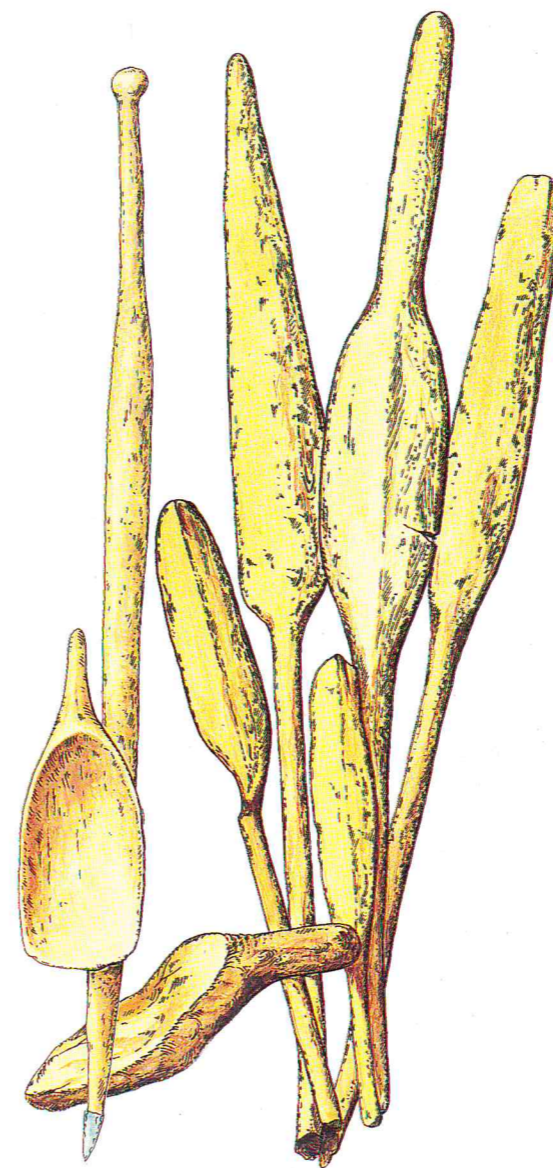
Prie luoto priklauso ir panašūs į dabarti-nius medinis *samtelis* atviru galu vandeniui išpilti (pav. 56).

Luotams įrengdavo ir prieplaukų. Viena tokia buvo ežere prie Šventosios 4B gyven-vietės (pav. 58). Tai trys statmenų kuolų ei-lės, viršuje turbūt sujungtos kartelėmis ar net perskeltomis lentomis, kurias vėliau vanduo nuplukdė. Viena lenta dar gulėjo tarp kuolų įsmigusi į dumblą. Vienoje Danijos ak-mens amžiaus gyvenvietėje aptiktas 0,5 m pločio takelis nuo pat gyvenvietės iki ežero

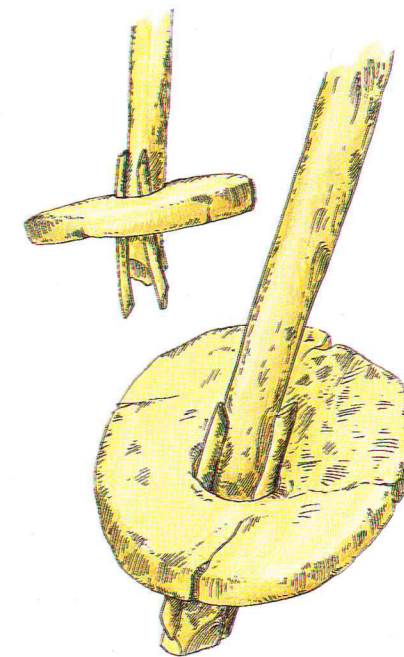

kranto. Krante rastas ir irklas, o iš prieplau-kos likę tik keturi iki 1 m gylio įkalti stulpe-liai luotams pririšti.

Taigi žūklės priemonės, išrastos jau vidu-riniame akmens amžiuje, pažįstamos mums iki šiol, gal tik kiek pasikeitusio pavidalo, ypač medžiagos. Žūklė žmonių gyvenimą pa-darė daug sėšlesnį, tik per tam tikrą sezoną žvejai galėjo nukeliauti prie kitos užtvankos, tačiau vėl grįždavo. Klajokliškas medžioto-jų gyvenimo būdas riboja ir vaikų skaičių šeimoje, nes, gabendama į naują vietą visą šeimos turtą, moteris galėjo nešti tik vieną kūdikį. O sėslių ar pusiau sėslių žvejų gy-ventojų labai pagausėjo.

Žalvario ir ankstyvojo geležies amžiaus gyventojams žūklė buvo tik papildomas, sezoninis maisto šaltinis. *Piliakalniuose* dar

56 pav. Šventosios gyvenviečių peikena, samteliai ir irklai

57 pav. Lazdos su skridiniais galuose. Viena jų per kasinėjimus

58 pav. Šventosios
4B gyvenvietės
prieplaukos kuolai

randama žeberklų iš vamzdinių kaulų, su ilga įtvara (pav. 36: c). Vietoj meškerės kabliukų paprastai vartojo 5–6 cm ilgio kaulines šeiveles su užverta žuvele. Lenktų kaulinių kabliukų pasitaiko retai. Tik pačioje šio laikotarpio pabaigoje atsirado paprastų geležinių kabliukų.

Buvo, žinoma, ir tinklų, tačiau piliakalniuose aptinkama tik jų molinių pasvarėlių.

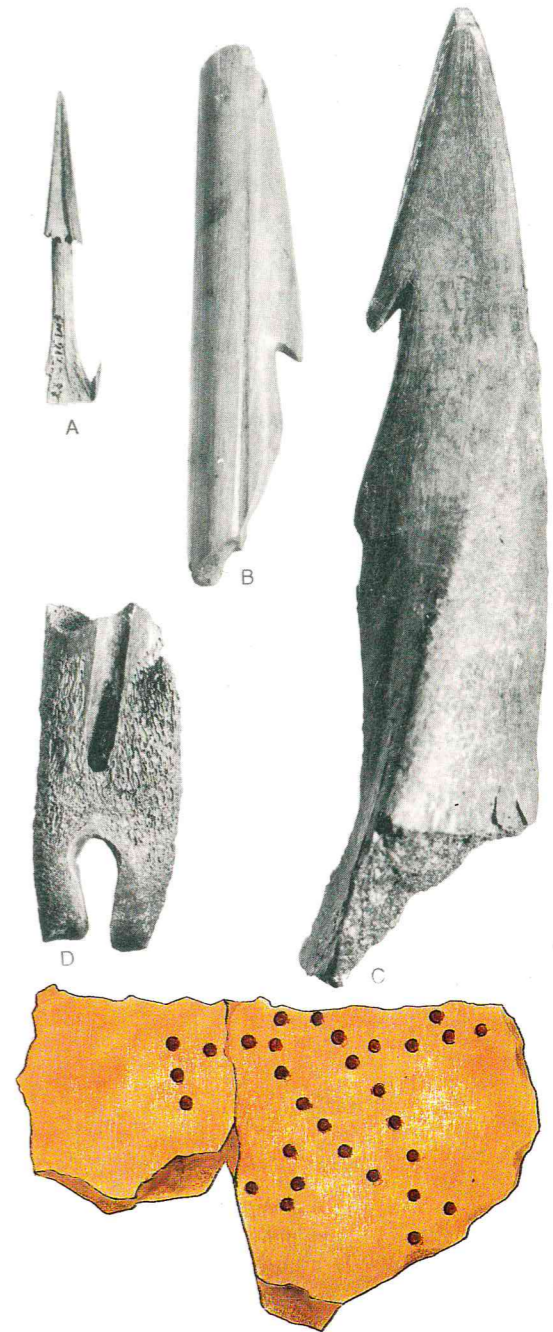
ŽVEJAI MEDŽIOJA RUONIUS

Dabar kalbėti apie ruonių medžioklę Lietuvoje gali atrodyti keista. O štai visai netolimoje Latvijos Kurzemėje, kaip aprašo lat-

vių etnografas A. Šulcas, XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje žvejų sodybose dažnai galėjai matyti padžiautų ruonių kailių. Iš kojėnų siūdavo apavą vaikams, nes ruonių kailis šiltas, tvirtas ir neperšlampamas. Iš odos darė kamanas, užtiesalus. XIX a. pabaigoje Latvijos pajūryje, matyt, dar daug buvo ruonių, nes net laikraščiai rašė, kaip ruoniai kenkia žvejams: sudrasko tinklus ir suėda žuvis, tik galvas palieka. Mūsų etnografams jau nepavyko aptikti ruonių medžioklės pėdsakų, neprisimena jų nė seniausi žvejai. Be to, lietuvių kalboje išlikęs tik vienas ruonio vardas, o kitose kalbose kiekviena ruonių rūšis turi savo liaudišką pavadinimą. Todėl mums tenka vaduotis dirbtiniais, mokslininkų su-

kurtais terminais: grenlandinis, pilkasis, ilgasnukis, trumpasnukis ir kt. ruonis. Tačiau gausūs mūsų šiaurinių kaimynų duomenys visai patikimai padeda Lietuvoje įsivaizduoti akmens amžiaus ruonių medžioklę, kurią buvus rodo daugybė randamų šių žvėrių kaulų. Antai Šventosios 2B gyvenvietėje net keturis penktadalius visų žvėrių kaulų sudarė ruonių kaulai. O tarp jų dažniausiai nulūžę stirksojo žeberklai ruoniams smeigti (pav. 59). Ir Latvijos, ir Estijos pajūrio akmens amžiaus gyvenvietėse didžiąją dalį sudarė ruonių kaulai ir palyginti maža miško žvėrių kaulų. Ant vieno ankstyvojo neolito Nidos puodo šukės radome ir duobutėmis išbadytą ruonio atvaizdą (pav. 60).

XIX a. ruonių medžioklė beveik nesiskyrė nuo akmens amžiaus medžioklės, nebent tik medžiaga, iš kurios darė įrankius. Tačiau, kaip ir akmens amžiuje, svarbiausias medžioklės įrankis buvo žeberklas. Dar mūsų amžiaus pradžioje Latvijos ir Estijos pakrantėse ruonius medžiojo žeberklais ir tinklais, dažniausiai užšalus Rygos įlankai. Nors ruoniai – vandens gyvūnai, tačiau po vandeniui negali išbūti ilgiau kaip 15 minučių. Pro tarpiais jie šildosi įsaulyje ant ledų sangrūdų ir stebi, kad neužsitrauktų properša. Ruoniai laikosi kaimenėmis. Jų laidarus saugo seni ruoniai, išsirikiavę apie 500 m nuo kaimenės. Pirmiausia žmonės stengėsi nudobti sargus, kol dar nespėjo panerti. O tai ženklas ir kitiems ruoniams, kurie irgi tuoj pat

59 pav. Ruoniniai
kauliniai žeberklai
iš Šventosios neolito
gyvenviečių

60 pav. Taip
vaizdavo ruonį
vidurinio neolito
Nidos gyventojai

sušoka į vandenį. Ruonių medžioklės prasidėjo vasaros pabaigoje. Antras medžioklės laikotarpis – vėlyvą rudenį, trečiasis – apie Šv. Kalėdas. Tačiau geriausia medžioklė vasario pabaigoje – kovo pradžioje, nes tuo metu ruonės atsiveda jauniklių, o šių ypač geras ir gražus kailiukas, skanesnė mėsa. Deja, atsiveda tik po vieną ruoniuką. Paprastai ruonė šoka gelbėti mušamo jauniklio ir žūva drauge su juo. Taip ir išnaikino šiuos gyvūnėlius mūsų pajūryje. Medžiojo ir nuo lyčių, ledams einant iš Rygos įlankos. Ir Estijoje, ir Gotlando saloje mažus ruoniukus medžiojo labai paprastai – prislinkę prie jų, lazda mušdavo per nosį, nes tai pati jautriausia vieta. XX a. pradžioje ruonius Rygos įlankoje medždavo tik nedidelėse salelėse, o didžiosiose – nebent sportui ar pramogai.

Dar XIX a. ruonių mėsą ir kailius pagal senuosius papročius, paveldėtus iš akmens amžiaus, dalydavosi lygiomis dalimis. Tokią pat dalį gaudavo net paaugliai padėjėjai. Ruoniams girdint, įrankių niekad nevadino tikraisiais vardais – jų išgalvodavo ir vartojo tik medžiodami. Kad suomių ruoniai nesuprastų, įrankius vadino rusiškais vardais, na,

o rusų ruoniai turėjo nesuprasti suomiškų įrankių pavadinimų. Kokia senove dvelkia šie papročiai!

Etnografų pastabos, nors ir vėlyvos, padeda susidaryti gana aiškų vaizdą, kaip Lietuvoje medžiojo ruonius.

Daug gali paaiškinti ir Karelijos uolų raižiniai – petroglifai, išlikę kaip tik iš to paties akmens amžiaus laikų. Panašių ruonių medžioklės scenų yra ir uolų raižiniuose prie Baltosios jūros. Tyrinėdamas petroglifus, daug pasidarbavo Karelijos archeologas J. Savatejevas. Jis pastebėjo, kad šiuose raižiniuose retai vaizduojamos žuvys ar žūklės scenos ir labai dažnai – ruonių medžioklė. Matyt, Karelijos akmens amžiaus gyventojams ji buvo labai svarbi. Ypač išraiškingi Zalavrugos raižiniai. Juose vaizduojama ruonių medžioklė iš luoto. Šiuose raižiniuose priskaičiuota net 450 kartų pavaizduoti luotai. Juose būna kartais vienas medžiotojas, bet labai dažnai – keletas, net keliolika. Įspūdingiausioje Zalavrugos scenoje luote stovi net 12 žvejų (pav. 61). Visi iškėlę žeberklus, o pirmasis jau nudūręs žvėrį. Beje, 12-kos žmonių skobtinis luotas nepakeltų. Čia pavaizduo-

ti, aišku, ne žmonės, o mitinės būtybės, tačiau raižiniai atspindėjo tikrą, žinoma, suidealintą, žmonių gyvenimą. Pati ruonių medžioklė iš luotų, be abejo, tikra. Tad reiktų manyti, jog to paties laikotarpio Lietuvos ruonių medžiotojai, turėję skobtinių luotų, plaukiojo jais ir jūrų pakraščiais.

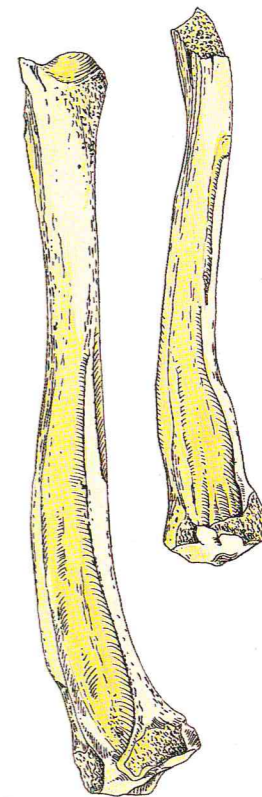
Įdomi kai kurių archeologų mintis, kad žmonės pradėjo medžioti ruonius vandenyje, jau turėdami patirtį medžioti per upes besikeliančius šiaurės elnius. Matyt, ruonių medžioklė Pabaltijy – labai senas verslas. Pasibaigus ledynmečiui ir atšilus vandenims, Baltijos jūroje atsirado labai daug planktono – maisto jūros žvėrimis. Privisus žvėrių, imta juos medžioti. Ir medžioklės įrankiai – žeberklai – buvo tie patys, kuriais medžiojo per upes besikeliančius šiaurės elnius. Manoma, kad ant kai kurių šiaurės elniams skirtų žeberklų pasitaikantis kriputės ornamentas kaip tik galėjo reikšti vandenį.

Ruonius Lietuvoje pradėta medžioti tikriausiai jau mezolite, tačiau tikslios datos negalim nustatyti, nes šio laikotarpio gyvenvietės Lietuvos pajūryje, beje, kaip ir visoje pietinėje Baltijos pakrantėje, slūgso po storu smėlio sluoksniu, ir tik atsitiktinai gali pavykti kurią aptikti. Tačiau ruonius medžiojo ne tik žvejai. Net tada, kai žmonės jau ėmė auginti javus ir gyvulius, ruonių medžioklė buvo labai svarbi, nes vertinga jų mėsa, taukai ir kailis. Visose Pamarų kultūros vėlyvojo neolito žemdirbių gyvenvietėse rasta

galybė ruonių kaulų – daugiausia grenlandinių, mažiau pilkųjų, pasitaikė ir jūros kailių, net delfinų.

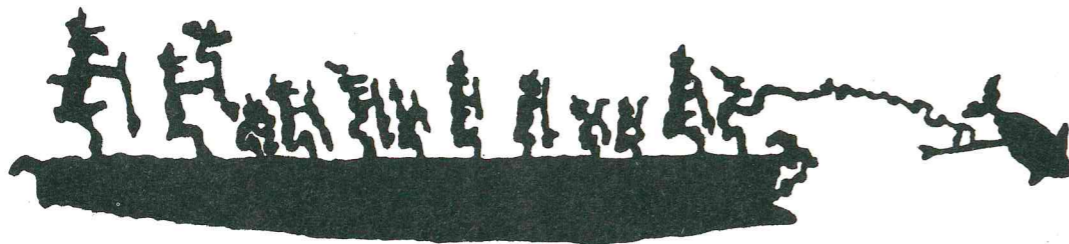
Kaip vėliau – žalvario ir ankstyvajame geležies amžiuje – medžiojo ruonius, nežinome. Drėgnėjant klimatui ir užakus pajūrio ežerėliams, žmonės patraukė į šalies gilumą. Galima tik spėlioti, ar jie grįždavo į pajūrį pamedžioti ruonius.

Galbūt Lietuvoj ruonius, ypač mažuosius, gaudė ir tinklais, nes rasta jų su 12 cm pločio akimis. Gal ir tarp ledų paslėptą ruonių-

62 pav. Kailių gremžtai iš ruonių galūnių kaulų, rasti Šventosios gyvenvietėse

61 pav. Akmens amžiaus Zalavrugos (Karelija) uolų raižinys – ruonių medžioklė

ką su šunimis radę, kaip darydavo dar XIX a. Suomijos medžiotojai, sugaudavo ir pririšdavo jam žeberklą. Į pagalbos riksmą atskubėjusi ruonė pakibdavo ant to žeberklo, ir abu žūdavo. Galbūt ir taip. Bet greičiausiai, kaip pasakoja Zalavrugos uolų raižiniai, žeberklais medžiojo keli vyrai iš luoto.

Visose pajūrio gyvenvietėse rasta nemaža ruoninių žeberklų. Jie gana įvairūs, tačiau visi stambūs, o svarbiausia, įsmigę į žvėrį, atsiskiria nuo koto. Kaip matyti iš uolų raižinių, medžiotojo rankoje lieka kotas ir ilga virvė, už kurios, nuvarginęs žvėrį, medžiotojas ištraukia jį į krantą. Akmens amžiaus žeberklai būna kauliniai, su viena ar tik keliomis užbarzdomis, o pagrindas su skylute arba maža užbarzdėle virvelei pririšti. Dalis tokio žeberklo net su virvele skylutėje rasta išmesta, matyt, kartu su ruonių kaulais. Jū-

Artojai

76

ros žvėrių medžioklei ypač tiko sukamasis žeberklas (pav. 59: d). Tai labai įdomus įrankis, vartotas visoje Šiaurėje: prie Beringo jūros bei sąsiaurio, Ledjūrio pakrantėje, Japonijos salose, net Amerikos indėnų, irokėzų ir kt. Sukamieji žeberklai trumpi, buku pagrindu, vidury su skylute virvutei, kuri jį jungia su kotu. Apatinėje žeberklo dalyje yra lizdas, į kurį įsikiša nusmailintas koto galas arba dažniau – tarpinis strypelis. Dėl įstrižai nupjauto pagrindo toks žeberklas, įsmigęs į žvėrelio kūną ir įsitempus virvutei, nušoka nuo tarpinio strypelio, pasisuka statmenai ir laikosi įsmigęs.

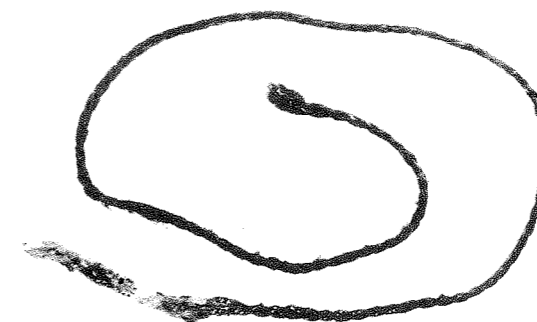
Ruoniai buvo visapusiškai naudingi. Jų riebi mėsa tiko maistui. Taukais žmonės pasišviesdavo, ypač tvirti ir šilti ruonių kailiai, kuriems išgrandyti darė specialius gremžtus iš ruonių galūnių kaulų (pav. 62).

ŽVEJAI PRADEDA ARTI

Žvejui pradėti arti žemę – ne tas pats, kas medžiotojui imti žvejoti. Ėmus dirbti žemę, turėjo pakisti ne tik apsirūpinimo maistu būdas, bet ir visa ūkinė bei socialinė sistema. Todėl dar ne taip seniai archeologai kalbėjo apie „neolito revoliuciją“. Tačiau jokios revoliucijos nebuvo – žemės ūkis labai pamažu įsitvirtino visur. Net ten, kur jau pradėta žemę kapstyti kapliais, labai greit imta ją arti, nes tai turėjo pakeisti ir darbo pasidali-

jimą šeimoje, ir šeimos santvarką. Žmonės buvo pripratę, kad augaliniu maistu, rankindama gamtos gėrybes, šeimą turi aprūpinti moteris, o dabar teko į darbą įjungti ir vyrą. Su žemės ūkiu į giminę atėjo ne tik nauja ekonomika, bet ir įvairių socialinių, ideologinių, apeiginių, religinių ir kt. pasikeitimų. Sunku apibrėžti vieną būdą, kaip ir kodėl iš medžioklės ir žūklės pereita į žemdirbystę. Yra sukurta įvairių teorijų. Seniau buvo manyta ir dabar dar parašoma, kad, sumažėjus žvėrių ir žuvų, nebeliko kas darą, ir žmonės pradėję auginti javus. Labai jau neįtikėtini tokie spėjimai. Pirmiausia, pradedant auginti javus ir laikyti naminius gyvulius, maisto netrūko.

Žemės ūkio *pradžios* ieškoma Artimuosiuose Rytuose. O Europoje jis prasidėjo Graikijoje prieš 6500 m. pr. Kr. Senosios Europos kultūroje. Į Šiaurę plito labai iš lėto. Vidurio Europos šiaurę, t. y. Škotiją, Skandinaviją, o kartu ir Lietuvą, žemdirbystė pasiekė tik apie 3500 m. pr. Kristų. Galime

apskaičiuoti, kad per vieną žmonių kartą ji pasislinko 5 – 10 km. Beje, žemdirbystė pati neateina, turi atsirasti ir žmonių, pratusių dirbti žemę. Taigi judėjimas buvo nedidelis, ir pasikeitimai visai nestaigūs.

PIRMIEJI JAVAI

Apie žemės ūkį Lietuvoje sprendžiame iš radinių – gyvenvietėse išlikusių *sėkly*, jų atspaudų lipdomo puodo sienelėje, netyčia ar net tyčia į molį įminkytų grūdų, kurių jau XIX a. tyrinėtojai pastebėjo Kuršių nerijos akmenis amžiaus gyvenviečių šukėse. O pirmųjų sveikų grūdų aptikta vėl Šventosios vidurinio neolito gyvenvietėse. Beveik visose rasta kanapių sėkly, o Šventosios 23-oje gyvenvietėje – net ir kanapinė virvelė (pav. 63). Ji buvo daug tvirtesnė už tuo metu mums jau gerai pažįstamus liepos karnos siūlus. Matyt, rūpintasi augalu, kuris galėtų pakeisti liepos karną.

Kanapės kilusios iš Tolimųjų Rytų. Kinijoje tai buvo vienintelis pluoštas, iš kurio verpė siūlus dar prieš medvilnę ir šilką. Tačiau Kinijoje ir Indijoje tai buvo ir narkotinis augalas. Indijoje per šventes gerdavo svainamąjį jo lapų gėrimą. Kanapės ir vardas sanskritiškas. Iš Kinijos ir Indijos per Vakarų Aziją kanapės pateko į Europą ir Afriką. Herodotas rašė, kad V a. pr. Kr. skitai prie Juodosios jūros jau gerai pažinojo kanapes.

63 pav. Ankstyviausia kanapinė virvelė iš Šventosios 23-os vidurinio neolito gyvenvietės

77

Ne tik vartojo jų aliejų, verpė pluoštą, bet ir svaiginosi. Įmesdavo į ugnį augalų ir kvėpuodavo tais dūmais. Tačiau Europos vidutinio klimato zonoje kanapes tikrai verpė au-deklams ir virvėms. Lietuva labai ilgai buvo labiausiai į vakarus nutolusi šalis, kurioje augino ir verpė kanapes. Dar toliau jos paplito tik viduramžiais. Nebuvo jų ir Pietų Europoje – jų nepažinojo nė graikai.

Visa Vakarų ir Pietų Europa neolite jau augino *linus*. Jų nereikėjo iš toli gabantis, nes laukiniai linai auga Viduržemio pajūryje. Egipte pirmųjų linų žinoma iš XII dinastijos laikų, t. y. 2400–2000 m. pr. Kristų. Jie daug storesni už europinius. Manoma, kad į Šveicariją linų pateko jau seniai sukultūrintų iš Vidurio Europos, o į Skandinaviją – tik po Kristaus. Vidurio Europoje juos pažįsta visi indoeuropiečiai. Tai buvo labai gerbiamas augalas, patekęs į liaudies kūrybą ir mitus. Kai kurios tautos linus vadina taip: graikai – linon, lotynai – linum, senovės slavai – linhao, senovės germanai – lin.

Tai būdingas lydimų augalas. Gal todėl į Lietuvą linai atėjo vėlai ir akmens amžiuje dar retai aptinkami, nes to meto dirvos buvo užliejamose pievose. Tik vėliau, įsigalėjus lydimams, paplito ir linai.

Beje, jie buvo dvejopi: Rytuose trumpapluoščiai ir auginami sėmenims, o Šiaurėje ir Vakaruose ilgapluoščiai – verpalams.

64 pav. Šerytės varpa

Vėlyvojo neolito Lietuvos gyvenvietėse pasitaikė rasti nemaža dabar jau nevartojamo pluoštinio augalo – *dedėšvos* (malvos) – sėklų. Malvų yra įvairiausių rūšių, jos paplitusios ne tik Europoje, bet ir Afrikoje. Viena rūšis net vadinama vilnamedžiu. Tad, matyt, pirmieji kultūriniai augalai buvo techniniai, tie, kurie turėjo pakeisti jau pernelyg beatodairiškai vartotą liepos karną.

O iš valgomųjų javų pačios pirmosios buvo *soros*. Jų yra įvairių rūšių. Nuo seniausių laikų soras augino Kinijoje, Vidurinėje Azijoje ir šiaurės Indijoje. Europą pasiekė IV–III tūkstantmetyje pr. Kr., tačiau aplenkė Egiptą ir Babiloniją. Lietuvoje, Šventosios 6-oje gyvenvietėje, kartu su pirmaisiais arklais rasta gana daug vienos sorų rūšies – itališkų šeryčių – sėklų. Dabar šerytės, matyt, anų, kultūrinių, palikuonės, paplitusios kaip piktžolės. Tačiau, kaip matyti iš senųjų šaltinių, jos buvo vienos svarbiausių javų slavų žemėse. Lietuvoje jau seniai užmirštos, tačiau XX a. pradžioje jas dar augino kai kur vidurio Lenkijoje, Polesėje, Baltarusijoje. Tai viena iš nereikliausių, sausrą ir karštį pakeliančių kultūrų (pav. 64).

Tose pačiose gyvenvietėse rasta ir dvieilių *kviečiukų* grūdų bei jų atspaudų puodų šukėse. Seniausi kviečiai žinomi iš Vakarų Azijos, Irako ir Egipto, kur augo IV–III tūkstantmetyje pr. Kristų. Iš čia per Ukrainą plito į Vakarus ir Šiaurę. Kviečiukų buvo bent keturių rūšių, tačiau akmens amžiuje dau-

giausia sėjo dvieilius. Tikrai žalvario amžiuje juos išstūmė kitos kviečių rūšys.

Ankstyvi javai buvo ir *miežiai*. Jų tėvynė – taip pat nuo Vakarų Azijos iki Kinijos. Egipte miežių jau augino V–IV, Ukrainoje – IV–III tūkstantmetyje pr. Kristų. Lietuvoje ir Latvijoje turime radinių tik iš vėlyvojo neolito ir žalvario amžiaus, tačiau miežių turėjo atsirasti anksčiau – su pirmaisiais javais.

Visi kiti javai pradėti sėti vėliau. *Rugiai* taip pat, matyt, atėjo iš Vakarų Azijos per Kaukazą ir prigijo prastose žemėse, kurios netiko kviečiams. Vidurio Europoje juos augino jau vėlyvajame neolite, tačiau baltai ėmė sėti tik klimatui ryškiau pablogėjus ankstyvajame geležies amžiuje. Manoma, kad germanai rugius bus perėmę iš slavų ir baltų drauge su vardu.

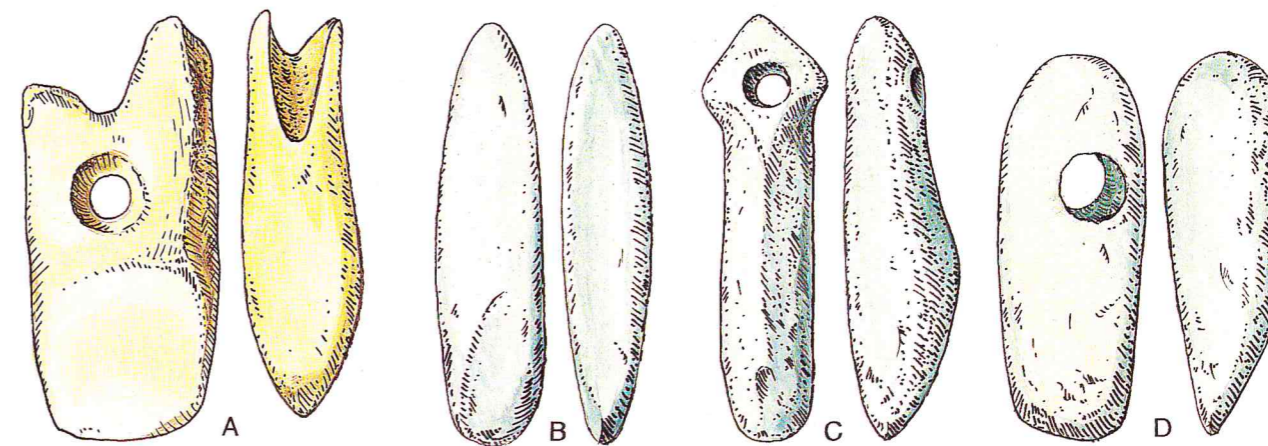
Tiktai *avižos*, atrodo, buvo kilusios iš kitur. Egipte, Asirijoje, Babilone jų nežinojo. Avižų vardo nėra nei sanskrito, nei indų kal-

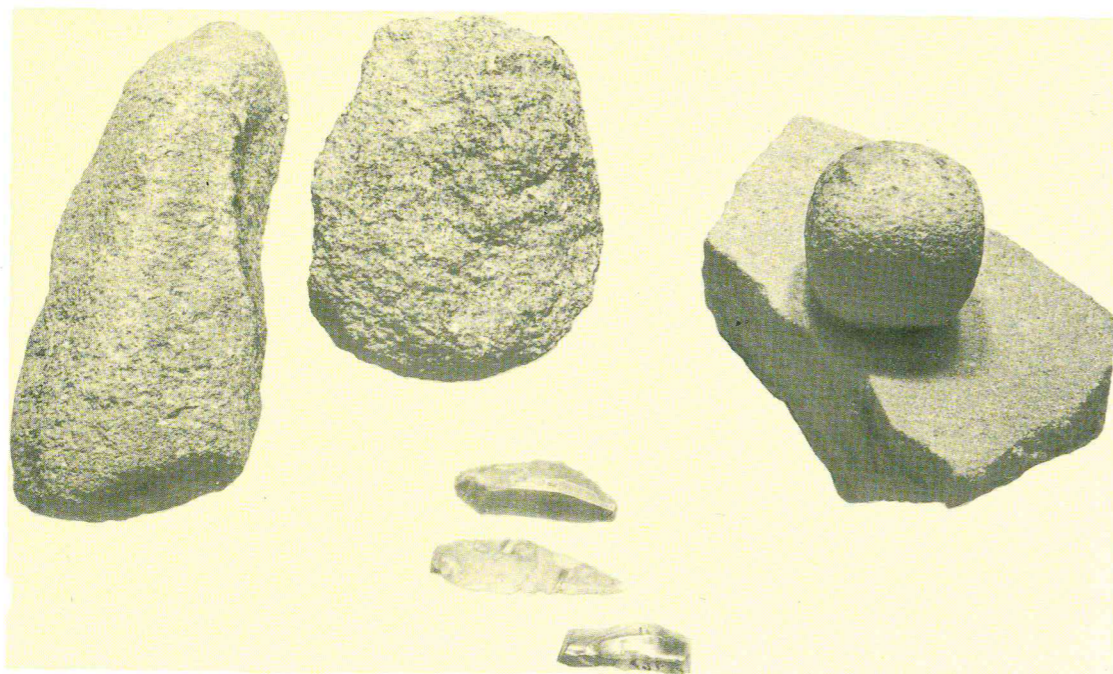
bose. Seniausių radinių Europoje žinoma iš Šveicarijos akmens amžiaus sijinių pastatų. Iš čia avižos paplito į Šiaurę.

KAPLYS IR ARKLAS

Kaip žmonės dirbo žemę? Visi, be abejo, matė muziejuose saugomus dailius akmeninius *kaplius* ir kartais net stebėjosi, kaip kruopščiai jie nugludinti. Net senieji archeologai ne kartą buvo suabejoję, ar gyvatgalviais kapliais (pav. 65: c) kas dirbo žemę. Net spėliojo, gal tai buvę ginklai. Tačiau pastutiniu metu mikroskopu aiškiai pastebėta žemės dirbimo žymių. O nuodugniau ėmus tyrinėti akmens amžiaus gyvenvietes, pasipylė daugybė labai prastų daugiau ar mažiau aptašytų akmeninių kaplių (pav. 66). Kodėl taip smarkiai jie skiriasi? Greičiausiai šie prasti gyvenviečių radiniai ir buvo tik-

65 pav. Raginis kaplys (a) ir įvairūs akmeniniai kapliai: apvalinis (kaplys) (b), gyvatgalvis (kaplys) (c), keturkampis (d)

66 pav. Nidos žemės darbo įrankių rinkinys

rieji darbo įrankiai – negerbiamo moterų darbo įrankiai. O gražieji gal buvo ypatingi – šventiniai? Juk pirmoji vaga visur buvo laikoma šventu darbu, juo labiau žemdirbystės pradžioje. Ar tie gražieji kapliai nebuvo tam skirti?

Įvairiose šalyse ilgai išliko trijų pirmųjų apeiginių vagų (nors jau arklų išartų) paprotys. Antai Kinijos imperatorius iki pat 1911 m. šventajame lauke ardavo tris vagas skersai ir išilgai ir aukodavo. Indijoje taip pat karalius pats su didikais išardavo tris pirmąsias vagas. „Iliadoje“ irgi minimos trys apeiginės vagos.

Tačiau aišku, kad kapliu nedaug nudirbsi. Jau akmens amžiuje visai Europai buvo

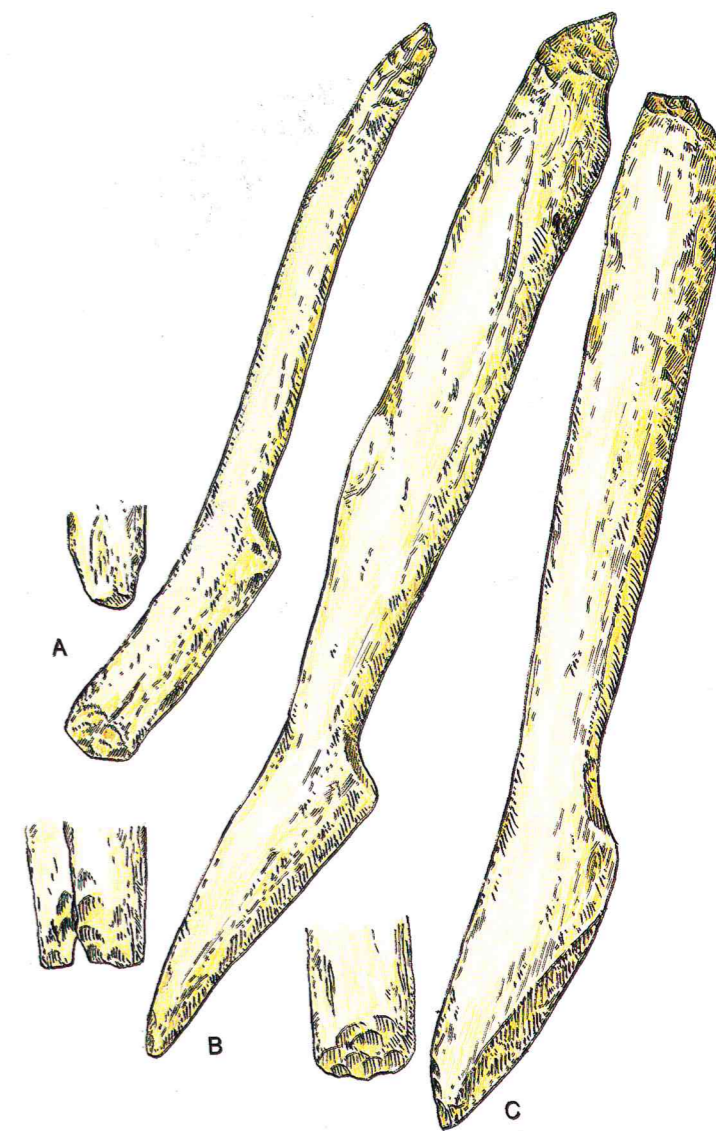
pažįstamas ir *arklas*. Žodžiai „arimas“, „arklas“ yra labai seni indoeuropietiški, jų pirmąsias pavidalą atpažįstame lietuviškame žodyje „ardyti“. Taigi:

slaviškai – ardlo, radlo, ralo,
graikiškai – arotron,
itališkai – aratro,
ispaniškai – arado,
angliškai – are,
vokiškai – art, arl,
gališkai – aradar,
prancūziškai – araire.

Tik dabartinio arklio pavadinimo jis labai tolimas giminaitis, nes labai vėlai mūsų kumelės, ašvienis tą vardą perėmė iš jaučio. Pirmasis arklas – žmogaus stumiamas bei trau-

kiamas įrankis. Toks ir buvo 1911 m. vidurio Švedijoje, Svarvarbu pelkėje, rastasis. Tai 185 cm ilgio natūraliai gaubta ažuolo šaka su nudailinta patogia rankenėle ir išplotais 7 cm pločio ašmenimis. Laimei, jis buvo ažuolinis – labai kietos medienos, kuri ir džiūdama nesunyksta. Taip jis ilgą laiką ir gulėjo pas radėją. Tik 1924 m. apie jį sužinojo Upsalos universiteto muziejaus darbuotojas H. Larsenas. Nuvyko į vietą, išklausinėjo radėją, ištyrė ir nustatė, kad tai vėlyvojo neolito ar žalvario amžiaus pradžios arklas. Jis turėjo būti stumiamas, o už vieno šakos linkio galėjo būti pririšta virvė ar diržas, už kurio kitas žmogus dar traukė. Buvo gerai matyti, kad arklas aptašytas siauraašmeniu akmeniniu kirvuku. Panašių muziejuose labai reta, nes daug jų galėjo sunykti taip ir neatpažinti, neįvertinti. Tai buvo toks arklas, kokį ir tikėjomės pamatyti Lietuvoje, tose gyvenvietėse, kuriose radome sėklų.

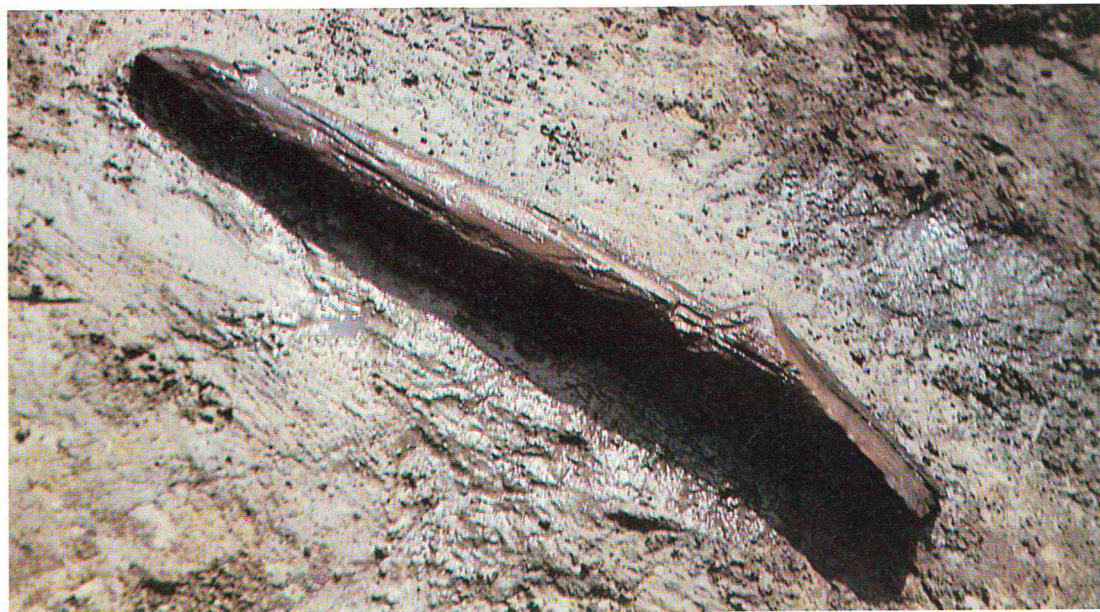
Ir tikrai 1984 m. Šventosios 6-oje gyvenvietėje tarp suvirtusių ir vandens suplautų karčių ekspedicijos dalyvė archeologė O. Baugušienė pastebėjo ir medžio dirbinį, geriau išlikusį negu kiti šalia gulėję, nes, kaip vėliau paaiškėjo, jis buvo padarytas iš uosio – tvirto medžio, retai vartojamo paprastiems darbams (pav. 67). Arklas buvo 64 cm ilgio, vienas galas plokščias lyg kaplio, o kitas apvalus, kad būtų patogiau laikyti rankoje. O nugarėlė dar su užkarta kojai atremti, reguliuojant vagos gylį. Nugarėlėje netoli vir-

šūnės buvo matyti įsirežusios virvės ar diržo pėdsakai (pav. 67: b). Tikriausiai vienas žmogus jį stūmė, o kitas už to diržo traukė. Tada tyrinėjimų dienoraštyje įrašėme, kad

67 pav. Šventosios 6-os gyvenvietės rankiniai arklai (a,b,c)

67 (d) pav.
Šventosios 6-os
gyvenvietės arklas
per tyrinėjimus

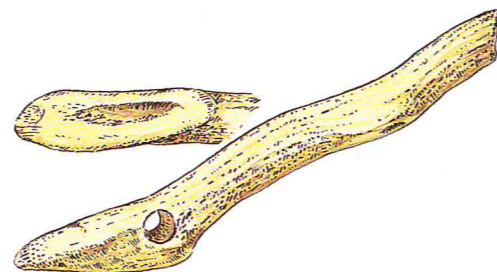

rastas „į arklą panašus medinis dirbinys“. Tačiau kai kitąmet radome dar tris panašius (pav. 67: a, c), galutinai įsitikinome, kad tai pirmieji arklai. Jie buvo skirtingi, iš gero medžio. Ir visi datuoti III tūkstantmečio pr. Kr. pirmąja puse. Taigi Lietuvoje pradėta arti tuo pačiu metu kaip ir visoje Vidurio ir Šiaurės Europoje. Tokių paprastų rankinių arklų iš kieto kalnų klevo aptikta ir Šveicarijos neolito gyvenvietėse. Matyt, dar ilgai vartojo tokius rankinius arklus. Galbūt vėliau jie buvo tik apeiginiai, kaip senovės palikimas. Pavyzdžiui, Lenkijoje ankstyvojo geležies amžiaus Biskupyno gyvenvietėje irgi rastas toks arklas, tačiau jis pušinis, padarytas gana negrabiai, siaurais ašmenimis, bet su patogią gražia buožele apdailinta rankena.

68 pav. Raginis
arklas iš Cedmaro
(Karaliaučiaus
srityje)

82

Lietuvoje galėjo būti panašių ir raginių arklų, nes vienas toks beveik prieš šimtą metų aptiktas Karaliaučiaus srities Cedmaro (dabar Sierovo) durpyne (pav. 68). Jis kiek kitoks – su skylute galvoje. Į skylutę įstatydavo kaištelį, kuriuo vietoj užkartos galima koja reguliuoti vagos gylį. Visai artimas jam saugomas Stokholmo istorijos muziejuje. Panašių rasta ir Bulgarijoje.

JAUTIS TARNAUJA ŽMOGUI

Įkinkius jaučius, nebuvo nieko paprasčiau, kaip tokio rankinio arklo diržo vietoje pritvirtinus medinį gražulą, prijungti jį prie jaučių jungo. Matyt, taip ir padaryta. Ir vidurio Švedijos, ir Italijos (Ligūrijos) uolų raižiniuose dažnai vaizduojami kaip tik paprasti arklai.

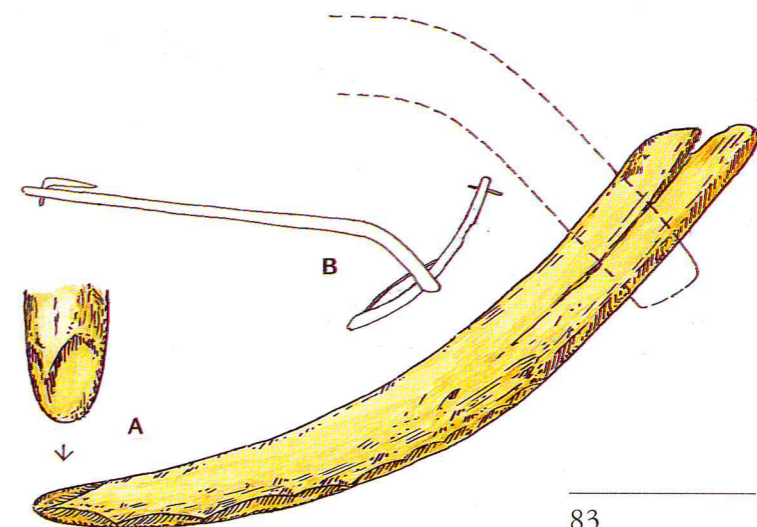
Tokio arklo išara 1994 m. rasta ir Šventosios 4A gyvenvietėje. Tiesą sakant, buvo išlikusi tik 52 cm ilgio dalis (pav. 69: a). Išara padaryta beveik iš 6 cm storio kiek lenktos medžio šakos, plokščiais apie 5 cm pločio ašmenimis, apatinė pusė smulkiai apdrožta. Kotas keturkampis, kad nesisukiotų įstatytas į gražulą. Tačiau jo galas ties gražulu buvo nulūžęs ir supleišėjęs.

Tokių akmens ir žalvario amžiaus arklų aptikta ne viename Danijos durpyne. Seniausias ir vienas geriausiai išlikusių, rastas 1884 m., yra Diostrupo arklas (pav. 69: b). Durpyne atsitiktinai jį rado jaunuolis ir sudėstė, nes buvo sutrupėjęs. Dabar arklas puošia Kopenhagos Nacionalinio muziejaus ekspoziciją. Netrukus ir kitur aptikta panašių gerai išlikusių medinių akmens ir žalvario amžiaus arklų. Lenkta išara, panaši į rankinį arklą, buvo įstatyta į gražulo angą ir dar sutvirtinta į kitą pusę išriestu pleištu. Toks arklas vadinamas lankiniu. Nors kilęs iš paprasto rankinio arklo, tačiau jį gerokai pranokęs ir sudėtingesnis. Rankena labai žema,

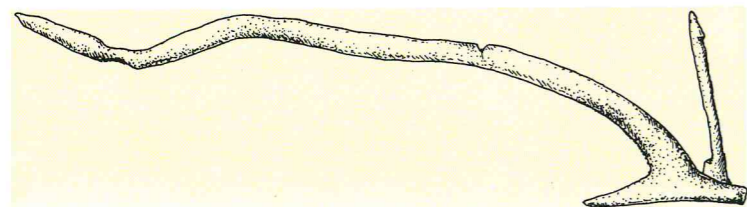
vos 75 cm aukščio nuo žemės, tad žmogus turėjo dirbti susilenkęs. Taip buvo įpratę dirbti su kapliu ir rankiniu arklu. Kaip dažnai net iki šiol žmogus nesistengia sau pagelbėti, niekaip negali atsisakyti kokio seno, nors ir nepatogaus, bet įprasto darbo būdo.

Uolų raižiniuose dažnai vaizduojamas ir kito tipo arklas – kablinitis. Jis greičiausiai išriedėjo iš kaplio, kurio pailgintą rankeną paverė gražulu. Kablinį arklą darė iš lenktos šakos, paverčiamos gražulu, ir liemens dalies – pado, į kurią įstatoma rankena. Ant gana ilgo pado, kad arklas geriau smigtų, galėjo atsistoti ir artojas. Abu šiuos arklus vartojo drauge, tačiau, matyt, netrukus kaip paprastesnis ir turbūt efektyvesnis įsigalėjo kablinitis ir užgožė lankinį. Artimiausioje kaimynystėje toks kablinitis arklas 1963 m. rastas Baltarusijoje (pav. 70), pelkėje prie Pri-

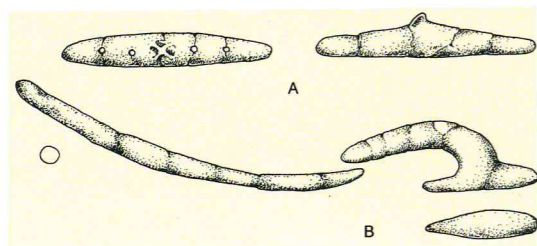
69 pav. Šventosios
4A gyvenvietės
lankinio arklo
išara (a) šalia
Diostrupo (Danija)
arklo (b)

83

70 pav. Akmens amžiaus kablinis arklas iš Baltarusijos Polesės

71 pav. Moliniai arimo įrankių modeliai iš Bielsko (Ukrainoje)

72 pav. Kablinis arklas, nupieštas ant graikų vazos

petės intako Lanės. Jis buvo 260 cm ilgio, ažuolinis, 59 cm ilgio padu, tik be rankenos. Vienas įdomiausių arklų rastas pelkėje prie Desnos upės, Sergejevsko k., Briansko raj. Jis 116 cm ilgio, padas – 53,5 cm. Pade buvo išlikusi keturkampė skylė rankenai įstatyti. Tokių panašių arklų, paprastai daromų iš tvirtų medžių – uosio, ažuolo, kalnų klevo – rasta ne vienoje akmenis ir žalvario amžiaus Europos gyvenvietėje. Tokį kablinį arklą vaizduoja mažiukas molinis modelis, rastas 1981 m. Bielske, Poltavos srityje (pav. 71: b).

Tokius pat arklus aprašė ir graikų poetas Heziodas, gyvenęs VIII–VII a. pr. Kr., taigi mūsų žalvario amžiuje, poemoje „Darbai ir dienos“. Jis taip pat minėjo dvejopus arklus. Pagal jo aprašymą, vienų gražulas ir išara padaryta iš vienos riestos šakos, o kitų, neradus tinkamai išaugusio medžio, – iš kelių

dalių. Artojas pats susiieškodavęs reikalingą medį ir pasidirbdavęs arklą, kalvis tik noragą pritaisydavęs. Pagal Heziodą arklas tik rausia dirvą, todėl reikėjo arti skersai ir išilgai. Arklų ir arimo scenų būna pavaizduotų ir graikų vazų piešiniuose (pav. 72).

Nėra jokios abejonės, kad ankstyvuoju metalų laikotarpiu Lietuvoje arė jaučiais, bet apie metalinius noragus artojai negalėjo nė svajoti, nors Pietų Europoje tuo metu jų jau buvo. Tik akmeninių noragų niekad nebuvo, nors ir norėtume taip įsivaizduoti.

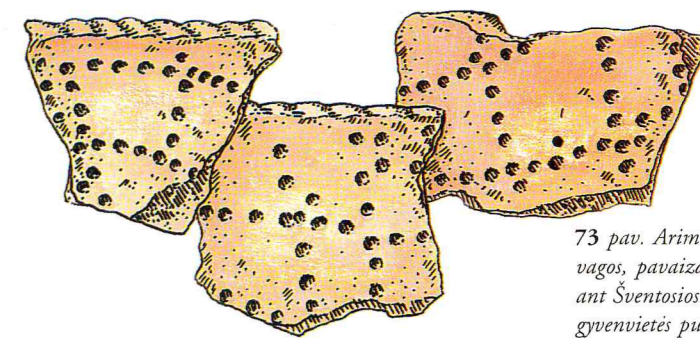
O Heziodo minėtų susikertančių *arklo vagų* aptinkama daug kur. Jų žinoma iš Latvijos, Lenkijos, Danijos ir kt. Tokių žymių išlieka arba tam tikroje kietoje dirvoje, arba jas dengia koks pilkapis. Vagos turėjo būti gana gilios, nes išlikę pėdsakai dar siekia 3–5 cm. Tokių susikertančių vagų atvaizdų dažnai pasitaiko Prancūzijos uolų raižiniuose. Ir Šventosios 6-os gyvenvietės puodų ornamentikoje atsiradę rombai (pav. 73), aišku, vaizdavo susikertančias arimo vagas.

Tad nėra abejonės, kad jau neolito pabaigoje ir žalvario amžiuje ir Lietuvoje baigėsi varganas arimas rankiniais arklais ir buvo įkinkyti jaučiai. Pats jaučio vardas kilęs iš žodžio *jauti*, t. y. pririšti, kinkyti.

Tai patvirtina ir 1992 m. toje pačioje Šventosios 4A gyvenvietėje rastas medinis *jaučių jungo* modelis (pav. 74: a). Jis mažiukas, tik apie 60 cm ilgio, tačiau juo reikšmingesnis: jeigu prireikė pasigaminti modelį, aišku, au-

kojimo tikslams, tai pats jungas jau tvirtai turėjo būti įaugęs į buitį. Archeologinėje medžiagoje jungas yra nepaprastai retas radinys, nes sulūžęs suvartojamas kaip mediena. Modelis padarytas labai dailiai, gludintas, ant abiejų jaučių galvų gulėję lankai gražiai išlenkti, galai ploni, nulenkti, paplatinti ir įkirpti, matyt, kad neslankiotų virvė, turėjusi eiti gyvuliui po kaklu.

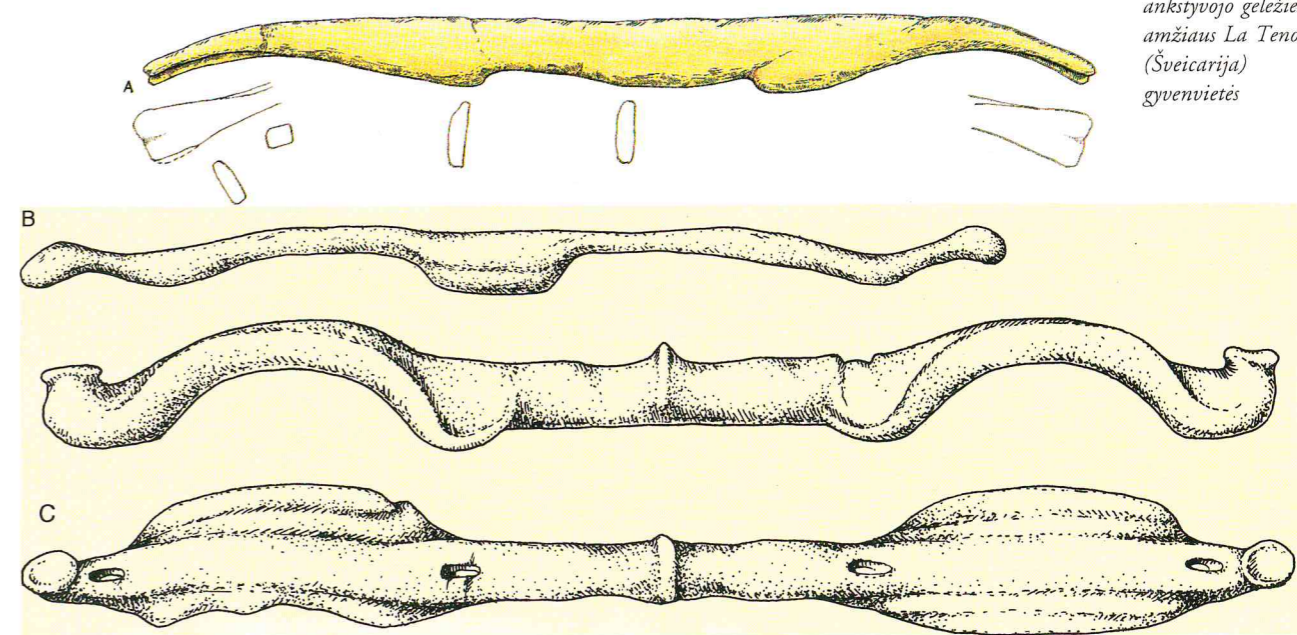
Tikrų to meto jaučių jungų aptikta labai maža. Seniausias ir žinomiausias – iš Šveicarijos, 1882 m. aptiktas Finelco (Vinelz) gyvenvietėje (pav. 74: b) drauge su kitais vėlyvojo akmenis amžiaus radiniais, pagamintas iš kalnų klevo. Rastas sveikas, ir jį nupirko Berno istorijos muziejus. Tais laikais nemokėta medžių konservuoti, tad jungas ėmė

73 pav. Arimo vagos, pavaizduotos ant Šventosios 6-os gyvenvietės puodų

trupėti, nors kalnų klevo mediena yra tvirta ir tanki, net ir džiūdama nelabai traukiasi. Dabar išlikę tik pavienių šio jungo gabalų. Šiaip taip per vėlai konservuoti, jie saugomi muziejaus fonduose. Laimei, buvo padaryta dar sveiko jungo nuotrauka, o pamačius, kad greit gali nieko nelikti iš tokio reto radinio, pagal nuotrauką ir išlikusias dalis padaryta

74 pav. Jaučių jungai: (a) jaučių jungo modelis iš Šventosios 4A vėlyvojo neolito gyvenvietės, (b) jaučių jungas iš vėlyvojo neolito Finelco (Šveicarija) gyvenvietės, (c) jaučių jungas iš ankstyvojo geležies amžiaus La Teno (Šveicarija) gyvenvietės

medinė kopija, kuri dabar saugoma muziejuje šalia originalo liekanų. Jungas buvo 142 cm ilgio, padarytas iš medžio kamieno, su dviem lankais, tarpinė jų dalis dar su rumbu, į kurį, matyt, turėjo remtis ielaktis-gražulas. Galai atriesti. Reiktų manyti, kad gražulą diržais pririšdavo prie tarpinės, o jungą irgi diržais tvirtino prie jaučio ragų. Kopijoje 6 vietose aiškiai matyti įveržimai, nors originale jie jau beveik išnykę.

Kiti Šveicarijoje rasti jaučių jungai jau ankstyvojo geležies amžiaus – 200–120 m. pr. Kristų. Ypač dailūs buvo labai gerai išlikę du, aptikti drauge su daugybe kitų dirbinių – ietigalių mediniais kotais, mediniu skydu su antskydžiais, peilių ir kirvių mediniais kotais, medinių indų ir kt. – La Teno (La Tène) vietovėje, tyrinėtoje nuo 1915 iki 1980 m. prie Neišatelio (Neuchatel) ežero pelkėje. Todėl visa ankstyvojo geležies amžiaus antroji pusė vadinama La Teno laikotarpiu. Šis (pav. 74: c) 116 cm ilgio jungas, palyginti su neolitinais, labai išdailintas, gra-

žulas geriau įtvirtintas dviejose vietose ir nslankiojo. Keturios skylutės abiejuose galuose likusios nuo lankelių jaučių pakaklėje.

Daugiau apie akmens ir žalvario amžiaus jaučių jungus sužinome iš molinių ir varinių miniatiūrinių figūrėlių ir iš uolų raižinių įvairiose Europos vietose. Nors ir stilizuota, bet labai vaizdi yra akmens amžiaus molinio puodo rankenėlė iš Krenžnica Jaros (Krežnica Jara) netoli Liublino ir dabar saugoma Liublino istorijos muziejuje (pav. 75: a). Ji vos 6 cm aukščio, bet gerai galima įžiūrėti, kad jungas buvo uždėtas jaučiams ant galvų, o galai, kaip ir mūsiškio modelio, nulenkti ir užriesti. Mažiukas molinis jaučių jungo modelis (pav. 71: a) aptiktas jau minėtame apeiginiame žalvario amžiaus pabaišos arimo priemonių rinkinyje iš Bielsko k. Ukrainoje. Nors tai tik 10 cm ilgio lazdelė, tačiau per vidurį matyti iškilimas gražului pritvirtinti ir 4 skylutės, į kurias turėjo būti įstatytos kartelės, ėjusios po jaučių kaklu.

Dar vaizdesnės yra varinės pakinkytų jau-

čių figūrėlės. Nors viena kita jų rasta ir Vidurio Europos šiaurėje (pvz., Bytynėje, Poznanės vaiv.), tačiau apskritai atvežtos iš Kaukazo bei Mažosios Azijos. Jų liejimas sudėtingas – liejo vienkartinėje vaško formoje, o šito europiečiai dar nesugebėjo. Tačiau iš ten plito ir žemdirbystė, ir arimas jaučiais, tad šios figūrėlės atspindėjo ir visos Europos jaučių jungus ir čia buvo suprantamos, priimtinos. Vienas iš įdomiausių tokių modeliukų (pav. 75: b) įsigytas Berlyno proistorės ir ankstyvosios istorijos muziejuje. Tiksliai radimo vieta nežinoma, bet kilęs jis, be abejo, iš Mažosios Azijos ir datuojamas III tūkstantmečiu pr. Kristų. Jaučiai plačiai – tikri taurų palikuonys. Pats jungas modeliuojant suprastėjęs ir virtęs paprasta lazdele. Tačiau išlikusios beveik visos diržus ir virves vaizduojančios vielutės. Diržai eina po kaklu ir, kas keisčiausia, per snukį ir pririšti prie laužtukų. Aišku, tai ne menininko fantazija, tačiau jokie etnografijos duomenys to nepatvirtina. Ir vis dėlto turėtume tikėti, kad akmens ir žalvario amžiaus žmogus gal neturėjo tiek laiko nei kantrybės taip ilgai, kaip mūsų senieji ūkininkai, mokyti jaučius arti. Tad vartojo tokias žiaurias priemones jiems tramdyti.

Prie visų šių radinių vaizdžiai dera ir jaučio ragas, rastas taip pat Lenkijoje, neolitiniame Bronocicės gyvenvietėje, kurią 1991 m. paskelbė archeologas Š. Milišauskas. Ragas datuotas 2900–2600 m. pr. Kristų. Kuo jis

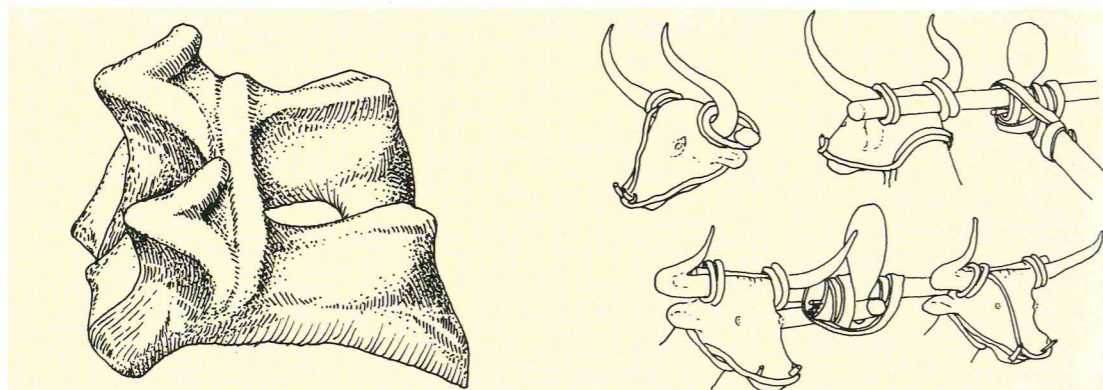
svarbus? Dalis buvo vos 6,5 cm ilgio, tačiau taip aiškiai aplinkui nutrinta, kad galima neabejoti, jog čia buvęs virve pririštas jungas. Deformuotų jaučio ragų rasta ir Čekijoje. O 1994 m. jo dalis kartu su arklo išara aptikta ir Šventosios 4A gyvenvietėje.

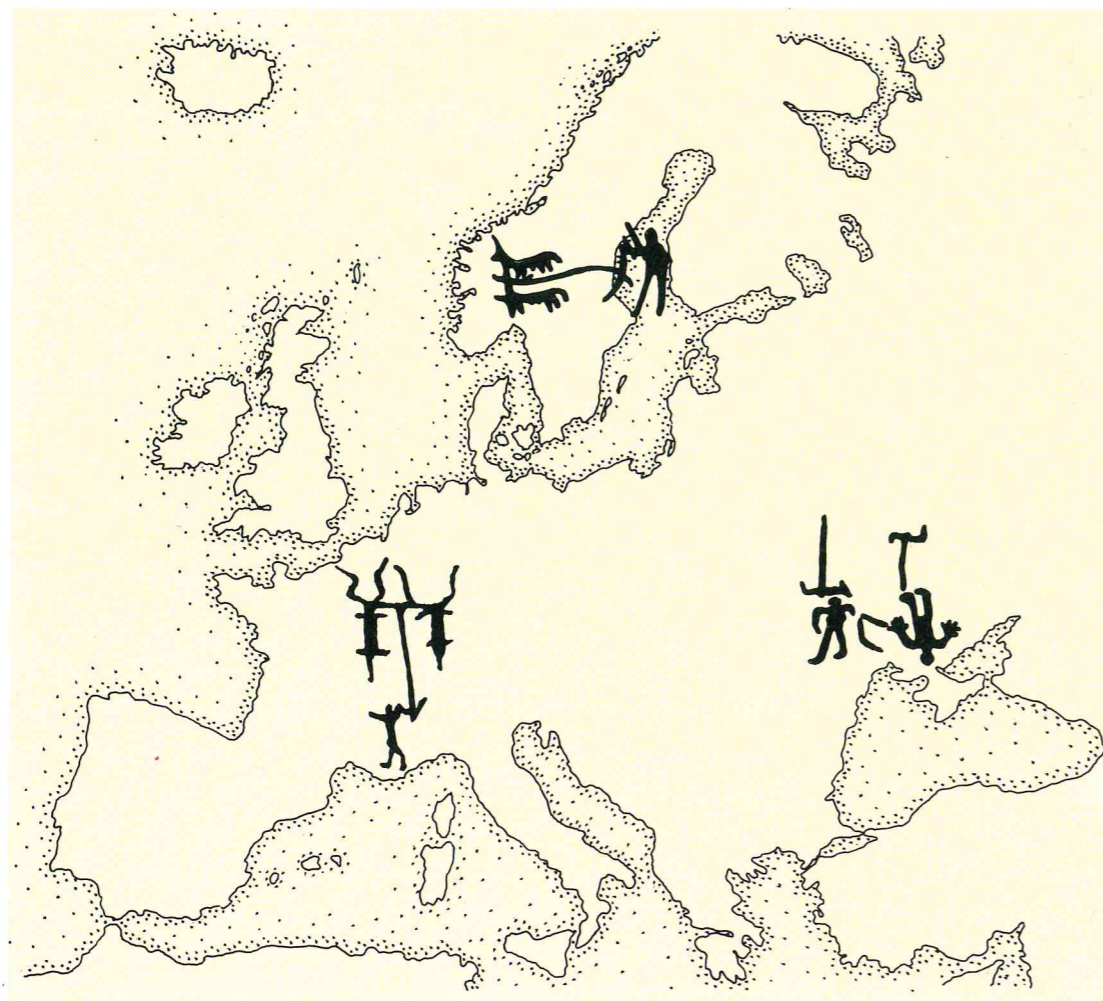
Paprotys rišti jungą prie jaučių ragų žinomas visai Europai. Kitur, sakykim, Egipte, jis pažįstamas tik ten, kur atneštas iš Europos. Azijoje šitaip nekinkė.

Toks kinkymas išliko labai ilgai. Visą laiką, kol arė jaučiais, taip juos kinkė Slovėnijoje, Austrijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, net Italijoje, taip pat ir Šiaurėje: Suomijoje, Estijoje. Lietuvoje 1846 m. L. Jucevičius rašė, kad Žemaitijoje, Prūsijoje ir vakarų Latvijoje jungai vis dar būdavo rišami jaučiams prie ragų. Pagaliau toks vaizdas matyti ir iš XIX a. poezijos. V. Polos lenkiškai parašytoje „Giesmėje apie žemę mūsų“ skaitome, kad Lietuvoje „jautis ragais aria“.

Tokį iš Pakruojo raj. jaučių jungą, kuris vargu ar skyrėsi nuo akmens ar žalvario amžiaus jungo, dar 1938 m. aprašė V. Vaitėkūnas „Gimtajame krašte“. Jungas kiek ilgesnis už ankstyvuosius, 175 cm, nes ir gyvuliai jau stambesni. Tačiau taip pat su įlinkimais, kuriuos apsiūdavo minkšta oda arba kailiu. Jungo gale irgi buvo užkartos, už kurių rišo diržus, einančius gyvulio pakaklėje. Jungą taip tvirtai pririšdavo prie ragų, kad gyvulys negalėjo nei nusimesti, nei sprando pasukti.

75 pav. Jaučių kinkinio modeliai:
(a) molinis iš Krenžnica Jaros (Lenkija),
(b) varinis iš Mažosios Azijos

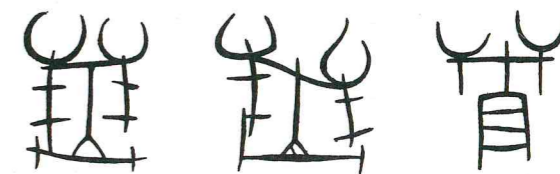

76 pav. Akmens ir žalvario amžiaus arimo scenos uolų raižiniuose Europoje

Žalvario amžiaus uolų raižiniuose, kur tik buvo galima raižyti, visur randama arimo jaučiais scenų. Tad tai buvo labai reikšmingas dalykas, jeigu jį reikėjo įamžinti šituose apeiginiuose paveiksluose. Jei mintyse (pav. 76) ant Europos žemėlapiu pažymėsime tik tris punktus, kuriuose aptikta arklų ryškių piešinių, tai gausime tokį trikampį: Prancū-

zijos Alpės (Mont Bego), Krymas (Bachčelis prie Simferopolio) ir vidurio Švedija (Bohiuslenas). To jau užtenka įsitikinti, kad į šį trikampį turėjo patekti ir Lietuva. Tai vis žalvario amžiaus jaučių traukiami arklai. Prancūzijos Alpėse žinoma daugybė akmeniniais ir metaliniais kaltukais iškalintų scenų bei simbolių. Daugiausia vaizduojami

galvijai. Kūnas sugeometrintas – apskritimo, keturkampio ar trikampio formos, ir visi galvijai su didžiuliais ragais. Jie kartais po du, o kartais ir po keturis įkinkyti į jungą. Kai kada matome paskui juos einančią figūrėlę su maišeliu – sėjėją. Ir Bachčelio pilkapiu sienos plokštėje figūros pavaizduotos panašiai. Per patį vidurį matome jaučius ir jun-

gus, šalia – arklius ir artojus. Ir iš vidurio Švedijos, Bohiusleno, žinomos net 5 arimo scenos. Vienoje (pav. 77) matome dviejų jaučių traukiamą kablinį arklą. Artojas laiko rankoje žaliuojančią šakelę. Įdomiausia, kad šis žalvario amžiaus paprotys itin ilgai išsilaikė ir Švedijoje, ir Kinijoje: ariant pirmąsias vagas, rankoje reikia turėti žaliuojančią šakelę. Kitas artojas arija lankiniu arklau.

Visi šie piešiniai yra apeiginiai, magiški. Juose arija, be abejo, ne žmonės, o dievai, nes Švedijos piešinyje matyti, kad ir arija jie ne jaučiais, o buliais, ir patys milžinai.

Jeigu mūsų šalyje jaučiais arė, tai galėjo kinkyti ir į vežimą, nors jokių įrodymų dar neturim. Tačiau Vidurio Europoje jau nuo akmenų amžiaus ant puodų sienelių pasitai-

ko vežimų piešinių. Rytų Europos stepių srityje žinoma apie 200 kapų, kuriuose žmonės palaidoti su vežimais. Keturračių vežimų rasta ir Olandijoje, ir šiaurės Vokietijoje. Pirmieji vežimai buvo su plokščiais ratais ir nejudama priekine ašimi. Tačiau visos Vidurio Europos kultūros, kuriose aptikta vežimų, neturėjo nieko bendra su stepių kultūromis. Manoma, kad vežimą

galėjo savarankiškai išrasti ir Europoje, ir Azijoje, nes prielaida – kinkinys – jau buvo. Tai galėtų atspindėti ir keturios skirtingos šaknys indoeuropiečių prokalbėje ratui ir vežimui pavadinti. Baltų kalbose „ratas“ – itin senas žodis, ir jo semantiką labai lengva pasekti. Jį iš mūsų bus perėmę ir Šiaurės kaimynai: tai vienas iš dviejų lietuviui estų kalboje geriausiai suprantamų žodžių – ratas (ratta) ir kirvis (kirves). Tad reiktų manyti, kad kokį nors vežimą bent jau vėlyvajame akmenų amžiuje mūsų šalies gyventojai turėjo. Greičiausiai dar anksčiau negu ratus buvo įsitaisę roges, tad pereiti prie vežimo buvo nesunku. Rogėmis galėjo naudotis jau medžiotojai, joms tempti užteko ir žmogaus jėgos. Rogių pavaža buvo rasta Latvijoje,

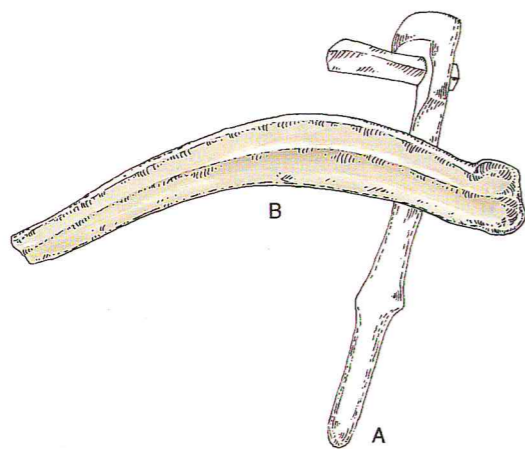
77 pav. Arimo scena uolų raižinyje iš vidurio Švedijos

78 pav. Vežimai ir rogės, išraižyti uolose prie Juodosios jūros (Kamenaja mogila)

ankstyvojo neolito Uosos gyvenvietėje. Jaučių traukiamas vežimas juda labai lėtai, kaip eina jaučius vedantis žmogus. Tokie vežimai ilgoms kelionėms netiko. Tai buvo papildomas žemdirbio padargas (pav. 78).

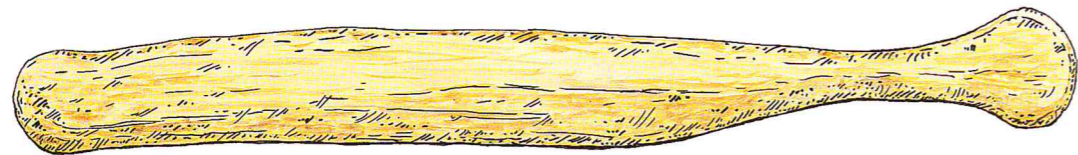
KITI ARTOJŲ DARBAI

Taigi per jaučius kiek nuklydome į šalį, grįžkime prie žemės darbo Lietuvoje. Javus reikia *nupjauti* ir *iškulti*. Toliau šeiminkės juos sugrūs, sumals ir išvirs ar iškeps. Šiaurės Europoje, kaip matyti iš Danijos radinių (pav. 79: a), pjovė paprastomis titnaginėmis skeltėmis, įstrižai ar statmenai įstatytomis į medinį kotelį. Nuo pjovimo, besi-

79 pav. Akmens ir žalvario amžiaus titnaginės pjautuvėlis su mediniu kotu iš Danijos (a) ir žalvario amžiaus pjautuvėlis iš Lietuvos (b)

80 pav. Kulstas javams kulti iš Šventosios 6-os gyvenvietės

trindama į javų stiebus, kuriuose yra daug silicio, tokia skeltė taip nusiglundina, kad atrodo lyg lakuota. Iš to ir pažįstam pjautuvo skeltę. Šventosios 6-oje gyvenvietėje šalia šerčių ir kviečių grūdų bei garsiųjų arklų nerasta nė vienos skeltės, tikusios pjautuvo ašmenėliams. Tad reikia manyti, kad javus tuo metu dar rovė rankomis. Beje, šerytės užauga didžiulėmis šluotomis, kurias lengva nurauti. Tačiau Nidos vėlyvojo neolito gyvenvietėje jau turime tokių „lakuotų“ skelčių iš gero įvežtinio titnago kartu su kitais žemės ūkio įrankiais (pav. 66). O Pietų Europoje pjautuvus darydavo ir iš lenktų žvėrių žandikaulių, vietoj dantų įstatę skeltas.

Iš pradžių pjaudavo tik varpas, nes laukai buvo labai žolėti. Likusius stiebus ir žoles greičiausiai degino. Tai buvo tarsi ir lydimo užuomina. Išplitus gyvulininkystei, vargu ar bedegindavo šiaudus, kai suprato, kad tai pašaras galvijams.

Nupjautus javus reikėjo kulti. Ir vėl toje pačioje Šventosios 6-oje gyvenvietėje senieji artojai paliko mums du kulstus – vieną sveiką (pav. 80), antrą per pusę lūžusį. Jis plokščiai ovalaus pjūvio, rankena patogiai pasiaurinta, su bumbulu gale. Tokiais įrankiais daugelyje Europos šalių net viduramžiais kėlė.

Neturint duomenų, labai sunku kalbėti apie žemės ūkio sistemas. Tačiau tai, jog neolito gyvenvietės dažniausiai įsikūrusios ežerų ar lagūnų slėniuose, užtvindomuose kas sezoną, leidžia manyti, kad lydimas būtų buvęs bereikšmis. Žemė pati pasitręsdavo visokiomis atliekomis ir dumblu, nereikėdavo jos dažnai keisti. Nederančią galėjo metams palikti ir pūdytuoti.

Piliakalnių laikotarpiu žemdirbystė buvo tvirtai įaugusi į žmonių buitį. Be abejo, ji jau *lydiminė*. Miškų ir krūmų plotams iškirsti vartota daugybė ankstyvuosiuose piliakalniuose randamų akmeninių kirvių, kuriuos tik pirmaisiais amžiais po Kristaus išstūmė taip pat gausiai plisdami geležiniai. Žmonės augino tuos pačius augalus kaip ir neolite. Samantonių puodo šukėje buvo matyti ryškus miežio grūdo atspaudas, ir Kretuono 1C žalvario amžiaus gyvenvietės puodų kakleliuose įbraižytos šakelės vaizdavo dvieilius kviečius ir miežius su akuotais.

Gyvuliai – žmonių vergai

Lydimams, aišku, reikėjo akmeninių kaplių, tačiau piliakalniuose jų retai pasitaiko. Jau akmens amžiaus paprastieji darbo kapliai menkai apdirbti, o žalvario amžiuje, matyt, vartojo ir beveik visai neapdorotus lauko akmenis, kurių į piliakalnius nesinešdavo, numesdavo lauke – nebrangino. Todėl piliakalniuose jų randama labai retai.

Žinoma, vartojo ir arklus, ir kulstus, ir trinamasias girnas. Iš šių darbo įrankių išlieka tik girnos, visai panašios į akmens amžiaus girnas, kurių rasta visuose ankstyvuosiuose piliakalniuose. Neniekinio žmonės greičiausiai ir titnaginių pjautuvėlių, nes žalvariniai tik du rasti visoje Lietuvoje (pav. 79: b). Maži lenkti peiliukai, pasirodę ankstyvojo geležies amžiaus pabaigoje, irgi buvo skirti javams pjauti. Dalį javų, kaip jau minėta, turbūt ir rankomis nuraudavo.

Žmonės gana anksti pastebėjo, kad kai kuriuos miško žvėris nesunku ir net naudinga prijaukinti. Tačiau pirmieji prisijaukinti žvėrys – dar ne gyvulininkystės pradžia, nes kiekvieną naujai pagautąjį tekdavo iš naujo ir jaukinti. Ir tik tada, kai žmogus susirūpino jų veisimu ir nesąmoningai ar sąmoningai ėmė veikti, kad palikuonys išsiugdytų norimų ypatybių, taigi kai gyvuliai buvo pradėti auginti nuo pat jų gimimo, tuomet ir

prasidejo gyvulininkystė. Tačiau tai ilgas ir sunkus darbas, nes nelaisvėje žvėrys nesiveisia ir jauniklių nemaitina. Tad vis iš naujo tekdavo juos jaukinti arba atsigabenti iš kitur jau seniai prijaukintų veislių. Atrodo, Azijoje ir Europoje mėginta prisijaukinti įvairių žvėrių, tačiau tik nedaugelį pavyko priversti tarnauti žmogui.

Ne kiekvienas žvėris leidžiasi prijaukinamas. Tik tam tikro charakterio laukiniai protėviai pritapo prie žmogaus. Svarbi buvo žvėrių bendruomenės socialinė struktūra. Tad, atrodo, lengviausia buvo prijaukinti tuos žvėris, kurių socialinė struktūra panašiausia į žmonių. Tokie buvo *vilkai* ir *šunys*. Jie gyvena gaujomis ir instinktyviai priversti paklusti vedliui. Jei jį pakeičia žmogus, vilkas ir šuo ima klausyti. Tokia būtų teorija. Bet lieka amžina mįslė, kaip praktiškai žmogus priverstė laukinį žvėrį sekti paskui jį. Tai viena iš daugelio vadinamųjų „juodųjų dėžių“, į kurią žinom (o šį kartą net gerai nežinom), kas įeina ir kas išeina. Bet vargu ar kada sužinosim, kas vyksta viduje.

Daug buvo spėjimų ir nuomonių, iš kurių laukinių žvėrių žmogus užsiaugino šunį. Tačiau daugumos mokslininkų manymu, tai tam tikros vilkų rūšies palikuonys. O galėjo būti prijaukinti iš dar ledlaikiu bėgiojusių laukinių šunų. Tiesiogine linija išvesti šunį iš dabartinio vilko beveik neįmanoma. Randamų šunų žandikauliai primityvesni negu vilkų, o ir patys gyvuliai mažesni už

vilkus. Tačiau tai būdinga visiems nelaisvėje augantiems žvėrimis.

Labai abejotina, ar paskui ledlaikio medžiotoją sekiojo šunys. Tiesa, kai kuriose Rusijos bei Sibiro paleolitinėse stovyklose tarp kitų žvėrių pasitaikė ir šunų kaulų, bet greičiausiai tie šunys buvo suvalgyti.

Medžiotojo palydovu šuo tapo tik mezolite. Jau nuo VIII tūkstantmečio pr. Kr. šunų kaulų aptinkama visoje Europoje, kuriose tik stovyklose buvo sąlygos kaulams išlikti. Jų aptikta ankstyvojo mezolito Pulio stovykloje, Estijoje. Mezolitiniame Elnių salos kapinyne Onegos ežere rastas šuns žandikaulis ir iltis, mezolitiniame Veretjės stovykloje – stambaus šuns kaulų. Tačiau kai kurios ten rastos kaukolės buvo perskeltos, vadinasi, šunų mėsa kartais ir valgė. Prie Onegos ežero buvo ir apeiginių šunų kapų, o atvaizdų pastebėta ir Karelijos uolų raižiniuose. Šunų kaulų nuo ankstyvojo neolito aptikta visose ir Lietuvos, ir Latvijos gyvenvietėse, tačiau aišku, kad šunų turėjo būti anksčiau. Vargu ar pavieniai medžiotojų pulkeliai vieni iš kitų perėmė šį paprotį. Nežinome, kada pradėjo šunis veisti, ar ilgai dar kaskart turėdavo vilkiukus iš naujo prijaukinti. Greičiausiai, pasiekę tam tikrą vienodą raidos laipsnį, įvairiose Europos dalyse žmonės prisijaukino šunį. Šitaip galėtume spręsti iš to, jog Danijoje mezolite skiriama trijų veislių šunų kaulų.

Taigi nuo šuns gyvulininkystė dar neprasideda. Jos pradžia laikoma, kai žmogus ima

auginti gyvulius maistui, o vėliau – darbui. Pirmosios žinios apie gyvulininkystę pasiekia mus iš Vakarų Azijos, Mesopotamijos ir Europos stepių srities. Iš čia ji ir turėjo plisti. Sukurta nemaža teorijų, kodėl žmonės ėmė veisti gyvulius. Tikrai negalima įsivaizduoti, kad gyvulininkystė būtų išriedėjusi iš medžioklės. Tai dabartinio žmogaus prielaida. Medžiotojo psichika prieštarauja gyvulių auginimui. O žvėris pradėta jaukinti tada, kai žmonių bendruomenė priartėjo prie žvėrių bendruomenės, kai ir vieni, ir kiti ėmė misti augaliniu maistu. Taigi bent mūsų platumose gyvulininkystė paplito drauge su žemdirbyste.

Šiaip ar taip, Lietuvoje, kaip ir visoje Vidurio Europos šiaurėje, pirmieji gyvuliai nebuvo prijaukinti vietoje, nors gyveno žvėrių, iš kurių teoriškai buvo galima išvesti naminius gyvulius: iš taurų – jaučius, iš šernų – kiaules. Tačiau tai būtų buvęs per ilgas ir nebūtinai selekcinis darbas.

Pirmuosius naudingus gyvulius prisijaukinęs žmogus neįsivaizdavo, kad galės pakeisti tų gyvulių gyvenimo būdą, taip pat nemanė, jog prijaukintas gyvulys gali pakeisti ir jį patį. Prijaukintą žvėrį žmogus, aišku, turėjo šerti, tačiau toli gražu nesirėngė to daryti kaip vėlyvaisiais gyvulininkystės laikais. Tad prisijaukino tuos, kurie, be papildomo šėrimo, neatsisako patys gamtoje ieškoti maisto. Tai visi žolėdžiai: avys, ožkos, arkliai, galvijai. Taip pat

ir kiaulė, kad ir kaip šerama, nesiliauja knisti žemę ir ieškoti maisto.

Visose vidurinio neolito gyvenvietėse, nors ir nedaug, bet randama naminių *galvijų* kaulų. Daugiau galvijų Lietuvoje ir Latvijoje pradėta auginti tik vėlyvajame neolite, nors, lyginant su laukinių žvėrių kiekiu, jų dar buvo nedaug. Tai galime pailustruoti Latvijos Abuoros 1-os gyvenvietės, kurią paskelbė archeologė I. Lozė, duomenimis. Gyvenvietėje buvo užmušta 20 galvijų ir 187 briedžiai. Taigi, matyt, ir tuo metu svarbesnis mėsos šaltinis buvo briedis, o ne jautis. Jaučius užmušdavo tikriausiai tik bėdos spiriami arba kokia svarbia proga. Tą patį galim pastebėti ir kitose to laikotarpio Rytų Baltijos gyvenvietėse. Tačiau matyti, kad visur naminių gyvulių dar buvo labai maža. Ir Lietuvos, ir Latvijos gyvenvietėse jų kaulų kiekis nesiekė nė 10%. Šiaurės Lenkijoje naminių gyvulių kaulai sudarė 60–65%, o pietinėse srityse – net iki 93–95%.

III–I tūkstantmetyje pr. Kr. naminiai galvijai buvo mažesni už laukinius savo protėvius – taurus, bet taip pat mažesni ir už Pietų Europoje paplitusius galvijus. Kai Eigelių vėlyvojo neolito gyvenvietėje rastą karvės dantį nunešėme į Kauno veterinarijos akademiją, jos darbuotojai labai nusistebėjo, kodėl ta suaugusi karvutė buvusi tokia mažytė.

Labai prirėkė jaučių, paaiškėjęs, kad jiems galima užkrauti sunkų žemės darbą. Buliaus

į jungą, žinoma, neįkinkysi. Jaučių kastravimo patirtis atėjo iš Pietų kartu su tuo pačiu arklų ir jungu. Iš randamų kaulų, ypač iš kaukolių galima nustatyti bulių, karvių ir jaučių procentus. Pasinaudosime archeologų Š. Milišausko ir J. Kruko paskelbtais duomenimis iš III tūkstantmečio pr. Kr. gyvenvietės jau minėtoje Bronocicėje. Daugiau kaip pusę galvijų sudarė karvės, maždaug po ketvirtį buvo bulių ir kastruotų jaučių. Panašių duomenų gauta ir iš Vokietijos gyvenviečių. Jaučius kinkė į arklus ir vežimus. Jie išgyvendavo labai neilgai – 3,5–5 metus, vos vienas kitas pasiekė 7–10 metų. Gyvulius labai anksti kinkė į darbą, tad jie negalėdavo ilgai išgyventi. Arimas jaučius, ypač pakinkytus už ragų, labai nuvargindavo. Ragai įkaisdavo, kartais jaučiai net nugaišdavo. Kaip matyti iš Bronocicės radinių, su jaučiais dar nemokėta tinkamai elgtis. Tad žmogus užsikraudavo bereikalingą vargą naujus jaučius pratinti arti, o tai nelengva. Iš etnografės P. Dundulienės tyrimų matome, kad istoriniais laikais žmogus ilgainiui išmoko jautį daug racionaliau panaudoti. Kastruodavo tik dveigius jaučius, treigius ar ketureigius mokė arti. Tai ilgas ir sunkus darbas. Jautis galutinai sustiprėdavo tik devintąją žiemą, todėl sunkiausi darbai tekdavo dešimtažiemiams jaučiams. Taigi pirmieji artojai labai skubėjo ir daug vargo patyrė. Bet ir pačių artojų gyvenimas buvo neilgas.

Kartu su galvijais to paties vidurinio neolito laikotarpiu atsirado ir *avių* bei *ožkų*. Šių gyvulių kaulai beveik nesiskiria, nebent tik ragai, tad paprastai juos ir apibūdina kaip avį/ožką. Tai jokių abejonių nekeliantis įvežtinis gyvulys. Jei, radę jaučio kaulą, kartais galim ir pasvarstyti, ar tai ne jauno laukinio tauro kaulas, tai niekas nesuabejos, kad avis ar ožka Pabaltijy tikrai naminės.

Avys kilusios iš Azijos. Laukinių dar ir dabar yra kalnuotose Kašmyro bei Irano srityse. Pirmosios tikrai naminės avys Vakarų Azijoje jau buvo laikomos VII–VI tūkstantmetyje pr. Kr., tačiau Irake net XI tūkstantmetyje pr. Kr. pasitaikydavo pusiau naminė avių. Iš pradžių jas auginosi mėsa, tačiau manoma, kad apie V tūkstantmetį pr. Kr. imta kirpti ir vilnas. Į Pabaltijį ir Skandinaviją atvežtosios jau seniai buvo naminės.

Ožkų tėvynė kiek arčiau. Jos kilusios iš laukinių, kurių dar ir dabar aptinkama kalnuotose Pietų srityse nuo vakarinio Viduržemio pajūrio iki Rytų Indijos. Jų buvo įvairių veislių. Vakarų Azijos žemdirbiams ožkos, kaip ir avys, labai seniai buvo svarbiausi naminiai gyvuliai. Manoma, kad ožkų pieną pradėta gerti daug anksčiau negu karvių. Į Pabaltijį ir Skandinaviją avių ir ožkų įvežta kartu su kitais gyvuliais III tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje. Tai, matyt, buvo brangūs gyvuliai. Žmonės gal ir nesugebėjo tinkamai veisti, tad pradžioje jų buvo labai maža. Ir archeologai džiaugiasi bent vieną

dantį radę. Tačiau kai kuriose vėlyvojo neolito gyvenvietėse, kaip, sakykim, Šarneleje, ožkų/avių kaulai sudarė net 10% (nors kaulų kiekis buvo per mažas patikimai procentams nustatyti). O Estijoje tuo pačiu metu iš ožkų ir avių kaulų kartais net dirbinių pasidarydavo.

Naminė *kiaulė*, be abejo, išvesta iš šerno, tačiau į Lietuvą atgabenta, matyt, jau prijaukinta. Akmens amžiuje šernai buvo paplitę visoje Pietų Europoje ir Azijoje. Visame tame plote jie skyrėsi dydžiu ir išvaizda. Dabar jų nedaug kur belikę, tik pas mus jie tiek eibių pridaro. Kilniųjų lapuočių paplitimo laikotarpiu – mezolito pabaigoje ir neolite – šernai buvo labiausiai Europoje medžiojami žvėrys. Manoma, kad juos galėjo daug kartų prijaukinti įvairiose vietose. O tai padaryti gana lengva, nes šernai minta panašiu mišriu maistu kaip ir žmonės. Žmonių paliktos atliekų krūvos priviliodavo šernus prie gyvenviečių. Turbūt ilgai truko toks pereinamasis laikotarpis, kol iš nesąmoningo šėrimo pereita į sąmoningą penėjimą.

Šerniukus prijaukinti nesunku. Kartą archeologinėje ekspedicijoje Nidoje tai išbandėm. Pirmoji pažintis, kai jie išvertė šiukšlyną, tačiau mūsų itin baidėsi. O per mėnesį, kas vakarą jų laukdami su vaišėmis, taip prisijaukinome, kad net iš rankų imdavo maistą, nors trys šernės grėsmingai iš toliau juos saugojo. Tačiau ir gerai privaišinti šerniukai čia pat imdavo kaip įpratę knisti

žemę. Tad ir prijaukinti nereikalaudavo nuolatinio rūpesčio, o tai akmenis amžiaus žmogui buvo labai paranku. Matyt, labai ilgai kiaules laikė tokiam puslaukiniame būvyje. Ir vis dėlto tai jau buvo naminės kiaulės, nes didieji mezolitiniai šernai ir smulkios senosios kiaulės smarkiai skiriasi. Be abejo, jos kartu su kitais gyvuliais, kaip sakytą, buvo atsigabentos jau prisijaukintos. Tačiau, gyvendamos pusiau laisvai, kryžmindavosi su stambesniais vietos šernais. Todėl įvairių gyvenviečių kiaulės skyrėsi.

Kiaulių kaulus nesunku atskirti nuo šernų kaulų, nes jau antroje kartoje, tiek daug nebėgiojant, kiaulių sąnariai ima atrofuotis. Šių kaulų įvairiose Lietuvos, Latvijos ir Estijos akmenis amžiaus gyvenvietėse rasta nedaug, bet vis dėlto daugiau negu avių ir ožkų. Neuždarytos jos, matyt, natūraliau ir veisėsi. Kiaulė palyginti sėslus gyvulys, su ja toli nenukeliausi, jos nereikia nė ganyti, tai tikra naminės gyvulininkystės atstovė.

Ir penktasis naminis gyvulys – *žirgas* – prijaukintas vėliausiai. Dėl jo kilmės daug diskutuojama. Dauguma tyrinėtojų jo protėviu norėtų laikyti dabar jau išmirusius tarpanus, kurių pulkai ledynmečiu lakstė Vakarų Europoje. Kitas protėvis galėjo būti tebegyvenantis, nors ir labai apnaikintas, laukinis Pševalskio arklys. Tačiau dabar laikomasi nuomonės, kad abi šios rūšys buvo porūšiai laukinio arklio, kurio raida vyko lygiagrečiai su naminio arklio raida. Mano-

ma, jog žirgas, kokį dabar pažįstam, buvo prijaukintas Rusijos stepių srityse maždaug 4000 metų pr. Kr., o jau III tūkstantmetyje pr. Kr. paplito Europoje.

Žirgų kaulų rasta visose Pabaltijo vėlyvojo neolito gyvenvietėse. Tačiau tyrinėtojai, skelbdami duomenis, dažnai suabejoja, ar tai naminis gyvulys, nes tik iš kai kurių nugaros slankstelių galima atskirti, kad tai jojamasis žirgas. Kiti kaulai nesiskiria, nes ir laukinis, ir naminis taip pat bėgioja ir ėda tik žolę. Laukinių arklių mėsą valgė. Tikrai žinom, kad Lietuvoje akmens amžiuje jau jodinėjo žirgais. Nidoje rasta kaip tik tų reikalingų nugaros slankstelių, Daktariškėje prie Biržulio ežero – taip pat naminio žirgo kaulų, o Latvijoje Lubanos žemumoje surinkta net 17-os žirgų kaulų.

Beje, į vežimus žirgų nekinkė, juo labiau arklą jie netraukė. Žvilgterėkim į kiek vėlesnį laikotarpį, jau po Kristaus gimimo, ir paaiškės, kodėl nekinkė. Kiekvienas, žinoma, prisimena senovės piešinius ar skulptūras, vaizduojančias žirgus, įkinkytus į lengvus dviračius vežimaičius, parade vežančius nugalėtoją. Žirgas visad šauniai atmetęs galvą, plevėsuojančiais karčiais. Ir atrodo, kad tokius reikalavimus kėlė menas. Tačiau buvo ne taip. Nemokėta tinkamai pakinkyti – minkšta kamanų juosta veržė kaip tik žirgo nervų mazgą, skaudžiai spaudė ir dusino. Gindamasis nuo dusimo, žirgas turėdavo įtempti kaklo raumenis ir atmesti galvą. Per

paradą, neilgą kelio galą, galėjo jis patempti vežimaitį. Tai buvo tik jojamasis žirgas. Tiesa, Švedijos pietinių uolų raiziniuose yra keletas scenų, kur dviračius vežimaičius traukia žirgai, beje, pakinkyti su jungais ant galvos. Tačiau juos vadelioja ne žmonės, o dievai, kuriems ir dera važinėti šventaisiais gyvuliais.

Ta pačia proga keletas žodžių ir apie dabar taip paplitusį naminių gyvulėlių – *katę*. Mūsų katės kilusios iš laukinių Nubijos kačių, Europos vilpišių giminaičių. Egipte katės prijaukino apie 1600 m. pr. Kr., tačiau į Europą jų atgabeno tik romėnai kovoti su pelėmis ir žiurkėmis, kurių buvo prisisė miestuose.

Naminė katė giminiška ir mūsų vietiniams vilpišiams, kurių dar pasitaiko Lietuvos miškuose. Beje, Šarnelės vėlyvojo neolito gyvenvietėje rasta viena tokio vilpišio kaukolė, beveik nesiskirianti nuo dabartinių kačių kaukolės. Greičiausiai juos medžiojo dėl kailiuko.

Taigi reikia manyti, kad pirmieji naminiai gyvuliai į Pabaltiją buvo atgabenti jau seniai prijaukintų veislių. Čia juos turėjo tik veisti toliau. Tačiau taip paskatinti vietos gyventojai galėjo mėginti prisijaukinti ir vietinius laukinius, ypač šerniukus paversti kiaulėmis, kurios vėl kryžminosi su laukinėmis ir sudarė vietines veisles. Miškingoje aplinkoje apsirūpinti mėsa buvo nesunku, ir ne badas vertė laikyti naminių gyvulių. Greičiausiai

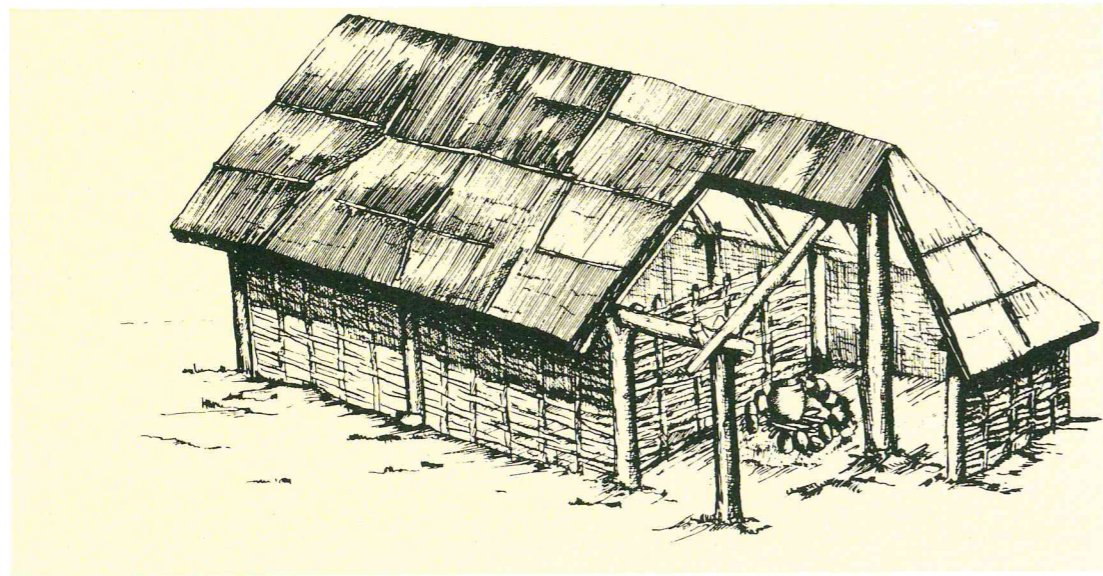
juos pjaudavo retomis progomis. Naminių gyvulių pradžioje suvalgydavo, pirmiausia paaukoję dievams per šventes. Ir tik II tūkstantmečio pr. Kr. pabaigoje – I pradžioje *piliakalnių* gyventojams gyvulininkystė tapo vienu svarbiausių verslų. Piliakalniuose jau randame iki 80–90% naminių gyvulių kaulų. Taigi juos laikė aptvaruose ir šėrė.

Daugiausia ir gerai apibūdintų gyvulių kaulų rasta paskutiniaisiais metais tyrinėtuose rytų Lietuvos Nevieriškės, Sokiškių, Narkūnų piliakalniuose. Ilgiausiai žmonės gyveno Narkūnų piliakalnyje, tad ir remsimės jo duomenimis, kuriuos apdorojo archeologas A. Luchtanas. Tris ketvirtadalius čia rastų kaulų sudarė naminių gyvulių kaulai. Žmo-

Varkaliai ir liejikai

nės turėjo jaučių, avių, ožkų, kiaulių ir arklių. Apie pusę naminių gyvulių – kiaulės. Daugiausia jų laikyta vėlyvajame žalvario amžiuje. Kiaules, matyt, laikė lauke, jos pačios ieškojosi maisto. Ankstyvajame geležies amžiuje, klimatui pasidarius drėgnesniam, paplito krūmokšniai, o tai jau ne kiaulėms, bet ožkoms ir avims tinkamas pašaras. Tad jas ir laikė. Bet vėliau kiaulių vėl padaugėjo. Apie ketvirtį bandos sudarė jaučiai ir karvės, kurių vis daugėjo. Manoma, kad tuo metu imta vartoti pieną. Tik arklių visą laikotarpį buvo maždaug vienodai. Galbūt jų mėsą irgi valgė, bet svarbiausia – arkliais jodinėjo.

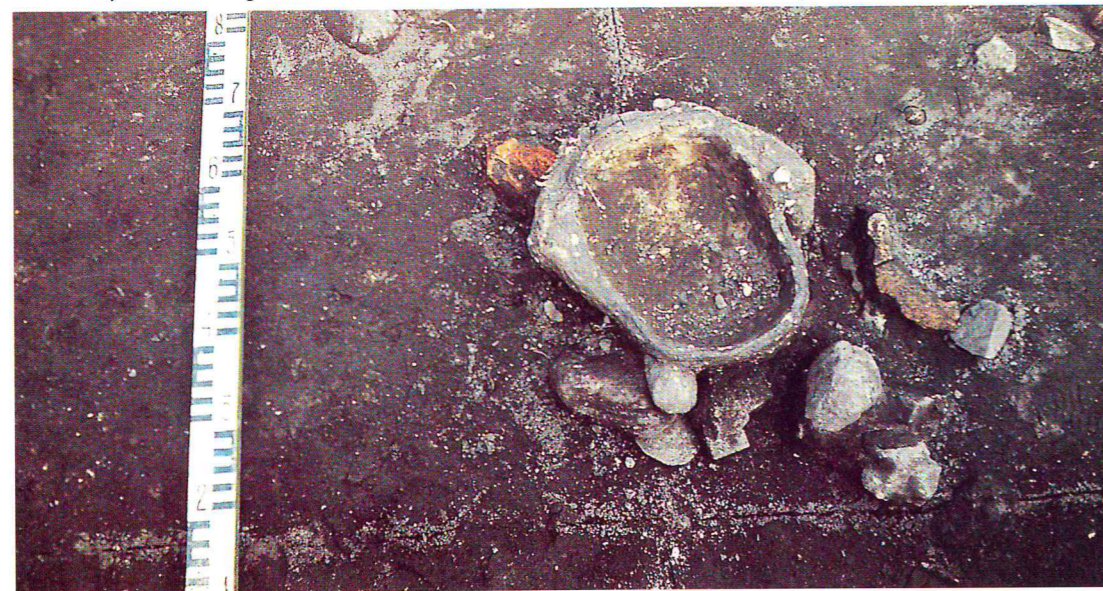
Pirmųjų tikrų amatininkų, nors jie galbūt dar dirbo visai bendruomenei, atsirado, susipažinus su metalais, nes tam reikėjo specialaus mokslo ir patirties. Gal pirmieji amatininkai buvo atvykėliai, tačiau vietos gyventojai labai greitai perėmė šį mokslą. Atsirado vietos dirbinių formų, aptinkame daug gamybos priemonių. Jau pačios žalvario amžiaus pradžios gyvenvietėse rasta tikrų įrodymų, kad žalvario dirbinius gamino vietoje. Tai Kretuono 1C gyvenvietėje aptikta metalo *liejimo formelė*. Ji susideda iš dviejų plokščių akmenų, kurių plokštumose iškalti V pavidalo grioveliai, viename šone yra skylutė metalui įlieti. O Latvijoje to pa-

ties laikotarpio Lagažos gyvenvietėje aptikta molinių samtelių, vartotų metalams lieti.

Ankstyvuosiuose piliakalniuose rasta ir tik-

rų žalvario *dirbtuvių*. Viena tokia buvo Narkūnų piliakalnyje. Čia metalą lydė paprastuose židiniuose (pav. 81). Toks židinys tu-

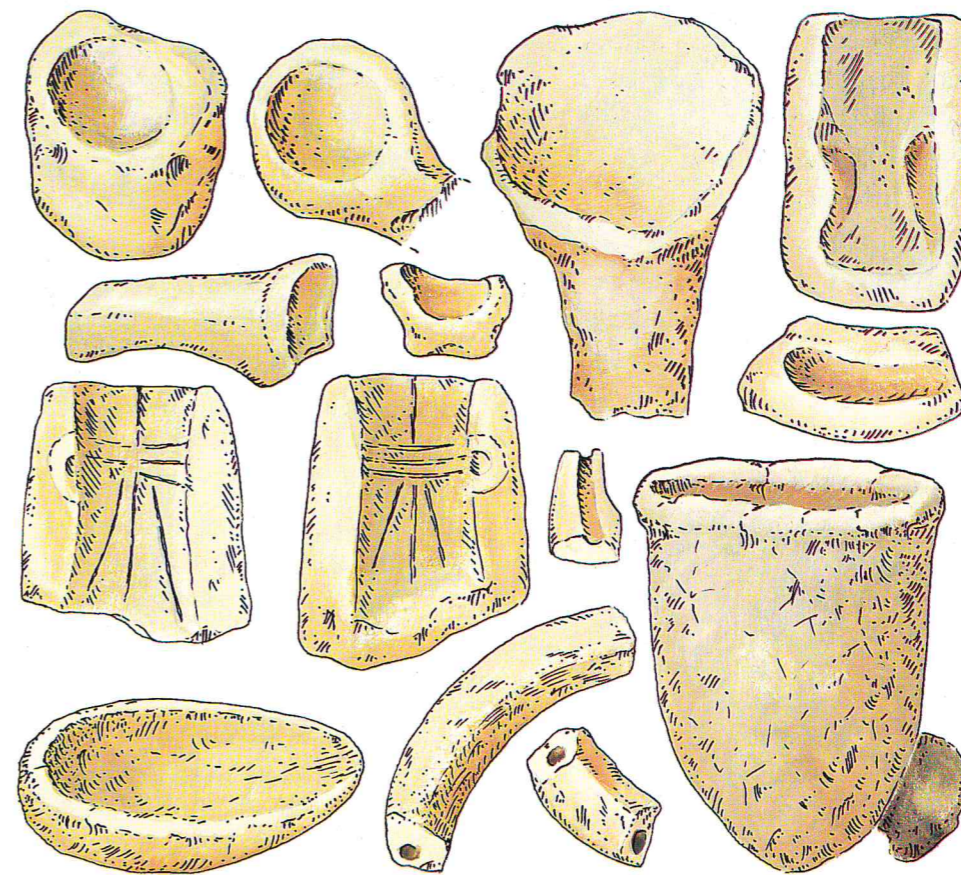

81 pav. Narkūnų piliakalnio metalų liejykla (a) ir lydymo židinys (b) (R. Kulikauskienės tyrinėjimai)

ri molinį pasagos pavidalo pamatą, į kurią įmūryta akmenų. Vienoje pusėje paliktas tarpas – pakura. Viduje yra balto smėlio padas. Prie židinio gulėjo ir darbo įrankiai. Tokių židinių lydymui rasta ir Sokiškių, ir Petrešiūnų piliakalniuose. Prie židinių aptinkama molinių tiglių. Tai nedideli storasieniai indeliai su daug smėlio priemaišų molyje. Jie būna kiaušinio pavidalo ir atriestu kraštu, kad lengviau būtų išlieti metalą.

Narkūnų piliakalnyje rasti net 46 tigliai. Bet jų buvo ir kitur. Ypač įdomus vienas Narkūnų piliakalnio tiglio su metalo varvekliu (pav. 82). Tigliui žnyplės darė iš šlapio medžio, kuris nedegdavo, tik smilkdavo. Pasi-taikė ir dubenėlio pavidalo tiglių.

Prieš liejant ruošinį, iš vaško nulipdo lazdele, kurios galus sujungia. Ją aplipdo moliu ir išdega. Vienoje pusėje padaro angelę metalui įlieti, kitoje – skylutę orui išeiti. To-

82 pav. Narkūnų piliakalnio varkalio įrankiai: liejimo formelės, tigliai, samteliai

kias liejimo formas sudaužydavo, jas vadina vienkartinėmis. Todėl piliakalniuose randama tik duženų. Tokiose formose liejo apyrankių ir antkaklių ruošinius. Toliau juos apdorodavo, dar ir įkaltais ornamentais papuošdavo varkaliais. Tokių formelių gabalų rasta visuose ankstyvuosiuose piliakalniuose. Vaškui tirpinti darė molinius samtukus su movele ilgesniam mediniam koteliui įstatyti.

Sudėtingesniems dirbiniams, sakykim, kirveliams ar ietigaliams, darė sudėtinės *molines formas*, kurių dalys geriau išlieka. Daugiausia formelių kirveliams rasta vėl Narkūnų piliakalnyje (pav. 82). Visi kirveliai turėjo būti labai vienodi – 8,5–9,5 cm ilgio. Sudėtinėse formose liejo net apyrankių ir antkaklių vielas. Tuomet apyrankę reikėjo dar suriesti. Archeologas A. Merkevi-

Kas skatina pažangą

100

čius yra ištyręs, kokią medžiagą vartojo mūsų amatininkai. Ankstyviausi dirbiniai buvo iš alavingo vario. Vėliau padaugėjo švino, stibio, arseno, sidabro, bet sumažėjo alavo.

Apie *geležies* gamybą šiuo laikotarpiu dar labai atsargiai tegalima kalbėti, nors geležinių dirbinių I tūkstantmečio pr. Kr. pabaigoje jau buvo. Egliškių pilkapių vėlyviausiuose – griautiniuose – kapuose rastos 2 geležinės apyrankės, peilio ar durklo ašmenų galas ir kitų neaiškių gabalų. Greičiausiai visi jie buvo įvežtiniai, nes juodųjų metalų lydymo krosnelių nerasta. Tačiau iš Sokiškių piliakalnyje aptiktų smulkių dirbinių – ylių, peiliukų – ir geležies gargažių sprendžiama, kad jau paskutiniais amžiais prieš Kristų galėjo būti bandoma išgauti geležį ir iš balų rūdos ir iš jos gaminti šiuos smulkius ir labai paprastus, bet naudingus dirbinius.

Žmonija, kaip ir pavienis žmogus, bedirbdama ir prisitaikydama prie gyvenimo sąlygų, nuolat žengia į priekį, tobulėja. Ir per tą pradžiamokslinio laikotarpį, kuris truko apie 10 tūkstančių metų, Lietuvos gyventojai nemaža pasiekė. Daug paprastų įrankių ir priemonių žmonės įvairiose pasaulio dalyse išrado visai nepriklausomai vieni nuo kitų. Tai lankai ir strėlės, ietys ir svaidyklės, žvejybos tinklai ir žeberklai ir kt. Bet sudėtingesni dalykai, kaip ūkio sistemų kaita, mintis prisijaukinti ir auginti gyvulius ar sėti javus, at-

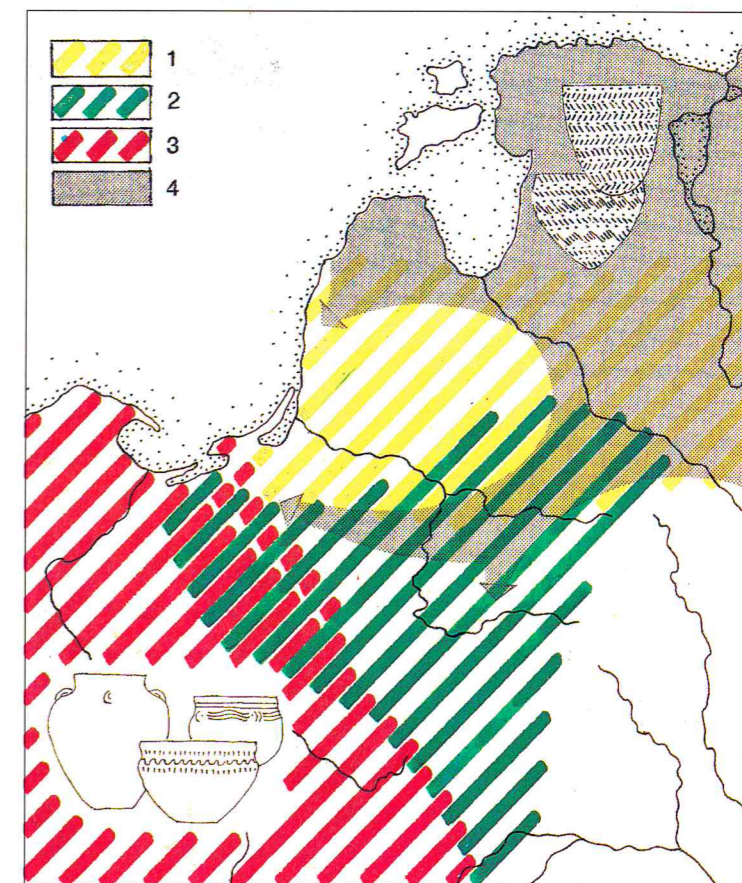
ėjo bendraujant su kitomis gentimis, nes, nebendraudama su kitais, visuomenė sustingsta, ir jos pažanga darosi ribota ir labai lėta. Kuo daugiau bendraujama, tuo visuomenė sparčiau vystosi. Tačiau bendravimas tik tada atneša naudos, kai visuomenė yra pribrendusi priimti naujoves. Kitaip arba bendruomenė visai nekreips dėmesio į naujoves, arba jos gali būti net žalingos.

MAINAI

Svarbūs laimėjimai savaime nekeliauja – juos perneša žmonės. Naujų daiktų gaunama ir perduodama per *mainų prekybą*. Viduriniame neolite iš Šiaurės ir Pietų vis dažniau lankydami kaimynai ir pradėjo mainus (pav. 83). Bet jau turi būti išaugęs naujų daiktų poreikis. Paprastai jis atsiranda, kai visuomenėje išauga žmonių sluoksnis, kuriam reikia naujų prestižinių, svetur esančių dalykų. O jei tuo pačiu metu kaimynai pas mus mato tokių dalykų, kurie skiriasi nuo jų gaminių, tai ir užsimezga prekyba. Nors gal kam pasirodys ir keista, bet tai prasideda paprastai toli gražu ne nuo pačių reikalingiausių, o nuo prabangos dalykų, ypač papuošalų. Įvairios gentys jų gaminosi iš to, ką turėjo, bet kai pasaulis sužinojo apie Baltijos gintaro papuošalus, visiems jų labai prireikė. Tai mūsų pajūrio gyventojus paskatino net gintaro papuošalų dirbtu-

ves steigti. Tokia dirbtuvė buvo Šventosios 23-oje vidurinio neolito gyvenvietėje. Čia gamino labai vienodus kabučius ir sagutes (pav. 84), kurių pradžioje labai pageidavo Šiaurėje gyvenantys finougrai. O jie galėjo pasiūlyti gražių žalsvo ir juosvo skalūno kirvelių, skobtelių, ietigalių, net kai kurių skalūno papuošalų. Net stebėtina, kad šioje gyvenvietėje nerasta nė vieno vietinio titnaginio kirvelio, nors visai netoli, Nemuno pa-

83 pav. Vidurinio neolito kultūros. Vietinės: 1 – Narvos kultūra, 2 – Nemuno kultūra. Nauji kaimynai: 3 – Rutulinių amforų kultūra, 4 – Šukinės duobelinės keramikos kultūra

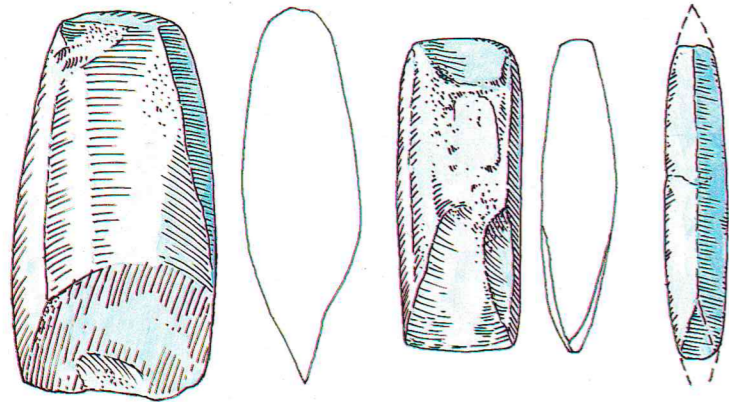

84 pav. Šventosios
23-os gyvenvietės
gintaro sagutės

krantėse, buvo gausybė gero titnago. Tačiau visi Šventosios 23-oje gyvenvietėje yra įvežtiniai (pav. 85), tiesa, gražūs, bet ne tokie kieti kaip titnaginiai. O tokių skalūnų į žemės paviršių išsina arčiausia tik Estijos šiaurinėje pakrantėje. Šiaip dirbinių iš jo daugiausia buvo gaminama Ladogos ir Onegos

85 pav. Išmainytieji
skalūno dirbiniai
iš Šventosios
gyvenviečių

ežerų pakrantėse. Gintaro papuošalai pasidarė toks svarbus mainų objektas, kad net rytų Latvijoje, toli nuo jūros, prie Lubanos ežero, į kur gintarą reikėjo atsigabenti iš pajūrio, įkurta dirbtuvių ir imta serijomis gaminti gana vienodus papuošalus: sagutes, kabučius, vamzdelinius karolius. Ir vienu, ir kitų dirbtuvių papuošalai nukeliaudavo į Suomiją, Kareliją, Rusijos Pskovo ir Kalinino sritis. Pora prekyautojų paslėptų lobių rasta ir Šventosios pelkėse. Viename buvo 30 retušuotų gintaro plokštelių, paruoštų kabučiams daryti (pav. 86), kitame – labiau apdorotų, tik dar nepoliruotų ir nepragręžtų kabučių (pav. 87). Tokių mainams skirtų papuošalų beveik niekad neornamentavo. Jie neturi ir nešiojimo žymių.

Žalvario amžiuje gintaro papuošalų Lietuvoje visai sumažėjo, tačiau jų pasirodė visoje Europoje. Greičiausiai tuo metu įtikėta ir ypatinga gintaro galia, tačiau Europa nesizavėjo mūsų papuošalų formomis. Todėl išveždavo daugiausia tiktai žaliavą, iš kurios vietoje gaminosi papuošalus, nors, mūsų galva, puošnumu jie nepasižymėjo. Žavėjimasis skalūnu Lietuvoje praėjo, tad ir mainai su Šiaurės kaimynais sumenko. Vidurio Europoje atsirado vario, o vėliau žalvario, į kurį ir nukrypo mūsų diduomenės troškimai. Labai išvaizdi tokio prekeivio medinė kuprinė (pav. 88) rasta Vokietijoje, netoli vakarinių baltų žemių. Ir gintaras ėmė plaukti į Vidurio Europą. Nenutrūko

86 pav. Gintaro
ruošinių lobis iš
Šventosios 24-os
radimvietės

ši prekyba ir ankstyvajame geležies amžiuje, ir dar vėliau – Romos imperijos laikais. Per tą prekybą ypač praturtėjo ir sustiprėjo pajūrio giminės. Neatsitiktinai išsiskyrė įžymių giminių, kurios net pomirtiniam gyvenimui statė tuos milžiniškus pajūrio pilkapius, kaip Egliškių.

Tačiau kai kurios papuošalų formos ir kartojasi. Štai ankstyvajame geležies amžiuje tokių pat dvigubo kūgio sagučių, kaip radome Juodkrantėje, aptikta ir Austrijoje. Beje, jos jau bus perėjusios ne per vienerias rankas.

Drauge su papuošalais ir meno dalykais

plito ir jų įprasminimas. Štai mezolite ir ankstyvajame neolite Pabaltijy buvo labai paplitę briedžių dantų kabučiai, briedžių figūrėlės. Tad aišku, jog briedis žmonių pasauležiūroje užėmė labai svarbią vietą. O prekyaujant su Šiaurės kaimynais, briedį ėmė išstumti lokio kultas. Tačiau šie kaimynai tuo metu dar buvo medžiotojai ir žvejai, kai mūsų šaliai jau pradėjo galvoti apie žemės ūkį ir gyvulininkystę. Lokio kultą jie primetė, tačiau gražinti mūsų atgal į pirmąsias verslus nebegalėjo, o patys ėmė mokytis iš mūsų pažangesnių ūkio formų.

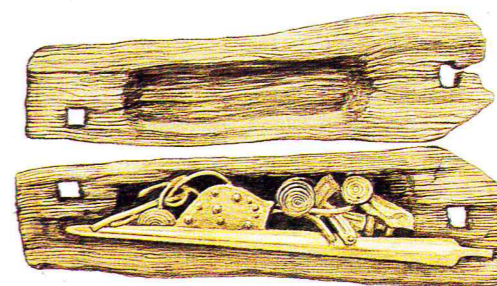

VEDYBOS

87 pav. Gintaro ruošinių lobis iš Šventosios 30-os radimvietės

Tačiau tam, kad žmonės pereitų prie naujos ūkio formos, neužteko vien mainų prekybos ryšių, reikėjo ir asmeninių. Pirmiausia tai buvo *egzogaminiai vedybiniai ryšiai*. Nuo labai senų laikų buvo draudžiama tuoktis su giminaitėmis. Vargu ar žmonės tai išprotavo, greičiausiai jautė instinktyviai. Bet vėliau tai reglamentavo tikėjimai. Šių papročių griežtai laikosi visos primitivios tautos, tai liko iki dabar. Beje, būdavo aiškiai nustatyta, su kurios genties žmonėmis tuoktis

galima, o su kurios – ne. Gyvavo įvairių papročių: moterys ar vyrai turėdavo ateiti į svetimą gentį. Tačiau tai jau asmeniniai ryšiai, per kuriuos iš genties į gentį perduodavo daug naujovių. Ūkio ir technikos naujoves be asmeninių ryšių perimti labai sunku. Antai dar XIX a. vidurio Afrikos gyventojai mielai pirkdavo iš kolonistų papuošalus ir visokius niekučius, tačiau niekaip nenorėjo savo kaplio pakeisti į plūgą, nors patys turėjo ir darbinių gyvulių, kuriuos būtų galėję kinkyti. Bet nebuvo asmeninių ryšių. Net dabartiniai australai nenori verstis žemės

88 pav. Medinė žalvario dirbinių prekiautojo dėžutė–kuprinė iš Vokietijos

ūkio, nors jų bendruomenių nariai patys dirba ūkiuose ir būna puikūs traktorininkai. Traktorių australas supranta kaip žvėrį, kaip gamtą ir ne tiek supranta, kiek nujaučia jo negalavimus. Tačiau tik trumpam. Jam nesunku prieiti prie paties daikto, bet neįmanoma pereiti prie žemės ūkio sistemos, kartu negyvenant. Juk reikia sugriauti iš seno nusistovėjusią medžiotojų ūkio sistemą. Toks naujovių įsigijimas yra lėtas ir labai ilgas, o mūsų radiniai atspindi tik galutinę išdavą. Bet, reikia manyti, Lietuvos gyventojų naujovės neužklupo staiga ir netikėtai, nes iš to nieko nebūtų išėję. O tai svarbiausia. Ilgą laiką netoliese jau sukiojosi gyvulių augintojai ir žemdirbiai, su kuriais ir prekiauta – mainyta. Apie juos jau iš anksto turėjo būti žinoma. Ir su jais artimiau susiejo, kai bendruomenė jau buvo pasirengusi priimti naujoves.

Tad žemės ūkis ir gyvulininkystė į Lietuvą neatėjo be žmonių. Jų daug nereikėjo, tačiau postūmis turėjo būti. Kanapių sėklos

pluoštui, kuriuo bandyta pakeisti liepos karą, galėjo būti ir iš prekijų įsigytos, juo labiau kad joms ne kiek reikia ir žemę dirbti, prižiūrėti. Tačiau arklas, kad ir koks primitivus buvo, be žmonių negalėjo ateiti. Tai labai gražiai matyti iš Šventosios 6-os gyvenvietės radinių. Joje šalia gausybės vietinių medžioklės ir žūklės priemonių aptikta visai naujų sėklų – šeryčių ir šiek tiek kitokios, įvežtinės keramikos, kuri skiriasi ir molio sudėtimi, ir puodų forma bei ornamentais. Tai vadina moji Rutulinių amforų kultūros keramika. Ir tuoj pat supanašėja kai kurie vietos puodai. Taigi į gentį turėjo būti priimta naujų žmonių, kurie įtvirtino naują ūkio formą. Įkinkyti į darbą jautį irgi turėjo pamokyti ateiviai – šį kartą vėlyvojo neolito Virvelinės keramikos kultūros žmonės. O ir patį jautį ne vietoje prisijaukino, nors vėliau galėjo ir patys mėginti tauriukus prisijaukinti. Metalų apdirbimo idėjos, be abejo, plito irgi su amatų mokačiais žmonėmis.

NAUJOVIŲ SIEKIMAS

Tačiau javai ir naminiai gyvuliai nebuvo pirmo būtinumo dalykai. Žmonėms, gyvenantiems paties geriausio klimato laikotarpiu, kai miškai pilni žvėrių, o ežeruose plaukioja metrinės žuvys, nuo bado gelbėtis nereikėjo. Be to, ir javų saujelę, kurią pasėdavo vargingai išplėštame pakrantės dirvo-

ne, kai aruodą atstojo pora molinių puodų, ne iš bėdos sėjo. Žemdirbiai mažyčiuose sklypeliuose javų užsiaugindavo tiek mažai, kad puodas košės, kurią iš jų galėjo išvirti, neatstojo nė kelių lydekų. Priežasčių buvo kitų: atėjo laikas, kai žmonės jau buvo priaugę priimti naują paskatą ir atsiradęs noras valdyti gamtą, ne tik taikytis prie jos. Tokia natūrali visos žmonijos raida. Pagaliau ir naminiai gyvuliai – ne iš vargo juos auginio. Tai buvo pasididžiavimas, prestižo dalykas. Ne skurdas, o greičiau perteklius žadino norą siekti naujovių. Tai tiko dovanoms, taip pat aukoms dievams ar dvasioms. Pradžioje visa tai galėjo būti valgoma ypatingomis progomis, per šventes. Tad pirmiausia tai buvo apeiginis maistas. Kasdieniu jis taps dar greit. Nuo pirmųjų naminių gyvulių akmens amžiaus gyvenvietėse turėjo praeiti apie tūkstantį metų, kol įsigalėjo gyvulininkystė žalvario amžiuje. Prasidėjęs dėl žmonėms įprasto naujovių troškimo ir smalsumo, žemės ūkis įsigalėjo todėl, kad buvo pažangus ir kad ne amžius truko geriausio klimato laikotarpis. Drėgnėjant ir vėstant klimatui, gamybinis ūkis pamažu tapo būtinybe.

PAŽANGOS PAVOJAI

Tačiau, nors tai galėtų atrodyti ir keista, kiekviena pažanga susijusi ir su negerovėmis. Eidamas pažangos keliu, žmogus nega-

li išvengti to, kas ją lydi. Sėsliai gyvenant, padaugėjo žmonių. Tačiau medžiotojų bei žvejų bendruomenėms maisto netrūko. Jis buvo įvairus: žvėriena, paukštiena, žuvis, įvairūs augalai, uogos, vaisiai, riešutai. Retai apgyventose vietose daug mažiau plito užkrečiamosios ligos. O žemdirbys jau priklausė nuo blogų ar gerų metų derliaus, dažnai jautė maisto trūkumą. Iš Duonkalnio prie Biržulio ežero kapuose ištirtų palaidotų žmonių kaulų paaiškėjo, kokia prasta buvo vėlyvojo neolito gyventojų sveikata. Antropologas R. Jankauskas nustatė ne vieną atvejį, kai suaugusių žmonių kauluose buvo likę vaikystės ligų ar badavimo pėdsakų. Augančiam žmogui badaujant ilgesnį laiką, kaulai nustoja augti, lieka skersinių augimo stabtelėjimo linijų. Štai iš vienos moters kaulų buvo matyti, kad ji bent dvi žiemas augdama yra badavusi, kitos kaulai net keturis kartus buvo nustoję augti. Vadinasi, pagrečiui buvo net keturios bado žiemos. Taip pat vaikystėje bent keturias žiemas badavęs vyras, daug kartų buvęs sužeistas, tačiau sulaukė brandaus amžiaus. Ir mirusių vaikų dantyse pastebėta net trijų bado žiemų pėdsakų. O dar gyventojų padaugėjimas ir susigrūdimas sudarė sąlygas ir epidemijoms plisti, nors toli gražu ne tokioms, kaip kuriantis kaimams ir miestams.

Vyrų darbai ir ginklai

